

BAŖU

BARTIN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

JOMELIPS

JOURNAL OF MANAGEMENT ECONOMICS
LITERATURE ISLAMIC AND POLITICAL SCIENCES
YÖNETİM, EKONOMİ, EDEBİYAT, İSLAMİ VE POLİTİK BİLİMLER DERGİSİ

**Sürdürülebilir Kalkınmada Finansal Gelişmişlik, Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaretin Rolü:
Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Araştırma**

The Role Of Financial Development, Economic Growth And Foreign Trade In Sustainable
Development: A Case Of Developing Countries

Üst Düzey Yönetici Başına Düşen Çalışan Sayısının İncelenmesi: Bakanlıklar Örneği

An Investigation of The Number of Employees Per Senior Manager: The Case of Ministries

Küresel Bir Tehdit Olarak, El-Kaide Terör Örgütü

Al-Qaeda Terrorist Organization As A Global Threat

Psikolojik Dayanıklılığın Bireysel Afet Direnci Üzerindeki Etkisi

The Effect of Psychological Resilience on Individual Disaster Resilience

Pazarlamada Ortak Değer Yaratma Sürecine Kavramsal Bir Bakış

A Conceptual Overview Of The Process Of Value Co-Creation In Marketing

19. Yüzyıl İngiltere'sinde Burjuva Toplumsal Cinsiyet İdeolojisi, Orta Sınıf ve Gündelik Hayat

Bourgeois Gender Ideology, The Class And Everyday Life in 19th Century in England

Yeni Dini Hareketlerdeki Şifa Uygulamaları Ve İnsanlar Üzerindeki Etkileri

Healing Practices in New Religious Movements And Their Effects on People

Türkiye'deki Yatılı Kur'an Kursları Erving Goffman'ın Total Kurum Kategorisine Girer mi?

Do Boarding Qur'an Courses in Türkiye Fall Into Erving Goffman's Total Institution Category?

VOLUME CİLT 9 / ISSUE SAYI 2 / 2024

E-ISSN: 2547-9512

BARTIN ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**JOMELIPS JOURNAL OF MANAGEMENT ECONOMICS
LITERATURE ISLAMIC AND POLITICAL SCIENCES**

**YÖNETİM, EKONOMİ, EDEBİYAT, İSLAMİ VE POLİTİK
BİLİMLER DERGİSİ**

ISSN: 2547-9512

CİLT:9 SAYI 2 YIL: 2024

Sahibi:

Bartın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Adına

Rektör Prof. Dr. Orhan UZUN

Editör:

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif PEÇE apece@bartin.edu.tr

Bölüm Editörleri:

Prof. Dr. Şaban ESEN Bartın Üniversitesi İşletme sabanesen@bartin.edu.tr

Prof. Dr. Mahmut BOZAN Kamu Yönetimi- Uluslararası İlişkiler Bartın Üniversitesi mbozan@bartin.edu.tr

Doç. Dr. Ramazan ARSLAN Bartın Üniversitesi İktisat akamaci@bartin.edu.tr

Doç. Dr. Said CEYHAN Bartın Üniversitesi İktisat akamaci@bartin.edu.tr

Doç. Dr. Ahmet KAMACI Sakarya Uygulamalı Bil. Üniversitesi akamaci@bartin.edu.tr

Doç. Dr. Ayhan KARAKAŞ Bartın Üniversitesi İşletme ayhankarakas74@gmail.com

Doç. Dr. Üyesi Haluk ÖNER Bartın Üniversitesi Edebiyat honer@bartin.edu.tr

Yayın Kurulu (Editorial Board)

Prof. Dr. Şaban ESEN Bartın Üniversitesi sabanesen@bartin.edu.tr

Prof. Dr. Mahmut BOZAN Bartın Üniversitesi mbozan@bartin.edu.tr

Prof. Dr. Hamza ÇEŞTEPE Bülent Ecevit Üniversitesi hamzac@hotmail.com

Prof. Dr. İbrahim DELİCE Cumhuriyet Üniversitesi delice@cumhuriyet.edu.tr

Prof. Dr. İsmail CERİTLİ Antalya Bilim Üniversitesi ismail.ceritli@antalya.edu.tr

Prof. Dr. Abdulkadir BİLEN Dicle Üniversitesi abilen@gmail.com

Prof. Dr. Kahraman ÇATI Düzce Üniversitesi kahramancati@duzce.edu.tr

Prof. Dr. Mehmet Selami YILDIZ Düzce Üniversitesi selamiyildiz@duzce.edu.tr

Prof. Dr. Mehmet ZELKA Üsküdar Üniversitesi mehmet.zelka@uskudar.edu.tr

Prof. Dr. Metin SABAN Bartın Üniversitesi metin.saban@bartin.edu.tr

Prof. Dr. Said KINGİR Sakarya Üniversitesi saidkingir@hotmail.com

Prof. Dr. Ertuğrul YILDIRIM Bülent Ecevit Üniversitesi ertugruly@beun.edu.tr

Prof. Dr. Yasin BOYLU Gazi Üniversitesi yasinboylu@gmail.com

Prof. Dr. Alper Alper AYTEKİN, Bartın Üniversitesi Yönetim Bilişim Sistemleri aytekin@bartin.edu.tr

Doç. Dr. Ahmet KAMACI Sakarya Uygulamalı Bil. Üniversitesi akamaci@bartin.edu.tr

Doç. Dr. Ayhan KARAKAŞ Bartın Üniversitesi ayhankarakas74@gmail.com

Doç. Dr. M. Said CEYHAN Bartın Üniversitesi sceyhan@bartin.edu.tr

Doç. Dr. Yaşar ÖZ Bartın Üniversitesi yasaroz@bartin.edu.tr

Doç. Dr. Haluk ÖNER Bartın Üniversitesi honer@bartin.edu.tr

Bilimsel Danışma ve Hakem Kurulu (Advisory and Review Comittee)

Prof. Dr. Şaban ESEN, Bartın Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Mahmut BOZAN, Bartın Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Tayyar ARI, Uludağ Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Bülent GÜNŞOY, Anadolu Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Ramazan KAPLAN, Ankara Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Selahattin Karabınar, İstanbul Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. M. Lütfullah Karaman, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Aydın Topaloğlu, İstanbul Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Yasemin Köse, Bülent Ecevit Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Orhan BATMAN, Sakarya Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. İsmail CERİTLİ, Bartın Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Alper AYTEKİN, Bartın Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Michelangelo Guida, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Hamza ÇEŞTEPE, Bülent Ecevit Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Şükrü Balcı, Selçuk Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Stanislav IVANOV, Varna University of Management, Bulgaria

Prof. Dr. Halit Keskin, Yıldız Teknik Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Kahraman ÇATI, İnönü Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Erdinç Yazıcı, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Yakup CİVELEK, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Hacı İbrahim DELİCE, Cumhuriyet Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Kashif HUSSAİN, UCSI University, Malaysia

Prof. Dr. Said KINGİR, Sakarya Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Mustafa Sakal, Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Aziz KUTLAR, Sakarya Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Recep TARI Kocaeli Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Rahmi YAMAK, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Mehmet Selami YILDIZ, Düzce Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. İsmail KÜÇÜKAKSOY, Dumlupınar Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Ömer ÇAHA, Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Şenol Durgun, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ertuğrul YILDIRIM, Bülent Ecevit Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Fatih YARDIMCIOĞLU, Sakarya Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Ramazan ARSLAN, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Ayhan KARAKAŞ, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. M. Said CEYHAN, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr.Ömer BAYKAL, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Mevlüt TATLIYER, Medipol Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Ahmet KAMACI, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Abdülkadir GÖLCÜ, Selçuk Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Erdoğan EKİZ, King Abdulaziz University, Saudi Arabia
Doç. Dr. Ahmet EYİM, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Türkiye
Doç. Dr. Mahirah KAMALUDİN, Universiti Malaysia Terengganu, Malaysia
Doç. Dr. Mehmet Saim AŞÇI, Medipol Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Yaşar ÖZ, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Elif BAYKAL, Medipol Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Nuray TÜRKER, Karabük Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Oğuzhan BİLGİN, Gazi Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Şevki ULAMA, Sakarya Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Haluk ÖNER, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Zainizam ZAKARİYA, Sultan Idris Education University (UPSI),
Malaysia
Doç. Dr. Ali ÖZTÜREN, Eastern Mediterranean University, Cyprus
Doç. Dr. Yaşar AKÇA, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Hande KÜÇÜKÖNDER, Bartın Üniversitesi, Türkiye Dr. Öğr.
Üyesi Osman Bayraktar, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Enes Bal, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Atıf AKGÜN, Ege Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Gizem AKCAN, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi. Abdurrahman BABACAN, Medipol Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Cüneyd AYDIN, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Tuna BEŞEN DELİCE, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir BİLEN, Dicle Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi. İsmail Fatih CEYHAN, Bartın Üniversitesi, Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi. Emrah ÇETİN, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi. Marhanum CHE MOHD SALLEH, International Islamic University Malaysia,
Dr. Öğr. Üyesi. Ayşe Gül ÇIVGIN, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi. Kamil COŞTU, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Abdulmecit KARAASLAN, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Erdoğan KÖYÇÜ, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi YUSUF PUSTU Gazi Üniversitesi. Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Uygur Dursun YILDIRIM Gaziantep Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Hale ÖZDOĞAÇ ÖZGİT, Cyprus International University, Cyprus
Dr. Öğr. Üyesi Uygur Dursun YILDIRIM Gaziantep Üniversitesi, Türkiye

Yabancı Dil Editörü:

Öğr. Gör. Pınar ÇELEBİ DEMİRARSLAN Bartın Üniversitesi pdemirarslan@bartin.edu.tr

EDİTÖRDEN

Saygıdeğer Akademisyenler,

2016 yılında Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde yayın hayatına başlayan *Journal of Management, Economics, Literature and Political Science* (JOMELIPS), Lisansüstü Eğitim Enstitüsü bünyesinde yayın faaliyetlerini sürdürmektedir. Dergimizin 18. sayısı ile birlikte 9. yılını geride bırakmanın gururunu taşıırken, bu süreçte katkı sunan tüm yazarlarımıza, hakemlerimize ve desteklerini esirgemeyen akademik personelimize içtenlikle teşekkür ederim.

JOMELIPS, sosyal bilimler alanında akademik standartlara uygun, özgün araştırma makaleleri, derleme makaleler, vaka incelemeleri ve kitap tanıtımlarını yayımlayarak sosyal bilimler literatürüne nitelikli katkılar sağlamayı hedefleyen uluslararası hakemli bir dergidir. Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki kez elektronik olarak yayımlanan dergimiz, aynı zamanda lisansüstü tezlerden üretilmiş akademik çalışmalara da yer vermektedir. Türkçe ve İngilizce dillerinde yayımlanan makalelerimiz, Google scholar, Sobiad ve İndeks Copernicus gibi indeksler tarafından taranmakta olup, TR Dizin/Ulakbim kapsamında yer alabilmek için gerekli çalışmalar devam etmektedir.

Dergimize gönderilen çalışmalar, öncelikle biçimsel uygunluk açısından incelenmekte, ardından intihal.net sistemi ile özgünlük taramasına tabi tutulmaktadır. Gerekli şartları sağlayan çalışmalar, ilgili bilim dalındaki hakemlerin değerlendirmesine sunulmaktadır. Çift taraflı kör hakemlik uygulaması çerçevesinde bilimsel tarafsızlıkla değerlendirilen ve düzeltmeler doğrultusunda nihai hali verilen çalışmalar yayımlanmaya hak kazanmaktadır.

JOMELIPS, bilimsel özgünlüğü temel değer kabul ederek akademik dünyaya nitelikli katkılar sunmayı ilke edinmiştir. Bu doğrultuda, dergimize sunulacak her bir çalışmanın, bilimsel birikime yenilikçi ve anlamlı katkılar sağlamasını hedeflemekteyiz.

18. sayımızın hazırlanmasında desteklerini bizden esirgemeyen Bartın Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Orhan Uzun'a ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü Sayın Prof. Dr. Mustafa Sabri Gök'e teşekkürlerimi sunarım.

Dergimizin 19. sayısı için makale kabulü **1 Ocak 2025** tarihinde başlayacak olup, son gönderim tarihi **1 Haziran 2025** olarak belirlenmiştir. Gönderilecek çalışmaların dergi şablonuna uygun hazırlanması ve ORCID numaralarının eklenmesi büyük önem arz etmektedir.

Özgün ve bilimsel derinliği haiz eserlerle akademik bilgi üretimine katkıda bulunmayı amaçlayan tüm değerli akademisyenleri JOMELIPS'e katkı sunmaya davet ediyorum. Dergimiz, siz değerli bilim insanlarının kıymetli katkılarıyla daha da güçlü bir yayın çizgisine ulaşacaktır.

Saygılarımla,

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif PEÇE

Editör

İÇİNDEKİLER

EDİTÖR NOTU.....Vii

İÇİNDEKİLER.....Viii

The Role Of Financial Development, Economic Growth And Foreign Trade In Sustainable Development: A Case Of Developing Countries.....10-27

Sürdürülebilir Kalkınmada Finansal Gelişmişlik, Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaretin Rolü: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Araştırma

Üst Düzey Yönetici Başına Düşen Çalışan Sayısının İncelenmesi: Bakanlıklar Örneği.....28-42

An Investigation of The Number of Employees Per Senior Manager: The Case of Ministries

Küresel Bir Tehdit Olarak, El-Kaide Terör Örgütü.....43-58

Al-Qaeda Terrorist Organization As A Global Threat

Psikolojik Dayanıklılığın Bireysel Afet Direnci Üzerindeki Etkisi.....59-92

The Effect of Psychological Resilience on Individual Disaster Resilience

Pazarlamada Ortak Değer Yaratma Sürecine Kavramsal Bir Bakış.....93-106

A Conceptual Overview Of The Process Of Value Co-Creation In Marketing

19. Yüzyıl İngiltere'sinde Burjuva Toplumsal Cinsiyet İdeolojisi, Orta Sınıf ve Gündelik Hayat.....107-124

Bourgeois Gender Ideology, The Class And Everyday Life in 19th Century in England

Yeni Dini Hareketlerdeki Şifa Uygulamaları Ve İnsanlar Üzerindeki Etkileri.....125-154

Healing Practices in New Religious Movements And Their Effects on People

Türkiye’deki Yatılı Kur’an Kursları Erving Goffman’ın Total Kurum Kategorisine Girer mi?.....	155-189
Do Boarding Qur’an Courses in Turkiye Fall Into Erving Goffman’s Total Institution Category?	
Makale Yazım Kuralları.....	190-194

The Role Of Financial Development, Economic Growth And Foreign Trade in Sustainable Development: A Case Of Developing Countries

Bakhtiyar GARAYEV*

Anadolu University, Graduate School, PhD. Student, Türkiye, bakhtiyar.garayev@gmail.com,
ORCID: 0000-0002-5789-6368

Research Asst. Esra KARPUZ

Kutahya Dumlupınar University, Kutahya Faculty of Applied Sciences, Department of Finance and
Banking, Türkiye, esra.karpuz@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2765-4082

Abstract

This study examines the relationship between sustainable development and indicators of financial development in emerging market economies. Among the indicators considered for financial development are the effects of financial advancement on sustainable development, national credit to the private sector, market value, foreign trade, and renewable energy. In order to determine the relationship between sustainable development and financial development, panel data analysis will be conducted by utilizing annual data from the period of 2010 to 2019. Between the years 2010 and 2019, financial development, market value, imports and exports in Morgan Stanley Capital International (MSCI) emerging market countries have positively influenced the sustainable development index. However, increases in domestic credits and renewable energy consumption have led to a decline in the sustainable development index. The consideration of multiple indicators enhances the robustness of representing financial development compared to relying on a single indicator. In this context, the study contributes to the literature. The findings of the research will guide the economies of developing countries to become more efficient, sustainable, and resilient to potential crises.

Keywords: Sustainable Development, Financial Development, Foreign Trade, Panel Data.

JEL Codes: C23, F10, G20, Q01

Sürdürülebilir Kalkınmada Finansal Gelişmişlik, Ekonomik Büyüme Ve Dış Ticaretin Rolü: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Araştırma

Öz

Çalışmada gelişmekte olan ülke piyasalarında sürdürülebilir kalkınma ile finansal gelişmişlik göstergeleri arasında ilişki incelenmektedir. Finansal gelişmişlik olarak ele aldığımız göstergeler arasında, finansal kalkınmanın, özel sektördeki ulusal kredilerin, piyasa değerinin, dış ticaretin ve yenilenebilir enerjinin sürdürülebilir kalkınma üzerinde etkilerine dikkat edilmiştir. Sürdürülebilir kalkınma ve finansal gelişmişlik arasındaki ilişkinin tespit edilmesi için 2010-2019 dönemi çerçevesinde yıllık veriler ele alınarak panel veri analizi uygulanacaktır. 2010-2019 yılları kapsamında Morgan Stanley Capital International (MSCI) gelişmekte olan ülkelere rdeki finansal gelişmişlik, borsa değeri, ithal ve ihracat sürdürülebilir kalkınma endeksini olumlu etkilemiştir. Yurtiçi krediler ve yenilenebilir enerji tüketimindeki artışlar ise sürdürülebilir kalkınma endeksinin düşmesine neden olmuştur. Birden fazla göstergenin ele alınması, finansal gelişmişliğin temsil edilmesinin bir göstergeye bağlı olmamasından daha güçlü hale getirmektedir. Çalışma bu kapsamda literatüre katkı sağlamaktadır. Çalışma bulguları, gelişmekte olan ülke ekonomilerinin daha verimli hale gelmesi, sürdürülebilir olması ve meydana gelebilecek krizlere karşı daha dirençli olması hususunda yol gösterici olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Kalkınma, Finansal Gelişmişlik, Dış Ticaret, Panel Veri

JEL Kodları: C23, F10, G20, Q01

1.INTRODUCTION

The Brundtland Report, created by UN World Commission on Environment and Development (WCED) and shared with the world public in 1987, was likely essential for the concept's popularity, raising awareness of the environment-development link, and modifying its basis. The rise in environmental concerns, particularly those of a global scale, cleared the way for the link between economy and environment to acquire prominence and the notion of sustainable development to be more commonly discussed in the 1980s.

The Sustainable Development Index (SDI) is an indicator that measures the social, economic and environmental performance of a country or region. This index includes different dimensions of

sustainable development and generally assesses areas such as income inequality, access to education, health care and environmental sustainability. The main objective is to meet the needs of current generations and to increase social welfare and quality of life without jeopardizing the needs of future generations. This index can be used to monitor progress and provide guidance for policy makers to accomplish sustainable development objectives (Barrera-Roldán & Saldivar-Valdés, 2002).

The Sustainable Development Index has been created by updating the Human Development Index (HDI) to assess the genuine impact of individuals on the environment. "Measuring Human Development in the Anthropocene" focuses on the modern era where human impact plays a significant role. This term examines the distinctions across geological epochs due to the effects of human activities on the global ecosystem (O'Neill et al., 2018). In this context, "Measuring Human Development" addresses the impacts of human activities on the economy, environment, and society, as well as the measurement of these effects on development" (O'Neill et al., 2018).

Sustainable development aims to ensure the long-term development of the society or country by keeping social welfare, economic growth and environmental sustainability in balance. It is possible to say that sustainable development has positive effects on economic recovery, environmental protection, technological innovations, global cooperation and social welfare. Since sustainable development is planned in the long term, economic growth is supported and social welfare increases by reducing inequalities. Investments in health and education promote increased social welfare. Attention is given to the more efficient use of natural resources. Countries collaborate together to overcome problems in a global scale. Sustainable development increases interest in technology innovations that cause less harm to the environment. In short, sustainable development aims at economic growth by protecting the environment and achieving social welfare in the long run (Barrera-Roldán, Saldivar-Valdés and Correa, 1998).

The goal of sustainability is to use natural resources in order to satisfy the requirements of future generations while also maintaining environmental, social, and economic balance. In contrast, innovation is the production of new ideas, products, services, or business models, as well as the adoption of new techniques to better the current situation. Green innovation allows for the creation of solutions that decrease environmental impacts or enhance resource efficiency. Green technology, waste management, renewable energy, and energy optimization are instances of innovations that have contributed to environmental sustainability. By providing novel solutions and answers to social

challenges, innovation can improve social sustainability. Innovations in sectors such as health, education, and workforce development may enhance society's welfare and quality of life. In the commercial sector, innovation promotes the development of new business models as well as new goods and services. This can boost the competitiveness of an organization and contribute to its long-term success. Consumer Demand for Sustainable Products and Services Creates New Market possibilities: Consumer claim for sustainable services and products produces new market possibilities. This motivates firms to provide products and services that adhere to sustainability ideals (Beckerman, 1999).

As a result, the principles of sustainability and innovation are considered as complimentary. While innovation may provide the replies and opportunities essential for achieving sustainability goals, sustainability can also inspire the ethical and long-term management of innovation.

The influence of financial development on environmental property can be either beneficial or detrimental. The beneficial consequence of financial growth, particularly in developing nations, is that it stimulates the employment of new technology and leads to environmentally friendly industry. However, the fact that financial progress prompts to the influence of contagion enterprises and the usage of fossil fuels has a detrimental impact. Financial development is an important aspect in long-term growth. This impact is connected to the effects of financial development, private sector national loans, market value, global trade, and renewable energy on sustainable development (Koçak, 2017).

Financial system sophistication could increase economic development and investment. However, severe capital speculation or imbalances represent issues from a sustainability standpoint. Companies' market worth reflects their economic performance. A strong and sustainable business sector could promote job growth and economic success. International commerce can help to boost economic growth. However, without proper regulation, economic activities can have a severe impact on environmental sustainability. The size of domestic credit has the capacity to offer resources for both investment and consumption. Excessive borrowing, on the other hand, might jeopardize economic stability. Renewable energy sources, as compared to fossil fuels, can have a lower environmental effect. Renewable energy can help with climate change and environmental sustainability. The interaction of these components is complex and diverse. The achievement of sustainable development relies on the careful management of these aspects, as well as the alignment of economic, environmental, and social objectives.

The study focuses on yearly data from 20 countries in the Morgan Stanley Capital International (MSCI) Emerging Markets Index, as established by the research company MSCI from 2010 to 2019. The Sustainable Development Index (SDI) was employed as the dependent variable in the study. In regard to sustainable development, independent and control factors such as financial development, market values, total trade, domestic credits, and renewable energy utilization have been investigated. Given the lack of a comprehensive inquiry of the indicated countries' sustainable development, this research adds to the literature in this topic.

2. Literature Review

Numerous economic literature has been produced suggesting that the growth of the finance influences the development cycle of the real economy. According to the literature, studies on renewable energy and financial development receive increasing attention, considering sustainable development in general has a link with the environment and the economy.

For Sub-Saharan Africa to have sustainable development, government policies and resources must be directed toward fixing rural issues. For impoverished farmers to prosper, land reform, credit, enhanced expansion, more government accountability, and public engagement are crucial. Additionally, reforms to policies in the region must be accompanied by enhanced measures to compensate for export shortfalls caused by forces outside their control. In order to preserve a stable economic path, a large percentage of debt must be wiped off (Cheru, 1992).

Shahbaz, Khan and Tahir (2013) explored the functions of energy expenditure, financial development, capital, export and import in economic development in China during 1971-2011, and found that every aspect had positive and substantial impacts. This research has made a substantial addition to the science of energy economics, and new ideas for exploiting renewable energy resources to fulfil the rising energy requirement in the process of sustainable growth have been given to policymakers.

Within the scope of 1975-2011 financial development indicators such as the quantity of local credit in the private sector and the linkage between economic development, energy consumption, financial and sustainable development were studied in India, Nepal, Pakistan, Bangladesh and Sri Lanka. According to the findings, an important relationship occurs between fixed effect model consumption

of energy, financial and economic growth and indicators of financial growth have significant effects on energy need (Alam et al.,2015).

Many research have been directed on the effect of microcredits on financial leverage in businesses. The findings found by different authors however, differed significantly. As consequently, it was found that financial leverage had a negative impact on company efficiency (Javed, et al.,2015). Through panel causality and FMOLS regression, Zakarya et al., (2015) approved the environmental pollution haven assumption by finding a long turn impact of FDI inflows and the consumption of energy on CO2 emissions in Russia, India, Brazil and China.

Paramati et al., (2016) evaluated the impact of the stock market and foreign direct investment (FDI) on renewable energy applications across 20 developing countries. According to the study, both financial exchange and FDI capitalization have contributed considerably to increasing renewable energy usage. Furthermore, both sources are increasingly critical for renewable energy enterprises.

Behera and Dash (2017) discovered that the use of energy and FDI had a beneficial influence on CO2 emissions in 17 South and Southeast Asian economies, corroborating the pollution haven theory.

Rudolph and Figge (2017) analysed the disparate effects of globalization on ecological footprint (EC) across dimensions (production, consumption and total trade).

Sarkodie and Strezov (2018) indicate that FDI inflows for the top five countries that contribute the most harm to greenhouse gas emissions (South Africa, China, India, Indonesia, and Iran) are in agreement with Sustainable Development Goal 17 for the establishment of global partnerships for sustainable growth. They investigated at how usage of energy and economic development impacted greenhouse gas outflows 1982-2016. The study discovered a significant beneficial influence of energy consumption on emissions of greenhouse gases, justifying the pollution haven theory. FDI inflows combined with green technologies transfer and reforms in labor and standards of environment management will assist countries that are developing in achieving the SDGs. Management of greenhouse gas outflows is dependent on improved energy effectiveness, the use of clean and contemporary energy innovations such as renewable energy and nuclear power, and the use of carbon dioxide catch and capacity for fossil fuel and biomass-based power generating systems.

Kalaycı and Hayalolu (2018) evaluated the influence of globalization and trade transparency on CO2 outflows considering NAFTA countries as a case study. The study involves panel data analysis and

is based on yearly data from 1990 to 2015. It emerged that there is a beneficial link between financial globalization, CO2 outflows and trade transparency. The research also investigates the Environmental Kuznets Curve's applicability to the target nations. The study indicates a beneficial correlation between CO2 emissions and economic development in both linear and square form.

Le and Bao (2019) determined that the utilization of both renewable and non-renewable energy has a long-term beneficial influence on economic development in selected countries, as well as government spending, gross fixed capital creation, financial growth and trade transparency. The empirical findings suggest that in order to accomplish sustainable development goals in the Caribbean and Latin America emerging markets and economies, fiscal policies for macroeconomic stability, as well as effective energy strategies, financial and international trade policies, must be properly implemented.

The determinants influencing sustainable development as evaluated by adjusted net reserve funds are investigated using panel data from 12 Asian countries during 1990-2014. When the results of these two estimations are compared, the Hausman test clearly shows that the random effects model is more beneficial than the fixed effects model. The random effects estimation outcomes show a more substantial and better by and large fit. According to the findings, per capita income and financial growth have a beneficial and significant affect on sustainable development, however inflation rate, natural resource lease, and time have a negative and critical impact. Maintaining an optimal natural asset balance is considered as essential for sustainable growth (Koirala and Pradhan, 2019).

Maji and Sulaiman (2019) examined the effect of green energy on economic development in 15 West African economies for 1995-2014. The consumption of clean energy sources such as wind, solar power, and hydroelectricity, which have no detrimental impact on human health or the climate is limited in West Africa. Other energy sources such as wind power, geothermal and solar power should be increased in the West African region's renewable energy mix, and stronger effort from West African authorities to develop sustainable renewable energy is required.

Kayani, Ashfaq, and Siddique (2019), conducted a study of the ten countries that produced the most CO2 between 1990 and 2016 and discovered a long-term, unidirectional causal relationship between CO2, financial growth (FD), and urban population using panel data analysis.

Ulucak and Khan (2020) discovered that financial growth and renewable energy sources are the clue elements influencing the quantity of sustainable development in the nations they studied.

Trade between countries has been indicated to have a positive impact on world progress toward the nine environmental goals of sustainable development. When global trade is considered, while rich country's objective scores for sustainable development are greater than those of less fortunate countries, these scores would be more vulnerable if trade were not a variable. Furthermore, trade between distant nations has contributed more to the satisfaction of these global sustainable development goals than trade among others. Distant commerce is more useful for reaching sustainable development goals in rich nations than nearby trade, but it has an adverse effect on target scores for sustainable development objectives in emerging countries. It has been declared that international trade accounting and management must be enhanced (Xu et.al., 2020).

Bao and He (2022) stated that green credit accounts for more than 90% of total green finance supplying in China and is the most crucial element of the green finance. The achievement of China's financial clean transformation is mainly determined by whether green credit properly encourages the sustainable and green growth in this region

Jiang and Chang (2022) highlighted that stock market growth and foreign direct investment inflows play a vital act in boosting green energy production in the long term in their research encompassing the years 1991-2019 based on the empirical results of group-based calculations. Furthermore, economic estimates indicate that FDI inflows tend to favour renewable energy development in Russia, Singapore, South Korea, India, China and Indonesia. However, the success of the stock market has benefited renewable energy generation and long-term growth in all identified Asian economies.

Samour, Baskaya, and Tursoy(2022), used the new bootstrapping autoregressive distributed lag technique in conjunction with Granger causality analysis to investigate the long- and short-term interactions between economic development, FDI, financial growth, and renewable energy expenditure in the UAE from 1989 to 2019. The study utilizes assessing approaches to present the significant findings and implications for UAE authorities. The current study provides substantial empirical evidence that financial growth, FDI and economic expansion may greatly enhance renewable energy usage in the UAE. Accordingly, it is basic to foster financial growth in the UAE in order to avoid financial risks that weaken financial market stability and have a detrimental impact on

the REC. Moreover, authorities in the UAE ought to support the possibility of green financing and supply more cash for initiatives in green energy to ensure the UAE's long-term energy growth.

Usman and Balsalobre-Lorente (2022), investigated the ecological footprint of industrialisation, total reserves, and the increase of financial, natural resources and renewable. This study analyses panel data in countries that gained industrialization from 1990 to 2019. The panel algorithm's outcomes are resistant to heterogeneity, and the cross-section dependency indicates to the differed impact of industrialization, all reserves, and financial development, all of which have greatly increased environmental pollution in these nations. As a result, the availability of natural resources and friendly power decreases environmental pollution over time. These findings agree with long-term and divided level estimates. Furthermore, the panel Dumitrescu and Hurlin causality findings demonstrated a one-way causality link between industrialization and renewable energy, and between ecological footprint and natural resources. There was also a bidirectional causality relationship discovered between financial growth and overall reserves, as well as the ecological imprint. Finally, numerous key policy consequences for protecting the quality of the environment in newly industrialized economies are Proposed.

3. Methodology

In this study, annual data for the 2010-2019 period of 19 countries in the MSCI Emerging Markets Index (MSCIEF) as of November 2022 are used. MSCIEF is an index that has been calculated since 1988 by the investment research firm Morgan Stanley Capital International to measure the performance of emerging stock markets (<https://www.msci.com/emerging-markets>). Complete data on the dependent and independent variables used in the study have been available since 2010. The data on the sustainable development index (SDI), which is used as dependent variable, were obtained from the <https://www.sustainabledevelopmentindex.org/> website, and the data on financial development indicators, which are used as the independent variables and control variables were acquired from the World Bank database. Empirical description of the variables are given in Table 1.

Table 1. Variables Used in the Study

Code	Variable name	Description	Type
SDI	Sustainable development	Sustainable Development Index	Dependent

Financial Development Index (FD) is approximately 0.50. In these countries, the maximum and minimum values of the FD variable are very close to the SD variable. This indicates that sustainable development and financial development are at different levels in MSCIEF countries during the analysis period.

Table 2. Descriptive Statistics of The Variables

Variables	Obs.	Mean	Std. Dev	Min.	Max.
SDI	190	0.647	0.155	0.25	0.81
FD	190	0.495	0.141	0.25	0.84
MV	190	36.692	43.294	0.70	355.52
CRD	190	74.053	41.544	23.33	165.39
TRD	190	70.785	36.714	22.77	168.34
ENGY	190	17.976	12.257	0.01	47.06

The results of the correlation analysis and Variance Inflation Factor (VIF) values regarding the variables of the study are presented in Table 3. As it seen in Table 3, there are high positive correlations between financial development indicators. Based on this result, it can be said that the coexistence of financial development indicators in the regression model may cause a multicollinearity problem. In the literature, VIF values are considered in order to determine whether a multicollinearity problem will occur in regression models, and it is stated that multicollinearity problems may occur in cases if VIF values are greater than 5 (Rogerson, 2001; Ringle,Wende and Becker 2015; Garson, 2016). As it seen Table 3, the VIF values of the variables are less than 5. This result shows that contained the variables together in the model will not cause multicollinearity problem.

Table 3. Correlation Analysis Results and VIF Values of The Variables

Variables	SDI	FD	MV	CRD	TRD	ENGY	VIF ^a
SDI							
FD	-0.495***						4,25
MV	-0.392***	0.673***					3,69
CRD	-0.434***	0.843***	0.665***				2,25

TRD	-0.135*	0.319***	0.023	0.219***			1,46
ENGY	0.549***	-0.225***	-0.269 ***	-0.233***	-0.397***		1,32

Note: a VIF indicates variance increase factor.

***, **, * indicate statistical significance at the level of 1%, 5% and 10%, respectively.

The model results of the relationship between the financial development and sustainable development indices in the MSCI developing countries are presented in Table 4. F test and BP LM test results of the models are statistically significant at the 1% level. This result indicates that the classical panel data model cannot be used. The Hausman test results applied in order to decide between fixed and random effects models are statistically significant at the 1% level, so it shows that the use of fixed effects model in regression models is appropriate. Assumptions of homoscedasticity, autocorrelation and cross-section dependence for the fixed effects model were tested with the Modified Wald test, Durbin-Watson and Baltagi-Wu LBI test and Pesaran test (CD), respectively. According to the results obtained, there are homoscedasticity, autocorrelation and cross-section dependence problems that prevent effective estimation in the model. To overcome these problems, the model is estimated with robust standard errors.

Table 4. Fixed Effect Panel Regression Model Results

Dependent Variable: DYY				
Independent Variables	Coef.	Robust Std. Err.	T	P> z
<i>FD</i>	0.28328	0.13154	2.15	0.045**
<i>MV</i>	0.00013	0.00007	1.97	0.065*
<i>CRD</i>	-0.00197	0.00063	-3.11	0.006***
<i>TRD</i>	0.00139	0.00071	1.94	0.068*
<i>ENGY</i>	-0.00490	0.00210	-2.33	0.032**
<i>CONST</i>	0.63801	0.11418	5.59	0.000***
Number of Obs	190			
F-test^a	156.29***			
BP LM Test^b	626.69***			
Hausman Test^c	25.85***			
F Statistics^d	171,82***			
R²	0,3233			

Note: ***, **, * indicate statistical significance at the level of 1%, 5% and 10%, respectively.

- a. F-test decides between OLS model and Fixed effects model.
- b. LM test decides between OLS model and Random effects model.
- c. Hausman test supports choosing between random effects model and fixed effects model.
- d. It shows the statistically significance level of the model.

According to Table 4, the results of the F statistics in the panel regression model shows statistically significant results at the 1% significance level in explaining the effect of financial development indicators on sustainable development. The R2 value showing the power of the model to explain sustainable development is 32.3%.

According to the model results, the effect of financial development index (FD) and stock market value (MV) variables, which represent financial development indicators, on sustainable development is statistically significant and positive at the level of 5% and 10%, respectively. In other words, an increase in the financial development index and stock market value of MSCI developing countries increases the sustainable development index of these countries.

As can be seen from table 4, Domestic credits variable (CRD), which is another financial development indicator, has a statistically significant and negative effect on sustainable development at the 1% level. According to this result, an improvement in local credits provided to the private area causes a decrease MSCI developing countries' sustainable development index.

Table 4 shows that the effects of total trade and renewable energy variables, which are the control variables of the study, on the sustainable development index are statistically significant. While the increase in the sum of exports and imports affects the MSCI developing countries' sustainable development index positively; On the other hand, the expansion in renewable energy consumption has a negative effect on sustainable development.

5. Conclusion And Discussion

Sustainable development is a method of balancing economic, activity and social development while also addressing the demands of future generations as well and managing crises. Today, sustainable development encourages green technology and ecologically responsible corporate strategies. This seeks to direct economic growth in a way that avoids environmental harm. One of the greatest impediments to sustainable development is the impacts of climate change and global warming. It is

critical to minimize greenhouse gas emissions and adapt to the consequences of global warming within the condition of sustainable development.

Sustainable development is considered and accomplished variously in developed and developing countries. Developed civilizations typically have a higher capital stock. Wide infrastructural opportunities, regular roadways, industries, large-scale businesses, major building purchases, dam and irrigation networks, and a myriad of other development indicators all provide significant prospects for current economic output. Modern technologies are essential to developed economies. They have easier and faster access to environmental protection systems. Although the socioeconomic background is greater, implementing the legal system for environmental protection is less expensive.

Developing countries confront distinct challenges in accomplishing sustainable development than developed economies. Because they have significantly lower amounts of GDP, the most essential socioeconomic aim is to boost productivity. A high population growth rate can be an essential growth force or problem for emerging countries. If resources are utilised entirely and productively, plenty of people will drive economic development by creating requests for the goods and services supplied. If emerging economies can maintain current pollution levels while raising energy consumption in both agriculture and industry, they will be able to overcome the growth process without relying on the experiences of developed nations (Gürlük and Karaer, 2003).

In this study, the impacts of financial development, market value, total trade, domestic credits and usage of renewable energy on sustainable development are investigated. Within the context of the study, yearly data from 20 developing countries from 2010 to 2019 were examined. Separately, the affects of independent and control data on the sustainable development index are explored.

The study indicated a robust and positive link between financial development, market value and overall trade, and sustainable development. Koirala and Pradhan (2019) evaluated the elements that affect sustainable growth in a research undertaken by 12 Asian nations from 1990 to 2014. According to the study's conclusions, per capita income and financial development have a affirmative and crucial influence on sustainable development. In their analysis, Xu et.al., (2020) discovered that international commerce had a favorable impact on world progress toward fulfilling the nine environmental sustainable development goals. It was emphasized that international trade accounting and administration must be modernized in order to secure and ensure sustainable development. Jiang and Chang (2022) discovered comparable results in their study, concluding that stock market development

had a positive influence on clean energy generation and sustainable development in specified Asian countries. Financial development, market value, and overall commerce all have positive impacts on long-term development in emerging countries. Economic growth and development processes may be developed and improved in a more balanced method when these components come together. Financial development indicates that the economy has a strong financial system. Financial systems in emerging economies improve, savings can be utilized more successfully, prospects for investment expand, and entrepreneurship is developed. This, in turn, encourages long-term development by boosting an employment and an economy. The growth in the market value of businesses and industries draws the confidence and interest of investors. This helps enterprises in finance their expansion and investing in new initiatives. The growth of total trade indicates production in the countries capability and diversification of goods are improving. Foreign commerce offers access to new markets and can boost the competitiveness of domestic firms. It can also facilitate the transfer of technology and increase efficiency in production. It has been determined that the efficient operation of stock exchanges and outstanding connections in foreign trade, market value, and general trade have a positive effect on long-term growth. The countries under consideration have a significant part of global imports and exports, which supports sustainable development.

In contrast, it has been discovered that domestic credits and the usage of renewable energy have negative effects on sustainable development. Usman and Balsalobre-Lorente (2022) determined that utilizing renewable energy has a positive effect on sustainable development. It is expected that the developing countries examined in the study face a cost insufficiency since renewable energy and constructing infrastructure are extremely expensive. Renewable energy projects are long-term, but developing nations select short-term ones. At the same time, it is obvious that green finance investments are inadequate. According to Alam et al. (2015), domestic credits have an adverse influence on sustainable development in the SAARC territory. When promoting consumers and investors, the emphasis should be on policies that promote a successful financial system and banking reforms that offer sufficient credit. The fact that the countries analyzed in this study frequently obtain short-term credits and have a low green credit ratio in their portfolio may indicate that it has a negative effect on sustainable development.

Although study on the linkage between sustainable development and financial growth are limited, there is no study on developing economies that is similar to the data we will analyze. Studies on sustainable development, foreign commerce, economic and financial development, as is well known,

attract a lot of attention in the literature. Furthermore, while there are research investigating at the relation between factors, the number of studies that examine at the relationship with sustainable development is restricted. In the future, it is possible to raise interest in green finance investments and implement a more complete analysis by taking into account other financial variables.

REFERENCES

- Alam, A. et al., (2015). Does Financial Development Contribute To SAARC'S Energy Demand? From Energy Crisis To Energy Reforms, Renewable and Sustainable Energy Reviews, Volume 41, 818-829.
- Baltagi, B., H., (2005). *Econometric Analysis of Panel Data (Third Edit)*. John Wiley & Sons
- Bao, J., He, M., (2022). Does Green Credit Promote Green Sustainable Development in Regional Economies?—Empirical Evidence from 280 Cities in China, PLoS ONE 17(11): e0277569. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0277569>
- Barrera-Roldán, A., & Saldívar-Valdés, A. (2002). Proposal and application of a Sustainable Development Index. *Ecological Indicators*, 2(3), 251-256.
- Barrera-Roldán, A., Saldívar-Valdés, A., Correa A., (1998). Propuesta metodológica para la elaboración de un Índice de Desarrollo Sustentable. Internal Report, Instituto Mexicano del Petróleo, México, p. 82.
- Behera, S.R., Dash, D.P., 2017. The Effect of Urbanization, Energy Consumption, and Foreign Direct investment on The Carbon Dioxide Emission in the SSEA (South And Southeast Asian) Region. *Renew. Sust. Energ. Rev.* 70, 96–106. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2016.11.201>
- Beckerman, W. (1999). Sustainable development and our obligations to future generations. *Fairness and futurity: essays on environmental sustainability and social justice*, 71.
- Cheru, F., (1992). Structural Adjustment, Primary Resource Trade And Sustainable Development in Sub-Saharan Africa, *World Development*, 497-512.
- Garson, G. David. (2016). *Partial Least Squares (PLS-SEM): 2016 Edition*. Statistical Associates Publishing, Asheboro.
- Gürlük, S. ve F. Karaer (2003), *Gelişmekte Olan Ülkelerde Tarım, Çevre, Ekonomi Etkileşimi*, Doğu Üniversitesi Dergisi, 4(2) 197-206
- Javed, Z.H., et al.,(2015). Effect of Financial Leverage on Performance of the Firms: Empirical Evidence from Pakistan. *SPOUDAI J. Econ. Bus.* 2015, 65, 87–95.
- Jiang, C., Chang, Y. (2022). Clean Energy Projects in Asian Economies: Does FDI and Stock Market Matter for Sustainable Development?. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 1-15.

- Kalaycı, C., Hayaloğlu, P.,(2018). The Impact of Economic Globalization on CO2 Emissions: The Case of NAFTA Countries, *International Journal of Energy Economics and Policy*, 9(1), 356-360. <https://doi.org/10.32479/ijeeep.7233>
- Kayani, G., M., Ashfaq, S., Siddique, A., (2020). Assessment of Financial Development on Environmental Effect: Implications for Sustainable Development, *Journal of Cleaner Production*, 261, 1-8.
- Koçak, E. (2017). Finansal Gelişme Çevresel Kaliteyi Etkiler Mi? Yükselen Piyasa Ekonomileri için Ampirik Kanıtlar. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(3), 535-552. <https://doi.org/10.17130/ijmeh.2017331326>
- Koirala B.,S., Pradhan, G.,(2019). Determinants of Sustainable Development: Evidence from 12 Asian Countries, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, Volume 41, 818-829.
- Le, H. P., Bao, H. H. G. (2019). Renewable and Nonrenewable Energy Consumption, Government Expenditure, Institution Quality, Financial Development, Trade Openness, and Sustainable Development in Latin America and Caribbean Emerging Market and Developing Economies. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 10(1), 242–248. <https://www.econjournals.com/index.php/ijeeep/article/view/8506>
- Maji, I.K., Sulaiman, C. (2019), Renewable Energy Consumption And Economic Growth Nexus: Afresh Evidence from West Africa. *Energy Reports*, 5, 384-392.
- O'Neill, D. W., Fanning, A. L., Lamb, W. F., & Steinberger, J. K. (2018). A good life for all within planetary boundaries. *Nature sustainability*, 1(2), 88-95.
- Paramati, S. R., Ummalla, M., Apergis, N. (2016). The Effect of Foreign Direct Investment and Stock Market Growth on Clean Energy Use Across A Panel of Emerging Market Economies. *Energy Economics*, 56, 29–41.
- Ringle, C.,M., Wende, S., & Becker, J.,M. (2015). *SmartPLS 3*. Bönningstedt: SmartPLS.
- Rogerson, P.A. (2001). *Statistical Methods for Geography*. London: Sage. <https://dx.doi.org/10.4135/9781849209953>
- Rudolph, A., & Figge, L. (2017). Determinants of Ecological Footprints: What is the role of globalization? *Ecological Indicators*, 1, 348–361. <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2017.04.060>
- Samour, A., Baskaya, M.M., Tursoy, T.(2022) The Impact of Financial Development and FDI on Renewable Energy in the UAE: A Path towards Sustainable Development. *Sustainability*, 1208,14. <https://doi.org/10.3390/su14031208>
- Sarkodie, A., A., Strezov, V.,(2018). Effect Of Foreign Direct Investments, Economic Development And Energy Consumption On Greenhouse Gas Emissions In Developing Countries, *Science of The Total Environment*, Volume 646, 862-871. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2018.07.365>
- Shahbaz, M., Khan, S., Tahir, M.I. (2013). The Dynamic Links Between Energy Consumption, Economic Growth, Financial Development And Trade In China: Fresh Evidence From Multivariate Framework Analysis. *Energy Economics*, 40, 8-21.

Ulucak, R., Khan, S.U.D., 2020. Determinants Of The Ecological Footprint: Role Of Renewable Energy, Natural Resources, And Urbanization.Sustainable Cities and Society, 54, 101996. <https://doi.org/10.1016/j.scs.2019.101996>

Usman,M., Balsalobre-Lorente, D.,(2022). Environmental concern in the era of industrialization: Can financial development, renewable energy and natural resources alleviate some load? Energy Policy, Volume 162. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2022.112780>

WCED (1987). Our Common Future, Oxford: Oxford University Press.

Xu, Z., et al.,(2020), Impacts of international trade on global sustainable development, Natura Sustainability, <https://www.nature.com/articles/s41893-020-0572-z.pdf>

Yerdelen Tatoğlu, F (2012). Panel Veri Ekonometrisi, 2nd Ed.; Beta Yayınevi: Istanbul.

Zakarya, G.Y., et.al.,(2015). Factors Affecting CO2 Emissions İn The BRICS Countries: A Panel Data Analysis. Procedia Econ. Financ. 26, 114–125.

http-1: <https://www.msci.com/emerging-markets>

http-2: <https://www.sustainabledevelopmentindex.org/>

http-3: <https://data.worldbank.org>

Üst Düzey Yönetici Başına Düşen Çalışan Sayısının İncelenmesi: Bakanlıklar Örneği

Hasan İŞÇİ*

Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Endüstri Mühendisliği Bölümü Doktora
Öğrencisi

hasan.isci@std.yildiz.edu.tr, ORCID ID; 0000-0002-8112-5504

Öz

Yöneticiler, bir organizasyonun etkin ve zamanında işlem yapabilmesi için çok önemlidir. Üst düzey yöneticiler, yönetim hiyerarşisinde diğer yöneticileri idare ettikleri için kritik öneme sahiptir. Bu çalışmada, yönetici ve üst düzey yönetici kavramları açıklanmış ve çeşitli bakanlıkların merkez teşkilatlarında görev yapan yönetici sayıları incelenmiştir. Seçilen üç bakanlığın merkez teşkilatlarındaki toplam çalışan ve yönetici sayıları belirlenmiştir. Merkez teşkilatı çalışan sayıları, yönetici sayılarına oranlanarak, üst düzey yönetici başına düşen çalışan sayısı hesaplanmıştır.

Çalışmanın amacı, yönetici başına düşen çalışan sayısını tespit etmek ve farklı devlet dairelerindeki durumları karşılaştırmaktır. Yönetici sayılarının, yetkileriyle doğrudan ilişkili olmadığı göz önüne alındığında, her bir yönetim kadrosu için AHP (Analitik Hiyerarşi Süreci) yöntemi kullanılarak ağırlık hesaplaması yapılmıştır. Ardından, ağırlıklandırılmış yönetici sayıları çalışan sayısına oranlanarak, yönetici başına düşen çalışan sayısı tekrar hesaplanmıştır.

Sonuçlara göre, yönetim kadrosunda daha fazla yönetici bulunan makamlarda, yönetici başına düşen çalışan sayısının da daha yüksek olduğu görülmüştür. Yönetici sayısının fazla olmasının, yönetici başına düşen çalışan sayısı ile ilişkili olup olmadığını belirlemek amacıyla verilerin ikili korelasyonları hesaplanmıştır. Elde edilen bulgulara göre, üst düzey yönetim kadrosundaki yönetici sayısı arttıkça, yönetici başına düşen çalışan sayısının da arttığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kamu Yönetimi, Üst Düzey Yönetici, Analitik Hiyerarşi Prosesi, Bakanlıklar.

An Investigation Of The Number Of Employees Per Senior Manager: The Case Of Ministries

Abstract

Managers are crucial for an organization to be able to operate effectively and on time. Senior managers are critical because they handle other managers in the management hierarchy.

In this study, the concepts of manager and senior manager are explained and the number of managers working in the central organizations of various ministries is examined.

The total number of employees and managers in the central organizations of the three selected ministries was determined. The number of employees in the central organization was calculated by proportioning the number of managers to the number of employees. The study aims to ascertain the employee-to-manager ratio and compare the situations across various government departments. Considering that the number of managers is not directly related to their authority, weights were calculated for each management staff using the AHP method. Then, number of weighted managers was divided by the number of employees. After that the number of employees per manager was found.

Based on the findings, it was observed that the authorities with more managers in the management staff had more employees per person. In order to find out whether the high number of managers is related to the number of employees per manager, pairwise correlations of these data were calculated. The findings reveal that an increase in the number of managers within the senior management staff corresponds to a rise in the number of employees per manager.

Keywords; Public Administration, Senior Manager, Analytic Hierarchy Process, Ministries.

GİRİŞ

Yönetici sözlük anlamıyla “Yönetme gücünü elinde bulunduran kişi, yöneten kişi; idareci, menajer.” olarak tanımlanmıştır. (TDK, 2023) Genel anlamıyla yönetici; karar verebilen, operasyonları yöneten ve belirli bir organizasyonda karar almak ve uygulamak suretiyle kurumu, işletmeyi veya örgütü yönlendiren kişidir.

Üst düzey yönetici ise şöyle tanımlanmıştır: Operasyonel faaliyetler ile ilgili nihai karar vericiler olarak, işletmenin mevcut ve gelecekteki başarı veya başarısızlığında etkili olabilecek en kritik pozisyondaki işgören grubudur. (Alayoğlu, 2010, s. 151- 174).

Bu tanımlamalara bakıldığı zaman yöneticilerin işletmede ne kadar önemli rol oynadıkları görülmektedir. Öyle ki, her bir işlem veya aksiyon için, özellikle devlet kurumlarında, yoğun bir bürokrasi süreci izlenmektedir. Bu yönüyle devlet kurumları, özel işletmelerden ayrılmaktadır.

Yönetici sayısının çalışan sayısına göre incelenmesi, kamu kurumlarının etkinliği ve verimliliği açısından kritik bir öneme sahiptir. Yönetici-çalışan oranı, bir organizasyondaki iş akışının dengeli olup olmadığını ve karar verme süreçlerinin hızını belirler. Fazla sayıda yönetici, bürokrasiyi artırarak süreçlerin yavaşlamasına ve maliyetlerin artmasına yol açabilirken, yetersiz sayıda yönetici iş yükünün eşit dağıtılamamasına ve yönetsel performansın düşmesine neden olabilir.

Kamu kurumlarında optimal bir yönetim yapısı oluşturmak, vatandaşlara sunulan hizmetlerin kalitesini artırmak ve kamu kaynaklarının etkin kullanılmasını sağlamak için gereklidir. Bu nedenle, çalışan sayısına göre yönetici sayısının değerlendirilmesi, kurumların hem stratejik karar alma süreçlerinde hem de operasyonel işleyişlerinde sürdürülebilir başarı elde etmeleri için önemli bir araçtır.

Bu çalışmanın amacı, seçilen üç bakanlığın merkez teşkilatlarındaki üst düzey yönetici başına düşen çalışan sayısını belirlemek ve bu oranları bakanlıklar arasında karşılaştırarak analiz etmektir. Yönetici ve çalışan oranlarının kurumların etkinliğine doğrudan etki ettiği düşünülse de, yöneticilerin sayısının yetki ve sorumluluk dağılımıyla birebir örtüşmeyebileceği varsayılmaktadır. Bu nedenle, yönetim kadrolarının yapısal farklılıklarını daha doğru analiz edebilmek amacıyla, her bir yönetici pozisyonu için Analitik Hiyerarşi Süreci yöntemi uygulanarak ağırlıklandırma yapılmıştır. AHP ile belirlenen ağırlıklar, yöneticilerin karar alma süreçlerindeki önem derecesini yansıtmakta ve bu doğrultuda yönetici sayıları yeniden değerlendirilerek çalışan-yönetici oranları hesaplanmaktadır. Bu yaklaşımla, sadece basit bir çalışan-yönetici oranı sunmak yerine, yöneticilik pozisyonlarının işlevselliği ve etkinliği de göz önünde bulundurulmuştur. Çalışma, farklı bakanlıklar arasındaki yönetim yapılarının birbirinden nasıl ayrıştığını ortaya koyarak, kamu yönetiminde daha dengeli bir organizasyon yapısının oluşturulmasına katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Yöneticilerin bu kadar önemli olması kurumların başarısını da etkilemektedir, dolayısıyla akla şu soru gelmektedir; “Devlet kurumlarındaki yönetici sayısı yeterli mi, yetersiz mi, fazla mı?”

1.Literatür Taraması

Hem yerel hem de uluslararası kaynaklardan yapılan taramalarda üst düzey yönetici sayısının incelenmesi konusunun yeterince ele alınmadığını görülmüştür. Çoğu çalışma, yöneticilerin sayısının ve niteliklerinin organizasyonel performans üzerindeki etkilerine odaklanmakta, ancak doğrudan üst düzey yöneticilerin sayısına yönelik spesifik analizler sınırlı kalmaktadır. Bu durum, kamu ve özel sektörde etkili yönetim yapılarının oluşturulması için daha fazla araştırma ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır.

Bununla birlikte, Winter, Zaslavskiy ve Abdulali yaptıkları çalışmada fon yönetiminde yöneticilerin sayısı ile fon performansı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. (Wintner vd., 2014) Çalışmada yöneticilerin seçilme becerisi ve fon büyüklüğünün verimlilik üzerindeki etkilerini araştırılmıştır. Çalışmanın temel bulguları şunlardır: Yönetici seçim becerisi; yetenekli yöneticilerin seçilmesi, fon performansını olumlu yönde etkiler. Bu, yalnızca yönetici sayısının değil, yöneticilerin niteliğinin de başarıda kritik bir faktör olduğunu gösterir. Fon büyüklüğünün etkisi; fon büyüdükçe ölçek ekonomilerinden faydalanmak mümkün olsa da, ek yöneticilerin performansa katkısı sınırlı olabilir. Büyük fonlarda, yönetim süreçlerinin karmaşıklaşması da risk teşkil edebilir. Çeşitlendirme ve karmaşıklık dengesi; çalışma, çok sayıda yönetici atanmanın çeşitlendirme avantajları sağlarken, aynı zamanda karmaşıklığı artırabileceğini vurgular. Yazarlar, verimli bir yönetim için optimum sayıda yönetici belirlemenin önemine dikkat çekmektedir.

Makale, özellikle portföy yönetimi ve fon büyüklüğü gibi konulara odaklanmakla birlikte, yöneticilerin sayısının yalnızca sayı olarak değil, niteliksel olarak da değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu bulgular, hem finans hem de kamu sektöründeki yönetici-çalışan oranlarını analiz etmek isteyen araştırmacılar için anlamlı ipuçları sunmaktadır.

Christianson ve Sachs çalışmalarında, kamu yönetiminde organizasyonel büyüklük ve birim sayısının hizmet kalitesine etkilerini incelemişlerdir. (Christenson ve Sachs, 1980) Araştırma, büyük yönetim yapılarının verimlilik üzerindeki potansiyel olumsuzluklarını tartışırken, küçük ya da optimal yönetim birimlerinin performansa olumlu etkilerini ele almışlardır. Çalışma, devlet hizmetlerinin etkinliğini artırmak için uygun yönetim dengesi sağlanması gerektiğini vurgulamıştır.

2.Verilerin Toplanması Ve Yöntem

Yönetici sayıları ve çalışan sayıları örnekleme için Türkiye Cumhuriyeti'nin bakanlıklarından üç bakanlık seçilmiştir. Bilindiği gibi Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde şu bakanlıklar bulunmaktadır;

Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Tarım ve Orman Bakanlığı, Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Milli Savunma Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Hazine ve Maliye Bakanlığı, Gençlik ve Spor Bakanlığı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Adalet Bakanlığı'dır. (<https://www.tccb.gov.tr/kabine/>, 2023)

Bu kurumların arasından seçilen Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, Tarım ve Orman Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, çalışmanın evrenini oluşturmaktadır. Bakanlıkların çalışan ve yönetici sayıları, merkez teşkilatları dikkate alınarak belirlenmiştir. Taşra teşkilatlarında görev yapan yönetici ve çalışanlar ise kapsam dışında bırakılmıştır.

Üst yönetici pozisyonu için şube müdürü, daire başkan yardımcısı, daire başkanı, başkan, genel müdür yardımcısı, genel müdür, bakan yardımcısı ve bakan, görev unvanları baz alınmıştır. Bakanlıkların çeşitli bağlı kuruluşlarının merkez teşkilatları da sayıya dahil edilmiştir. Bakanlıklara bağlı çalışan müdür, müdür yardımcısı, grup başkanı, şef gibi pozisyonlar üst yönetici olarak değerlendirilmemiştir.

Tarım ve Orman Bakanlığı'nın üst yönetim kadrosu Tablo 1'de görüldüğü üzere. Uygulama kolaylığı olması açısından her bir yönetim kadrosuna bir sembol atanmıştır. Aynı zamanda bu semboller AHP çalışmasının kriterlerini oluşturmaktadır.

Tablo 1. Tarım ve Orman Bakanlığı Üst Düzey Yönetici sayıları

Görev	Sayı	Sembol
Bakan	1	K1
Bakan yardımcısı	4	K2
Genel Müdür	12	K3
Genel Müdür Yardımcısı	30	K4
Başkan	1	K5
Daire Başkanı	112	K6
Toplam	160	

(Kaynak: <https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/Belgeler>)

Tarım ve Orman Bakanlığı merkez teşkilatının 2023 yılı itibari ile personel sayısı 5434 olarak belirtilmiştir. (Tarım ve Orman Bakanlığı: Performans Programı. <https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/Belgeler>, 2023).

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın verileri incelenmiş ve Tablo 2' de görüldüğü gibi üst düzey yöneticiler listelenmiştir. Toplamda 65 tane üst düzey yönetici olduğu görülmektedir. Bu yöneticilerden sayısı en çok olan grup 28 kişi ile daire başkanlığıdır.

Tablo 2. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Üst Düzey Yönetici Sayıları

Görev	Sayı	Sembol
Bakan	1	K1
Bakan yardımcısı	4	K2
Genel Müdür	6	K3
Genel Müdür Yardımcısı	7	K4
Başkan	6	K5
Daire Başkanı	28	K6
Daire Başkan Yardımcısı	5	K8
Şube Müdürü	8	K9
Toplam	65	

(Kaynak: <https://www.csgeb.gov.tr/media>, 2023)

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın 2022 yılı itibari ile personel sayısı 3005 olarak belirtilmiştir. (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı: Stratejik Plan. <https://www.csgeb.gov.tr/media>, 2023).

Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı'nın verileri Tablo 3'de görüldüğü gibidir. Bu bakanlığın toplam üst düzey yönetici sayısı 94'tür. Yöneticiler arasında en fazla olan grup daire başkanlığıdır.

Tablo 3. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı Üst Düzey Yönetici Sayıları

Görev	Sayı	Sembol
Bakan	1	K1
Bakan yardımcısı	4	K2
Genel Müdür	8	K3
Genel Müdür Yardımcısı	15	K4
Başkan	6	K5
Başkan Yardımcısı	1	K7
Daire Başkanı	59	K6
Toplam	94	

(kaynak: <https://www.uab.gov.tr/uploads/pages/stratejik-yonetim>, 2023)

Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı'nın 2022 yılı itibari ile personel sayısı 1633 olarak belirtilmiştir. (Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı: Faaliyet Raporu. <https://www.uab.gov.tr/uploads/pages/stratejik-yonetim>, 2023).

Bakanlıkların toplam yönetici sayıları ve çalışan sayılarına bakıldığında, üst düzey yönetici sayısının en çok olduğu bakanlık Tarım ve Orman Bakanlığı olarak görülmektedir. Bakanlıkların toplam yönetici ve çalışan sayılarına bakıldığında, en fazla üst düzey yöneticiye sahip bakanlık Tarım ve Orman Bakanlığı olarak öne çıkmaktadır. Ancak, yönetici ve çalışan sayılarındaki farklılıklar, bakanlıkların yapısı, iş yükü ve görev alanlarına bağlı olarak değişmektedir. Benzer veya farklı yapılar söz konusu olduğunda dahi, her durumda karşılaştırılabilir ve objektif analizler yapabilmek için bir endeks oluşturma gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu sayede, yönetim yapılarının etkinliği daha anlamlı bir şekilde değerlendirilebilir.

Endeksin oluşturulmasında iki temel veri kullanılmıştır. Bu veriler; çalışan sayısı ve üst düzey yönetici sayısıdır. Ancak üst yönetiminde kendi arasında birçok kademesi mevcuttur. Makam olarak daha üst düzey olan yöneticilerin astlara göre daha etkili olduğu göz önüne alınarak, yöneticilerin görev tanımlarının ağırlıkları hesaplanmıştır. Bu hesaplama işlemi için analitik hiyerarşi prosesi kullanılmıştır.

2.1.AHP yöntemi

Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP), Thomas L. Saaty tarafından 1977’de geliştirilen çok ölçütlü karar verme tekniğidir. AHP karar almada, grup veya bireyin önceliklerini de dikkate alan, nitel ve nicel değişkenleri bir arada değerlendiren matematiksel bir yöntemdir.

AHP yönteminde, karar vericinin amacına yönelik etmenlerin ve bu etmenlere ait alt etmenlerin belirlenmesi ilk aşamadır. Bu süreçte, karar vericinin belirlediği amacın etkileyen faktörler tespit edilmeye çalışılır. Bu aşamada, karar sürecini etkileyen etmenlerin bulunabilmesi için anketlere veya uzman görüşlerine başvurulabilir. (Saaty , 1990, s. 9-26)

Amaç, etmen ve alt etmenler belirlendikten sonra, etmen ve alt etmenlerin kendi aralarındaki önem derecelerinin belirlenmesi için ikili karşılaştırma karar matrisleri oluşturulur. Bu matrislerin oluşturulmasında Saaty tarafından önerilen 1-9 önem skalası kullanılır. Saaty tarafından önerilen 1-9 önem skalası en iyi sonuçların elde edilmesini sağlamaktadır. (Saaty , 1990, s. 9-26) Tablo 4’de önem skalası değerleri ve anlamları açıklanmıştır.

Tablo 4. Önem Skalası Değerleri ve Tanımları

Değer	Tanım	Açıklama
1	Eşit önemli	İki seçenekte eşit derecede önemli
3	Orta derece önemli	Tecrübe ve yargı bir kriteri diğerine karşı biraz üstün kılmakta
5	Kuvvetli derecede önemli	Tecrübe ve yargı bir kriteri diğerine karşı oldukça üstün kılmakta
7	Çok kuvvetli derecede önemli	Bir kriter diğerine göre üstün sayılmıştır
9	Kesin önemli	Bir kriterin diğerinden üstün olduğunu gösteren kanıt çok büyük güvenilirliğe sahiptir
2,4,6,8	Ara değerler	Uzlaşma gerektiğinde kullanılmak üzere iki ardışık yargı arasındaki değerler

(kaynak: Saaty , 1990, s. 9-26)

Karar matrislerinden elde edilen bilgilerin Analitik Hiyerarşi Prosesi yöntemi içindeki yargılarla ilişkilendirilmesi, bir matrise dönüştürülür. Eğer a_{ij} , i. özellik ile j. özelliğin ikili karşılaştırma değeri

olarak gösterilecekse, aji değeri $1/a_{ij}$ eşitliği ile hesaplanır. Bu özellik, karşılıklı ilişki özelliği olarak adlandırılır. (Saaty, 1990, s. 9-26)

İkili karşılaştırma karar matrisleri oluşturulduktan sonra, takip eden aşama öncelik veya ağırlık vektörlerinin hesaplanmasıdır. AHP metodolojisine göre, karşılaştırma matrisinin özdeğer ve özvektörleri, öncelik sırasını belirlemeye yardımcı olur.

Öncelik vektörlerinin hesaplanmasında yaygın olarak kullanılan bir yöntem şöyledir: Normalleştirilmiş matris, her bir sütun değerinin ayrı ayrı ilgili sütun toplamına bölünmesiyle elde edilir. Daha sonra normalleştirilmiş matristen hareketle, her bir satırın değerlerinin ortalaması alınır. Bu elde edilen değerler, her bir kriter için bulunan önem ağırlıklarını temsil eder. Bu ağırlıklar kullanılarak öncelik vektörü oluşturulur. (Saaty, 1990, s. 9-26)

Karar vericinin faktörler arasında yapmış olduğu karşılaştırmaların tutarlılığını değerlendirmek için, her bir karşılaştırma matrisi için Tutarlılık Oranı (T.O.) hesaplanması gerekmektedir. Bu hesaplama sürecinde, n alternatif sayısına bağlı olarak rasgele indeks (R.I.) sayıları kullanılır. Hesaplamalar sonucunda elde edilen değer, $0,10$ 'un altında ise oluşturulan karşılaştırma matrisinin tutarlı olduğu sonucuna varılır. Ancak, eğer bu değer $0,10$ 'un üzerinde ise karşılaştırma matrisi tutarsız kabul edilir ve düzenlenmesi gereklidir. (Saaty, 1990, s. 9-26)

Tutarlılık oranı şu şekilde hesaplanır;

$$\lambda_{\max} = \frac{\sum_{i=1}^n \frac{d_i}{w_i}}{n}$$

(1)

Tutarlılık oranının hesaplanmasında ihtiyaç duyulan bir başka değer ise rassallık endeksi (RI)'dir. Sabit sayılardan meydana gelen ve n değerine göre belirlenen RI değerlerinin yer aldığı veriler Tablo 5'de verilmiştir. (Güner, 2005, s. 133)

Tablo 5. Rassallık Endeksi Verileri

N	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	----

RI	0	0	0,58	0,9	1,12	1,24	1,32	1,41	1,45	1,49
----	---	---	------	-----	------	------	------	------	------	------

(kaynak: Güner, 2005, s. 133)

3.ARAŞTIRMA BULGULARI

Üst yöneticilerin sahip oldukları yetkiler ve yönetsel gücü, üst yöneticiler arasında yaptırım farklılıkları oluşturmaktadır. Kamuda yöneticiler arasında ast-üst ilişkisi mevcuttur. Dolayısıyla bakanın yetkileri ile daire başkanının yetkileri karşılaştırıldığında ciddi farklar göze çarpmaktadır. Bakanlık makamı daha kapsayıcı ve yürütmeyi elinde bulunduran bir görevi üstlenirken, başkanlık, şube müdürlüğü gibi üst düzey yöneticiler daha az yetkiye ve sorumluluk alanına sahiptir.

Bu bakımdan tüm üst yöneticilerin eşit ağırlığa sahip olarak çalışanlarla ilgilenmesi söz konusu olamaz. Tablo 6’de AHP metoduna göre kriterlerin önem karşılaştırmaları ve ağırlıkları verilmiştir.

Tablo 6. Kriterlerin Önem Karşılaştırmaları ve Ağırlıkları

Kriterler	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	AĞIRLIK
K1	1	2	3	5	7	7	8	8	8	0,34
K2	0,50	1	2	3	5	5	7	7	7	0,23
K3	0,33	0,50	1	2	3	3	5	5	5	0,15
K4	0,20	0,33	0,50	1	2	2	3	3	3	0,09
K5	0,14	0,20	0,33	0,50	1	1	2	2	2	0,05
K6	0,14	0,20	0,33	0,50	1	1	2	2	2	0,05
K7	0,13	0,14	0,20	0,33	0,50	0,50	1	1	1	0,03
K8	0,13	0,14	0,20	0,33	0,50	0,50	1	1	1	0,03
K9	0,13	0,14	0,20	0,33	0,50	0,50	1	1	1	0,03

Tablo 6’da da görüldüğü gibi ağırlığı en büyük olan kriter K1 kriteridir. K7, K8, ve K9 kriterleri ise 0,03 değeri ile eşit öneme sahiptir.

Kriterlerin karşılaştırılmalarında kullanılan tablonun tutarlılık oranı 0,009103 olarak bulunmuştur. Bu da karar tablosunun tutarlı olduğunu göstermektedir.

3.1.Yöntem

AHP yöntemiyle elde edilen üst yönetici ağırlıkları, yönetici başına düşen çalışan sayısı hesaplamasında kullanılmıştır. Bu hesaplamanın ilk adımı belirlenen her bir kriter ağırlığının yönetici sayısı ile çarpılmasıdır. Bu işlemle yönetici sayılarının, ağırlıkları ile çarpımı yöneticilerin etkinliğinin matematiksel olarak ifade edilmesi amaçlanmıştır. İşlemin ardından elde edilen sonuçlar Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7. Yönetici Sayıları İle Ağırlıkların Çarpımı

Sembol	ÇSGB	TOB	UAB
K1	0,34	0,34	0,34
K2	0,92	0,92	0,92
K3	0,9	1,8	1,2
K4	0,63	2,7	1,35
K5	0,3	0,05	0,3
K6	1,4	5,6	2,95
K7	-	-	0,03
K8	0,15	-	-
K9	0,24	-	-
Toplam	4,88	11,41	7,09

ÇSGB: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, TOB: Tarım ve Orman Bakanlığı, UAB: Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı

Elde edilen veriler normalize edilmiştir. Normalizasyon için elde edilen toplam, sütun bazında kriter sayısına bölünmüştür. Normalize edilen sonuçlar Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8. Normalize Edilmiş Kriterler

Sembol	ÇSGB	TOB	UAB
K1	0,06967213	0,02979842	0,04795487
K2	0,18852459	0,08063103	0,12976023
K3	0,18442623	0,15775635	0,16925247
K4	0,12909836	0,23663453	0,19040903
K5	0,06147541	0,00438212	0,04231312
K6	0,28688525	0,49079755	0,41607898
K7	-	-	0,00423131
K8	0,0307377	-	-
K9	0,04918033	-	-

ÇSGB: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, TOB: Tarım ve Orman Bakanlığı, UAB: Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı

Normalizasyon sonrasında her bir kriter ilgili kurumun toplam sayısı ile çarpılmıştır. Bu işlemle her bir yönetici başına düşen çalışan sayısı bulunmuştur. Yöneticilerin yetkileri göz önünde bulundurulduğundan kişi başına düşen çalışan sayısı yöneticilere göre değişiklik göstermiştir. Yönetici başına düşen çalışan sayısı Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9. Üst Yönetici Başına Düşen Çalışan Sayısı

Sembol	ÇSGB	TOB	UAB
K1	209	162	78
K2	567	438	212
K3	554	857	276
K4	388	1286	311
K5	185	24	69
K6	862	2667	679
K7	-	-	7

K8	92	-	-
K9	148	-	-

ÇSGB: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, TOB: Tarım ve Orman Bakanlığı, UAB: Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı

SONUÇ

Üst düzey yöneticilerin yetki ve sorumluluk seviyelerine göre bakanlıklar örneği Tablo 6'ya göre hazırlanmıştır. En üst kademe yönetici olan bakandan, üst düzey yöneticilerin en alt basamağına kadar yetkiler azalarak gitmektedir. Dolayısıyla en alt basamaktaki üst düzey yöneticilerin sayısı diğerlerine göre çok olsa da, yetki bakımından diğer yöneticilerden daha az yetkiye sahip oldukları için yönetime olan ağırlıkları da azdır. Ancak yönetici sayılarının çok olması, üst düzey yönetici başına, bakanlıkların merkez teşkilatlarında görev yapan çalışanların az düşeceği anlamına gelmemektedir.

Elde edilen sonuçlara bakıldığında üst düzey yönetici sınıflandırmalarındaki yöneticilerin sayısı ne kadar çoksa, o kriterdeki yöneticiye en fazla çalışan düşmektedir. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı örnek verilecek olursa; bakanlıktaki en fazla bulunan yönetim kadrosu 28 kişi ile daire başkanıdır. (daire başkanı kriteri K6 ile sembolize edilmiştir.) Aynı şekilde, 862 çalışanla yönetici başına en çok çalışan düşen yönetici grubudur.

Üst yönetici sayısı ile yönetici başına düşen çalışan sayısı arasında ilişki olup olmadığını bulmak için elde edilen verilerin ikili korelasyonuna bakılmıştır. Her bir yönetici pozisyonunun yönetici sayısı ve Tablo 9'dan elde edilen veriler ikili olarak karşılaştırılmıştır. Sonuçlar Tablo 10'da görüldüğü gibidir.

Tablo 10. Üst yönetici sayısı ile yönetici başına düşen çalışan sayısı arasında ilişki

	ÇSGB	TOB	UAB
r	0,706	0,966	0,936

ÇSGB: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, TOB: Tarım ve Orman Bakanlığı, UAB: Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı

Tablo 10’da görüldüğü gibi üst düzey yönetici sayıları ile yönetici başına düşen çalışan sayısı arasında pozitif ve çok kuvvetli doğrusal ilişki vardır. Bu verilerden elde edilen sonuca göre yönetici sayısı arttıkça, o yönetici kademesi grubuna düşen çalışan sayısı da artmaktadır.

Yönetim kadrosunun yetkilerinin kuvveti en çok olan bakan, (K1 ile sembolize edilmiştir.) en fazla çalışanla ilgilenmemektedir. Yetki ve yönetici sayıları önceki bölümlerde ağırlıklandırılarak hesaplanmış ve her bir bakanlık için tüm üst düzey yöneticilere düşen çalışan sayısı bulunmuştur. Bulunan sayılar incelendiğinde Tablo 10’da da gösterildiği gibi bir yönetim kadrosunun yönetici sayısı ne kadar fazlaysa, o kadroya o kadar çok çalışan düştüğü görülmüştür. Ayrıca yönetici başına düşen çalışan sayılarının Tablo 9’da görüldüğü gibi, eşit olmadığı ve her üç bakanlık için de yönetici başına düşen çalışan sayısının, özellikle genel müdür yardımcısı ve daire başkanı (K4 ve K6) kriterlerinde yoğunlaştığı görülmektedir.

Tartışma ve Öneriler

Bu çalışmadan elde edilen veriler yalnızca küçük bir örnekleme içine aldığı için kısıtlı bir sonuç içermektedir. Bakanlıkların taşra teşkilatı da çalışmanın dışında tutulmuştur. Çalışmanın konusunu oluşturan üst düzey yönetici kavramı subjektif bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Hangi kadroların üst düzey yönetici sayılabileceği başka bir araştırmanın konusu olabilir.

Bu çalışmadan çıkan sonuçlar yönetim stratejisi belirlenmedeki boşluğu doldurmada kullanılabilir. Özellikle kamu düzeninde yönetici sayılarının belirlenmesi konusu için kaynak oluşturmaktadır.

Genel müdür yardımcısı ve daire başkanlarının, yönetici başına en fazla çalışan düşen grup olması dolayısıyla, bu kadrolarda iyileştirmeler yapılarak olası iş yükü azaltılabilir.

KAYNAKÇA

- Alayoğlu, N. (2010). Üst düzey yöneticilerin ücretlendirilmesi ve Türkiye'deki uygulamaların tespitine yönelik bir araştırma. In *Journal of Social Policy Conferences* (No. 55, 151-174).
- Christenson, J. A. ve Sachs, C. E. (1980). The impact of government size and number of administrative units on the quality of public services. *Administrative Science Quarterly*, 25(1), 89-101. <https://doi.org/10.2307/2392228>
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (2023), <https://www.csgeb.gov.tr/media/88124/csgeb-stratejik-plani-2022-2023.pdf> (08.08.2023)
- Güner, H., (2005), Bulanık AHP ve bir işletme için tedarikçi seçimi problemine uygulanması, Pamukkale Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Endüstri Mühendisliği Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 133 s.

Saaty, T.L. (1990). How to make a decision. the analytic hierarchy process, European Journal of Operational Research, Cilt: 48, Sayı: 1, 9-26.

Tarım ve Orman Bakanlığı (2023), https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/Belgeler/Performans%20Programlar%C4%B1/2023_TOB_Performans_Program%C4%B1.pdf (08.08.2023)

Türk Dil Kurumu Sözlükleri (2023), <https://sozluk.gov.tr/> (08.08.2023)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı (2023), <https://www.tccb.gov.tr/kabine/> (08.08.2023)

Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı (2023), <https://www.uab.gov.tr/uploads/pages/stratejik-yonetim/2022-yili-uab-faaliyet-raporu.pdf> (08.08.2023)

Wintner, B. A., Zaslavskiy, L. ve Abdulali, A. (2014). How many managers? the impact of manager selection skill and fund size. Journal Of Derivatives & Hedge Funds, (20), 75-98. doi:10.1057/jdhf.2014.15

Küresel Bir Tehdit Olarak, El-Kaide Terör Örgütü

Özcan DEVECİ*

Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Siyaset Bilimleri ve Uluslar arası İlişkiler Yüksek Lisans Öğrencisi

ozcandeveci1@hotmail.com, ORCID NO: [0000-0002-2313-0700](https://orcid.org/0000-0002-2313-0700)

Öz

Türkiye'nin de yakın komşu olduğu Ortadoğu coğrafyası yüzyıllardır devam eden sosyo-ekonomik sorunların yanında, devamlılık arz eden çatışmaların yoğun olduğu bir bölgedir. Bu yüzden Uluslararası sistemdeki dönüşümler, sosyal problemler ve ekonominin küresel düzeyde geldiği nokta bu bölgedeki çatışmaları körüklemektedir. Bu çatışmaların ve terör olaylarının devamı uluslararası aktörler işine gelmekte, böylece bu bölgede nüfuzlarını arttırmaktadırlar. Bundan dolayı uluslararası aktörler terör örgütlerini desteklemektedirler. Bu örgütlerden El-Kaide Terör Örgütü ve onun lideri Usame Bin Ladin de son yıllarda dünya gündemini önemli ölçüde etkilemiştir. Özellikle bu örgütün sorumluluğunu üstlendiği 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'de bulunan Dünya Ticaret Merkezine ve Pentagonu yapılan saldırı dünya siyasi tarihini ve uluslar arası ilişkileri derinden etkilemiştir. Artık bu tarih siyaset, güvenlik bilimi ve uluslararası ilişkiler alanlarında 11 Eylül öncesi ve sonrası olarak kullanılmaya başlanmıştır. 11 Eylül 2001 tarihi ayrıca uluslararası terörün tüm dünyada önemli bir güvenlik meselesi olduğunu göstermiştir. Bu yazıda soğuk savaş dönemi sonrası ABD'nin karşısına çıkan yeni düşman konsepti olan El-Kaide terör örgütünün kuruluşu, amacı ve bunun kurucu lideri olan Usame Bin Ladin'in siyasal ve eylemsel kimliğini teşkil eden erken dönem koşulları, eğitimi, sosyal çevresi ve ailesinin genel özelliklerinden de bahsedilmiştir. Ayrıca bölgesel bir cihat olan Afgan cihadından kurulan örgütün küresel cihat yapabilecek bir örgüte dönüşmesi de tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Soğuk Savaş, Usame Bin Ladin, El-Kaide Örgütü, 11 Eylül 2001 Saldırıları

Al-Qaeda Terrorist Organization As A Global Threat

Abstract

The Middle East, in the close neighborhood of Turkey, is a region where socio-economic problems as well as ongoing conflicts have lasted for centuries. Thus, the transformations in the international system, social problems and global economic developments have fueled the conflicts in the region. The continuation of these conflicts and terrorist incidents have suited international actors, increasing their influence in the region. For this purpose, international actors support terrorist organizations. Among these organizations, the Al-Qaeda Terrorist Organization and its leader Osama Bin Laden have also significantly influenced the global agenda in recent years. In particular, the attack on the World Trade Center and the Pentagon in the USA on September 11, 2001 by this organization has deeply influenced the global political history and international relations. This incident has introduced the concept of before and after 9/11 in politics, security, and international relations. The September 11 has also demonstrated that international terrorism is a global security issue. In the present article, the establishment and objectives of the Al-Qaeda terrorist organization, a new enemy that the US experienced after the Cold War, and the early conditions, education, social environment and general characteristics of the family of its founding leader Osama Bin Laden, his political and operational identity, are addressed. Furthermore, the transformation of the organization that originated during the regional Afghani jihadin to a global jihadi organization is also discussed

Keyword: The Cold War, , Osama Bin Laden, Al-Qaeda Organization, September 11, 2001 Attacks

GİRİŞ

El-Kaide Terör Örgütü ve onun lideri olan Usame bin Ladin özellikle son yirmi yılda dünya gündemini önemli ölçüde meşgul etmiştir. Bu örgütün üstlendiği 11 Eylül 2001 tarihindeki Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon'a yapılan intihar saldırıları dünya tarihini derinden etkilemiş ve uluslararası ilişkilerin gidişatını değiştirmiştir. Bu tarih siyaset, güvenlik bilimi ve uluslararası ilişkiler alanlarında 11 Eylül öncesi ve 11 Eylül sonrası olarak kullanılmaya başlanmıştır. Önceleri Soğuk Savaş öncesi ve sonrası olarak 1990'ların başı, uluslararası ilişkileri betimlemede en fazla kullanılan kavram iken, şimdi ise 11 Eylül 2001 tarihi, Soğuk Savaş'ın bitimi (1991) konseptinin de

üzerine oturarak yakın tarihin en önemli dönüm noktası ve konsepti haline gelmiştir (Öztürk S, 2019). Bir bakıma 11 Eylül 2001 tarihi uluslararası terörün tüm dünyada önemli bir güvenlik meselesi olduğunu göstermiştir. El Kaide örgütünün oluşum sürecini tetikleyen en önemli unsur, SSCB'nin Afganistan işgalindeki başarısızlığıdır. Bu başarısızlıkta ABD'nin; Suudi Arabistan ve Pakistan'la birlikte Afgan cihatçıları desteklemesi etkili olmuştur. Bu çalışmada El-Kaide terör örgütünün gelişim süreci ve onu Usame Bin Ladin'den kısaca bahsedilecektir. Bu örgütü anlatmadan önce terör ifadesinin tanımını yapmak gerekir. Çalışma derleme şeklinde, konu ilgili literatürler taranarak yapılacaktır.

Terör: Terör “bir gücü veya bir iktidarı zorla kabul ettirmek amacıyla sistemli biçimde şiddet kullanma, yıldırma ve tedhiş” anlamına gelmektedir(Salur H, 2009). Doğu Ergil ise terörü, “saldırılan veya korkutulan sivil ve masum kurbanlar aracılığıyla hedeflenenden daha büyük bir kitleyi yıldırıp korkutarak yasadışı stratejik ve siyasi amaçlarını gerçekleştirmek için bir grubun veya devletin, bilinçli ve planlı bir biçimde şiddet kullanması veya şiddet kullanma tehdidinde bulunması” olarak tanımlamıştır(Ergil D, 1991).

Terör tanımına baktığımızda “Politik bir hedefe ulaşmak için masum insanları hedef alan yasadışı güç kullanımı” olarak ifade edilmiştir(Davies, B, 2006). Tayyar Arı terörizmin korku ve panik havası oluşturmak amacıyla bir veya birden fazla kişi tarafından zor ve şiddete başvurma eylemi olduğunu belirtmiştir. Bu tanıma göre terör, “amaçlarını ve taleplerini dramatize ederek dile getirmek için zor ve şiddet yöntemini kullanmak, devletlerin ve halkların rasyonel düşünmesini engellemek, halklar üzerinde korku salmak, insanlara sürekli olarak bir parkta, bir alışveriş merkezinde, bir tren istasyonunda, bir eğlence merkezinde ya da bir havaalanında saldırıya uğrayabilecekleri korkusunu yaşatmak” hedef ve özelliklerini taşımaktadır(Arı, T, 2015).

Dünya tarihini değiştiren El-Kaide örgütünün kuruluşunda Usame bin Ladin önemli bir rol oynamıştır. Bu rolde de Afgan savaşı dönüm noktası olmuştur. Afgan savaşından önce Usame bin Ladin'in siyasi kimliğinin oluşmasında etkili olan faktörlere bakmak gerekir. Aslında El-kaide terör örgütü karma bir ideolojiye sahiptir. İdeolojik olarak Vehhabi/ Selefilik, Müslüman Kardeşlerin Kutubist yorumu ve Mısır cihatçılık ekolü gibi düşüncelerin karışımı mevcuttur.Kutubist(Seyyit Kutup) yoruma göre meşru devleti veya rejimi şeriata dayanmadığı için mürted ilan etmekte ve savaş ilan edebilmektedir(David D, C, 2006). Bu yüzden Seyyit Kutup Mısır'daki Nasır rejimi ile mücadeleye girişmiş ve taraftarlarını isyana teşvik etmiştir. Bu isyandan sonra Müslüman kardeşler

grubu Nasır yönetiminin baskısıyla Suudi Arabistan'a sığınmışlardır. Buraya sığınan Müslüman Kardeşlerin aydın kesimi çalıştıkları Vahhabi temelli kurum ve kuruluşlarda kendi düşüncelerini yaymışlardır(Gilles Kepel, 1985, Wiktorowicz Q, 2005).1980'li yılların başlarına gelindiğinde Mısır'da pek çok radikal İslamcı örgüt türemiştir.Bunlardan Tanzim el-Cihat üyelerinden Abdüsselam Faraj'ın yazdığı "Kayıp Farz" isimli kitapta yöneticilerin müslüman olsa dahi şeriatı değil farklı beşeri kanunları anayasanın kaynağı haline getirmesini mürtetlik sebebi saymakta ve bu yüzden cihadın farz olduğunu ileri sürmektedir(Wiktorowicz Q, 2005). Bu fetvaya dayanarak Tanzim el-Cihat üyelerinden Halid el-İslamboli Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat'ı resmigeçit töreninde suikastla öldürmüştür. Bu tür fikirler Vahhabi çevreleri etkilemiştir. Aslında Selefî Vahhabiler'de devlet başkanı aynı zamanda imam olarak görülmesinden ötürü cihat ilan edip etmeme kararı yalnızca ona aitken ve imam (lider) hiçbir şekilde sorgulanamazken, Kutubist aykırı fikirleri ile Suudilerde de rejimi sorgulayan ve başkaldıran bir yöne evrilmeye başlayacaktır(Natana J. 2004). Usame bin Ladin ve jenerasyonu ise bu akımlardan etkilenen grubu temsil etmektedir. Usame bin Ladin Afgan savaşı başladığı yıllarda daha çok vahhabi görüşü savunan ve Suudi ailesiyle de iyi ilişkiler içinde olan bir işadamdır. İşin ilginç tarafı Suudi ailesinin teşviki ile Afgan savaşına katılmıştır. Ayrıca Suudi'lerin ABD ile olan iyi ilişkilerinden dolayı Usame bin Ladin Afgan savaşındaki yararlıklarından dolayı ABD'de basın tarafın özgürlük savaşçısı olarak kahramanlaştırılmış ve yüceltilmiştir.

Afgan savaşı El-kaide örgütünü kuran Usame bin Ladin'in fikir dünyasında değişikliğe yol açmıştır. Özellikle farklı ülkelerden gelen Arap militanlarla etkileşime geçmesi onun kendi rejimi olan Suudi rejimini sorgulamaya itmiştir. Düşüncülerinde en etkili kişi Eymen el-Zevahiri'dir. El-Kaide örgütünün iç yapısına baktığımızda örgüt yönetimi Suudi/Yemen kökenlilerle Mısır kökenliler arasında paylaşılmış durumdadır. Bin Ladin, Suudi/Yemen kökenlileri temsil etmekte ve Ladin'in yardımcısı konumundaki Eymen el-Zevahiri de Mısırlı ekibin lideri durumunda olduğu görülmektedir(Kepel, G, 2009).

Vahhabi/Selefî ekol aslında Suudi Arabistan kökenli olup aynı zamanda mezhebi özellik sergilemektedir. Bu konuya açıklamadan önce İslam Dininde mezhep kavramına bakmamız gerekir.

İslam Dininde Mezhep

Mezhep kelimesi Arapça kökenli bir sözcüktür. Zehebe fiilinden türetilmiştir. Takip edilen yol anlamına gelmektedir(Onat, H,2015). Terim olarak ise ibadetle, imanla, ahlakla ve davranışla alakalı hususlarda ortaya çıkan sorunlara çözüm üretebilmek için ortaya konulan düşünce ekollerini işaret

eder(Kutlu, S , 1997). İslam dininde peygamber efendimiz Hz.Muhammed'in vefatından sonra dine yeni bir bakış açısının getirilemeyeceği, yeni bir vahyin indirilmeyeceği ve Allah tarafından gönderilen yeni bir bilgiye sahip olunamayacağı kesin ifadelerle vurgulanmıştır(Onat H, 2015). Mezheplerin ortaya çıkışında sosyal, siyasi ve itikadi olmak üzere birçok sebep bulunmaktadır. İslam'ın geniş bir coğrafyaya yayılması nedeni ile birbirinden çok farklı kültür ve medeniyetle tanışması ve etkileşimi gibi nedenler İslam'ın yorumu açık olduğu kabul edilen veya edilmeyen birçok konuda fikir ve davranış açısından farklı yollara açılmasında, kısaca mezheplerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur(Onat, 1977). Bununla birlikte İslam dinine mensup toplulukların mezhepsel bağlamda parçalanıp bölünmesinin ayetlerle yasaklandığı anlaşılmaktadır. Bu ayetlerden birinde Kuran-Kerimde Yüce Allah "Hep birlikte Allah'ın ipine (Kuran'a) sarılın. Parçalanıp bölünmeyin. Allah'ın size verdiği nimetleri hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşman idiniz de, o kalplerinizi birleştirmişti. İşte onun bu nimeti sayesinde kardeş olmuştunuz. Yine siz, bir ateş çukurunun tam kenarında idiniz de o sizi oradan kurtarmıştı. Allah size açıkça bildiriyor ki doğru yola eresiniz"(Diyanet İşleri Başkanlığı Kuran-ı Kerim Portalı, 2015).

Vahhabilik

Bu inanç 18 yy'da Orta Arabistan'da yaşayan Muhammet ibn Abdülvahhap adlı din adamı tarafından terörize edilen ve daha sonra o dönemin Suudi emiri Muhammed bin Suud tarafından Suudi Arabistan'a hem dini telkin yolu ile hem de kılıçla, zorla yayılmıştır(Madawi A,R, 2010). Vahhabilik fikhi olarak Hanbeliyye mezhebine, itikadi olarak Selefiye bağlıdır. Dönemin şartlarında da bir reform hareketi olarak doğmuştur. Bundan dolayı EL-Kaide örgütü içindeki Usame bin Ladin ve birçok cihatçı örgüt üyesi mezhepsel açıdan Vahhabidir. Diğer yandan İslam dininin anlaşılması ve yaşanması noktasında yol gösterici olduğu düşünülen mezhepler konusunda net bir ayırım bulunmamakta, mezheplerin siyasi mi itikadi mi fikhi mi olduğu noktasında tartışmalar sürmektedir. Siyasal İslam modelinin ön planda olduğu Ortadoğu ülkelerinde ittifak, savaş, çatışma gibi olayların mezhep ayrılıklarını derinden tetiklediği gibi Kuran'da belirtilen ayetlerle zıt düşse de bireylerin önemli bir aidiyet hissettiği mezheplerin Müslümanlar arasındaki bağı giderek zayıflatmasına yol açtığı görülmektedir(POLAT, YK, 2015).İlk olarak 18.yüzyılda literatüre giren vahhabilik Osmanlı Devletine 18.yüzyılın son çeyreğinden itibaren Muhammed bin Suud'un desteği ile sorunlar çıkartmıştır. Bu sorunlar 1517 yılında Osmanlı Devleti hakimiyetine geçen Hicaz bölgesinin 1916 yılında tamamen ayrılmasına neden olmuştur. 1744 yılında kurulan ilk Vahhabi Devleti Osmanlı Devleti'nin din birliği vurgusuna olumsuz yönde etkilemiştir. Daha sonra ki süreçte dini hareket olma

hüviyetinden uzaklaşarak Osmanlı Devleti'ne karşı siyasi bir hareket olarak büyük problemlere yol açmıştır. Yapılan bir değerlendirmede Osmanlı Devleti'nin mesafe, büyük askeri kuvvet gönderme gerekliliği ve yöneticilerin itaatsizliği gibi nedenlerle hicaz bölgesinde hiçbir dönemde kuvvetli bir otorite sağlayamadığı belirtilmiştir(Yılmaz, T, 2009). Tarihi gelişmelere baktığımızda Vahhabilik İslam dinini ideolojik olarak dizayn edip, radikal örgütlerin oluşmasına yol açmıştır. Ayrıca bu akım cihad ve tevhid kavramlarını esas alarak egemenlik hakkının doğrudan Allaha ait olduğunu belirtmiştir(Ecer, AV 2001).

El-Kaide içerisinde Müslüman kardeşlerin rejim karşıtı kanadının(Kutupçu) düşünceleri de etkindir. Bu grup Mısır'da Nasır tarafından idam edilen Seyyit Kutup'un eserlerinden etkilenen kişilerden oluşmaktadır. Seyyit Kutup'un idamından sonra Müslüman Kardeşler üyesi çok sayıda kişi tutuklanmış ve işkenceye maruz kalmıştır. Bu yüzden birçok Müslüm Kardeşler üyesi Suudi Kralı Faysal bin Abdülaziz el-Suud'un da onayı ile Suudi Arabistan'a iltica etmiştir. Mısırdan gelen Müslüman Kardeşler üyeleri Suudi'lerdeki ulema çevrelerini de etkilemişlerdir(Cottee S, 2004). Bu açıdan bakıldığında El-Kaide tek bir mezhebi ve siyasi görüşü temsil eden değil aynı zamanda hibrit bir yapı olarak ifade edilir.

1a. Usame Bin Ladin'in Hayatı

Dünya siyasi tarihinde dönüm noktası olan bir örgütü kuran Ladin'in hayatına baktığımızda; babası Yemen'den Suudi Arabistan'a göç eden bir işçidir. Ladin'in babası hamallıkla başladığı çalışma hayatına müteahhitle devam etmiştir. 1950 ve 1960'lı yıllar inşaat sektörünün hareketli olduğu Suudi Arabistan'da fırsat yılları olmuştur. Ladin'in babası da bundan yararlanarak kısa süre içinde ülkenin en zengin ailelerinden biri olmuştur. Bu zenginlik Suudi Krallığı ile yakın ilişki içinde olmasını sağlamıştır. Hatta kardeşi Faysal için Krallıktan feragat eden Kral Suud Mısır'a giderken yanında Suudi hazinesini de götürmüştür. Bu Suudi yönetimi memur maaşlarını ödemekte zorlanınca Ladin'in babası devreye girmişti. Kendi kasasından bir süre memurların maaşını ödemişti. Bu olaydan sonra Ladin ve Suudi aileler daha da yakınlaşmıştı. Bundan sonra Suudiler bütün inşaat işlerini Ladin ailesine vermeye başlamışlardı. Böylece Ladin ailesinin büyük bir güce kavuşması Kral Faysal dönemine denk gelir. Bununla birlikte Ladin ailesine kutsal yerlerin yapım ve onarım işlerinin verilmesi bu aileyi Suudi ailesinden sonra, Suudi Arabistan'da ikinci sırada güçlü bir aile haline getirmiştir. Ayrıca Usame Bin Ladin'in Kral Suud Üniversitesinde eğitim görürken Müslüm Kardeşlerin önemli alimleri Muhammed Kutup ve Abdullah Azam'dan ders aldığı

belirtilmektedir(Öztürk S, 2019, 18). Özellik burada eğitim aldığı Abdullah Azam karakteri Afgan Savaşının önemli bir öncü kişisi olduğu için ayrı bir önemde değerlendirilmesi gerekir. Mısır'daki baskıcı ve seküler milliyetçi Nasır yönetiminden kaçan Müslüman kardeşler üyelerine Suudi Arabistan yönetimi kucak açmıştır. Suudi Kralı Faysal bir anlamda Nasır'a karşı geliştireceği stratejide bu grubun üyelerini kullanarak klasik geleneksel Vahhabi ulema ile entelektüel boyutu olan ve siyasal İslamcı Müslüman Kardeşler arasında bir ittifak oluşturmuşlardır. Bu ittifak 1980 ve 1990'larda Sahva(Uyanış) adı verilen yeni bir hibrit dini ve ekonomik yapıya neden olmuştur(Ajami F, 1981.). Usame Bin Ladin gibi önemli bir figürde bu yapının bir ürünü olarak kabul edilir.Aldığı İslami eğitim nedeni ile ve kişilik yapısından kaynaklanan mağdurlara yardım iç güdüsü Ladin'in Müslümanların yaşadığı bölgelere yardım etmesine yol açmıştır. Ladin ayrıca Hafız Esad rejimine karşı ayaklanan Müslüman Kardeşleri de finansal açıdan da desteklemiştir. Asıl ismini dünyaya duyuran Afgan savaşına katılmasıdır. Suudi yönetimi de Afgan savaşını Ladin üzerinden desteklemiştir(Saghi O, 2009).

1b. Usame Bin Ladin'in Hayatında Düşünce Dünyası

SSCB Afganistan'ı işgal ettiğinde buradaki mücahit gruplar direnişe geçmişler ve 10 yıl süren bir savaş başlamıştır. Bu işgal Pakistan'a yapılacak işgalinde bir göstergesiydi. Çünkü Afgan işgalinin başarılı olması, Sovyet'lerin Hint okyanusuna inmesine, Körfez ülkelerini tehdit etmesine, dolaylı olarak da ABD çıkarlarına ters düşmesine neden olacaktı(Öztürk S,2019). Afganistan işgalinin başarılması durumunda en önde gelen tehdit ise Suudi Arabistan'a gelecekti. Bu yüzden Ürdün'deki Müslüman Kardeşler üyesi ve Filistin asıllı Dr. Abdullah Azam tarafından Mektep el Hadamat teşkilatı kuruldu. Bununla birlikte Ladin Sovyetlerle 1986 yılında yapılan ve şiddetli çarpışmalara neden olan Caci savaşına da katılmıştır(Hegghammer T, 2010). Bu döneme kadar Ladin daha çok Abdullah Azam önderliğinde olan grupta onun emrinde savaşan bir figür olarak hareket etmiştir. İlerleyen zamanlarda Ladin tek başına hareket etmek için Ensar Evi adı verilen bir yapı kurmuştur. Bu sürede Abdullah Azamla arası açılmıştır. İkisinin arasının açılması nedeni Azam'ın Afgan savaşını, Afganistan'da bulunun yerel savaşçılarla yürütmek istemesiydi. Bunun nedeni ise yerel savaşçı örgütlerle Abdullah Azam ve Müslüman Kardeşler arasında ideolojik olarak ortak bir noktanın var olmasıydı. Bu örgüt liderlerinden Burhaneddin Rabbani ve Gulbeddin Hikmetyar gençlik dönemlerinde İhvacı düşünceden etkilenmişler ve Mısır'da da El-Ezher Üniversitesinde de eğitim görmüşlerdi. Azam'ın aksine Ladin kapalı bir toplum olan Suudi toplumundan geldiği için arap savaşçıların yerel savaşçılardan ayrı yerde kalmalarını ve eğitim görmelerini

düşünüyordu(Hegghammer T, 2010). Diğer yandan Abdullah Azam cihadı küresel manada değil sadece Afganistan'la sınırlı görüyordu. Bunun tersine Ladin Afganistan'dan sonra yakın düşmana cihad öneriyordu. Küresel manada cihad 1998 yılında yayımlanan fetva ile dünyaya bildirilmiştir(Hegghammer T, 2010). Ayrıca Azam'ın Arap dünyasındaki monarşilere ve seküler diktatörlere karşı savaş açma gibi bir niyeti yoktu. Ona göre cihad yabancı bir ülke tarafından işgal edilen Müslüman bir ülkenin savunulması ve düşmanın püskürtülmesiydi(Hegghammer T, 2010).

1c. Usame Bin Ladin'in Düşünce Dünyasında Eymen el-Zevahiri'nin Etkisi

Usame Bin Ladin'nin düşüncelerinin değişiminde Zevahiri'nin etkisi olmuştur. Ladin ile Abdullah Azam arasındaki görüş ayrılıkları, Ladin'in Mısırlı cihatçıların lideri Eymen el-Zevahiri'ye yakınlaşmasına neden olmuştur. Bu yakınlaşmadan sonra cihad konusundaki fikri sadece Afganistan'la sınırlı iken daha sonra bu fikir küresel boyuta taşınmıştır. Bu yüzden El-Kaide örgütünün küresel boyutta cihad örgütüne dönüşümünde Zevahiri'nin etkisi büyük olmuştur.

2a. El-Kaide Örgütünün Kuruluşu

El-Kaide örgütünün çıktığı Afganistan'ın coğrafi yapısına baktığımızda güney ve doğusunda Pakistan, batısında İran, kuzeyinde Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan bulunmaktadır. Ülkenin %80 gibi büyük bir kısmı Sünni inanişaya sahiptir. Etnik kökenlere baktığımızda %42 Peştunlar, %27 Tacikler ve diğer gruplar oluşturmaktadır(Lewis, B.1990). Afganistan tarih boyunca bulunduğu coğrafi konumu ve yer altı kaynakları nedeni ile birçok kez işgale maruz kalmıştır. Afganistan doğalgaz yatakları, petrol, kömür, çinko, krom, demir, tuz, kükürt, altın ve kıymetli taş yatakları bakımından henüz tam olarak işletilemeyen zengin rezervlere sahiptir(Mutanoğlu, M 2006). 1978 yılında komünistler Davud Han'ı devirerek Nisan Devrimi gerçekleştirmişlerdir. Bundan sonra Nur Muhammed Terakki Devlet Başkanı olmuştur. Bu devrim Sovyet işgalinde bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü komünist parti içindeki iktidar kavgası sonucu Devlet başkanı seçilen Terakki idam edilmiştir. Daha sonra Moskova yönetimi ile ters düşen Hafızullah Emin Sovyetler tarafından öldürülmüştür. 1979 yılında da Sovyet Birlikleri Afganistan'a girmişlerdir(Courtois, S 2000). Sovyetlerin Afganistanı işgali El-Kaide örgütünün oluşumu için başlangıç teşkil etmiştir. 1982 yılından itibaren Sovyetler, Afganmücahitlere karşı başarı elde edemeyeceklerini anlaması, Glasnot ve Perestroyka'nında etkisi ile Afganistan'dan çekilmeye başlamışlardır. Bu savaş Suudi Arabistan ve Pakistan'ın da katkılarıyla ABD tarafından desteklendiği, Vietnam'da istediğini yapamayan ABD'nin Sovyetlerinde aynı akıbete uğraması için bunu yaptığı bilinmektedir. El-Kaide örgütü

Sovyet güçlerinin çekilmesi ardından 1988 yılında kuruldu(Aydınalp H, 2011). Örgüt lideri olarak ilk başta Abdullah Azzam düşünülürken Usame Bin Ladin olmuştur(Kean, T.H 2004). Afganistan'a 1979 yılında gelen Usame Bin Ladin 1986 yılına kadar savaş için gerekli finansı sağlamak için çalışmış ve bu çalışma savaşa katılanların gözünde Ladin'in bir kahraman olmasına sağlamıştır. Afgan savaşı bittikten sonra Ladin, Suudi Arabistan, Pakistan ve Sudan'da yaşamıştır. Daha sonra bu ülke yönetimleri ile sıkıntı yaşaması üzerine tekrar Afganistan'a gitmek zorunda kalmıştır. İlk başta Sudan'da kurduğu 'İslami Askeri Şura'nın El-Kaide örgütünün geleceğinde önemli yer tuttuğu görülmüştür. Bu Şura ile Suudi Arabistan, Mısır, Ürdün, Lübnan, Irak, Umman, Cezayir, Libya, Tunus, Fas, Somali ve Eritre gibi birçok ülkede çok sayıda radikal örgütle irtibata girdiği görülmüştür(Aydınalp, a.g.e.,). Bugün bu ülkelerin birçoğunda El-Kaide ile bağlantılı veya organik bağ olmasa da aynı çizgide birçok örgütün varlığı Askeri Şura'nın kuruluş amacının önemini göstermektedir.

2b. El-Kaide Örgütünün Hedefi

Örgütün amacını, iki numaralı adamı ve örgütün fikir babası Eymen el Zevahiri iki ana başlıkta vermiştir. Birincisi Afgan topraklarından ABD'nin çıkarılması ve yapılacak eylemlerle batının korkutulmasıdır. Böylelikle Mısır'da İslam halifeliğinin kurulmasıdır. İkinci amaç ise halifeliğin İslam dünyasındaki etkinliğini arttırarak Batı dünyasına cihad ilan edilmesi, ABD ve Yahudilere karşı farklı bir yönetim oluşturarak tarihi yeniden yazılmasıdır (Kilcullen, D.J 2009). Ayrıca örgütün lideri Usame Bin Ladin de dünyanın en büyük teröristi olarak kabul ettiği ABD'ye karşı cihat etmenin her müslümanın amacı olduğunu belirtmiştir. Bu yüzden de terörist olarak anılmaktan dini inançları gereği herhangi bir rahatsızlık duymadıklarını belirtmiştir. ABD'yi yenmek için yapılacak her şeyi mübah saymıştır(Uslubaş, F. 2005). Örgüte ait bulunan farklı belgelerde de örgütün amacı Allah'ın dini uğruna mücadele etmek, dini bir iktidar kurarak halifelik makamını yeniden canlandırmaktır. Böylece şeytanla eş değer görülen Haçlı-Yahudi işbirliğini ortadan kaldırıp İslami bir birlik kurmaktır. Bunun için cihadı yaymak, cihat için mücahit yetiştirmek ve küresel düzeyde cihad hareketlerinin koordinasyonunu sağlamaktır. Bunu da diğer örgütleri de kendi çizgisine getirerek sağlayacaklardır(Felter, J, 2006).

2c. Örgütün Yapısı

Örgütte İstihbarat birimi ile askeri komite, siyasi komite, mali komite, medya ve propaganda komitesi ve bunların alt kademeleri bulunmaktadır. 11 Eylül 2001 tarihi öncesi dönemde ise Ladin ve yakın çevresinin oluşturduğu bir şura heyeti de bulunmaktadır(Kean, a.g.m). Operasyonlarda üç tip yapı kullanılmaktadır. Birinci yapı operasyonların ayrıntılarından haberi olmayan yerel militanlar, ikinci grup operasyondan önce normal hayatlarına devam eden uykuçular olarak ifade edilen yapıdır. Üçüncü yapı ise operasyonları yapan uzman gruptur(Atkins, S.A, 2004). Örgüt yeni üyelere; Allah'a ve onlara ne şekilde hizmet edeceklerine dair bir taahhütname imzalatmaktadır. Bu taahhütnamede İslami emirlere uymak ve lidere tam itaat gibi kurallar dışında gizliliğe uymak, diğer İslami gruplarla ilişkinin olmaması ve cihadı aile ve arkadaşlar arasında yaymak gibi kurallar bulunmaktadır(Felter&Bramlett, a.g.e). Bu şekilde örgütün diğer İslami gruplardan ayrılarak izole edildiği ve lidere tam itaat sağlanarak eylemlerin daha rahat bir şekilde gerçekleşmesi sağlanmıştır. Diğer yandan El-Kaide örgütünün üyelerinin önemli bir bölümü eğitilmiş ve zengin kişilerden oluşmaktadır. Bu kişiler batıda iyi bir eğitim almış ve batıdan evlenmiş insanlardır. Bu yüzden bu kişilerin batıdaki yaşam biçimine ayak uydurdukları, batıda kendi istekleri doğrultusunda yaşadıkları ve bir dışlanma psikolojisi içine girmedikleri görülmektedir(Castells, a.g.e.). Bu davranış da bize insanların böyle bir örgüte katılmasında sadece ekonomik, sosyolojik ya da ideolojik bir sebep üzerine yorum yapılamayacağını açık bir şekilde ifade etmektedir.

2d. El-Kaide Örgütü'nün Suudi Rejimini Hedef alması

Soğuk Savaşın bitimi, Güney Yemen'deki komünist rejimi düşmesi ve Sovyetler birliğinin dağılması Ladin'de önemli güven patlamasına yol açmıştır. Çünkü Sovyetlerin çöküşünü Afganistan'da cihatçıların kazandığı savaşa bağlamaktaydı. (Holbrook D, 2014). 1990 yılında patlak veren Körfez Krizi Ladin'in harekete geçmesi için bir fırsat sunmuştu(Holbrook D, 2013). Ayrıca bu kriz Ladin'in Suudi yönetime karşı muhalefet lideri olarak çıkmasına yol açacaktır. Bu açıdan bakıldığında Ladin ve El-Kaide örgütünün durduğu pozisyon "Yakın düşmana karşı cihat" stratejisi olarak kabul edilebilir. Yakın düşman olarak Suudi rejiminin hedef alınmasında Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgal etmesinin büyük etkisi olmuştur. Çünkü bu olay üzerine Suudi Kralı Fahd ABD'den ve diğer ülkelerden kutsal toprakların olduğu Suudi Arabistan'da asker bulundurma talebinde bulunmuştur. Usame Bin Ladin Suudi Savunma Bakanı Prens Sultan'a ABD askerlerinin Bilad el Haremeyn'e girmesinin kabul edilemez olduğunu peygamber efendimizin bir hadisini kaynak

göstererek, bu askerlerin davet edilmemesini istemiştir. Hatta Suudi rejimine Afgan savaşında beraber savaştıkları cihatçılarla ve diğer İslam Ülkelerinden yüzbin mücahitle Irak işgalini durdurabileceği teklifini etmiştir. Buna rağmen bu teklifi kabul görülmemiştir. Bu kararı başta Yaser Arafat, Afgan mücahitlerden Gulbeddin Hikmetyar ve Pakistan'daki Suudilerin müttefiki konumundaki İslamcı parti Cemaat-i İslami protesto etmişlerdir. Müslüman Kardeşler ve onlardan etkilenen Arabistan'daki Sahva uleması da kararı hoş karşılamamıştır. Bunun sonucu olarak Ladin önce Afgan cihadının merkezi olan Pakistan'ın Peşaver şehrine gitti. Daha sonra ise Sudan'ın başkenti Hartum'a geçmiştir. Çünkü artık Suudi Arabistan artık Ladin ve destekçileri için güvenilir bir yer olmaktan çıkmıştır(Saghi, O 22).

Küresel Cihada Geçiş

El-Kaide tarafından 23 Ağustos 1996 tarihinde yayınlanan. "Kutsal Beldeleri İşgal Eden Amerikan Güçlerine Karşı Cihat Bildirisi" küresel cihada geçişte önemli bir rol oynamıştır.. Her ne kadar ABD güçlerini hedef alsada bu bildirinin asıl hedefi Suudi rejimidir. Bu bildiri Suudi rejimi ABD askerlerinin kutsal topraklara girmesine izin vermekle suçlanmaktadır(Osama bin Laden, Messagestothe World , 2008). Örgütün ikinci strateji belgesi ise 23 Şubat 1998 yılında yayınlanan" Yahudilere ve Haçlılara Karşı Cihat için Uluslararası İslami Cephe" adlı deklarasyondur. Yayınlanan bu deklarasyon yakın düşman konseptinden uzak düşman konseptine geçişin bir başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Bu belge de ise Suudi rejimi hedef olmaktan çıkıp asıl hedef ABD olmuştur. Konsept değişikliğinin mimarı ise ikinci adam pozisyonundaki Eymen El- zevahiridir. Buna göre eğer ABD'nin gücü azaltılırsa, Ortadoğu'da ABD'nin destek verdiği Arap rejimleri de zayıflayacak ve örgüte karşı kendilerini savunamayacaklardı(Holbrook D, 13). 1998 yılının Şubat ayında yayınlanan bildiriden sonra aynı yıl Ağustos ayında Kenya ve Tanzanya'daki ABD büyük elçiliklerine bombalı saldırılar gerçekleştirildi. Bu saldırılarda 224 kişi ölür iken, 5000 kişi ise yaralanmıştır(US Embassies in AfricaBombingsFastFacts 1998). Bu son olaylar örgütün ABD nezdinde birinci tehdit olarak yükselmesine yol açmıştır. Ladin saldırı tarihini özellikle 7 ağustos olarak seçmiştir. Çünkü bu tarih Suudi Kralı Fahdın ABD askerlerini kutsal topraklara davet ettiği tarihtir(Kepel G, 185). Bu saldırıdan iki yıl sonra Ekim 2000'de Aden körfezinde bulunun ABD savaş gemisi US Cole yapılan saldırıda 17 asker öldürüldü. 47 asker ise yaralandı. Bu saldırıdan bir yıl sonra 11 Eylül 2001 tarihinde dünya siyasi tarihini ve uluslar arası ilişkiler tarihini değiştirecek olan Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon'a saldırı düzenlendi(Kepel G, 68). Bu saldırıdan sonra ABD'de teröre karşı savaş konseptine geçmiştir. Dönemin ABD başkanı George W. Bush diğer ülkelere "ya ABD'nin yanında

olursunuz, ya da teröristlerin yanında olursunuz” diyerek koşulsuz ABD’nin desteklenmesini istemiştir. Buradan hareketle “Teröre Karşı Savaş doktrinine” geçilmiştir. Buna rağmen El-Kaide ve bundan türeyen örgütler tamamen yok edilememiştir. 11 Eylül saldırısı sonrası ABD bu saldırının baş faili olan Ladin’i Taliban yönetiminden istemesine rağmen olumsuz yanıt almıştır. Bunun üzerine “Kalıcı Özgürlük Operasyonu” adı altında 7 Ekim 2001 tarihinde ABD ve koalisyon güçleri Afganistan’a müdahalede bulunarak Taliban rejimini yıkmışlardır. Afganistan’a müdahaleye rağmen Usame Bin Ladin ve üst kademedeki ekipleri yakalanamamıştır. Diğer yandan Ladin de 11 Eylül saldırılarına sahip çıkarak, ABD’yi trilyonlarca dolar zarara uğrattıklarını belirtmiştir (Bayrak D,203). El-Kaide örgütü 11 Eylül 2001 sonrası dönemde ABD, İngiltere ve Batı’yı hedef tahtasına sokarak küresel düzeyde saldırılarına devam etmiştir. Bu dönemde Tunus, Endonezya, Türkiye, İspanya ve Ürdün gibi ülkelerde de El-Kaide bağlantılı intihar saldırıları oldu. 2003 yılında Irak’ın işgali ile birlikte örgüt yönünü buraya çevirmiştir. Ladin tarafından buradaki eylemler desteklenmiştir. Nihayet tarihler 2 Mayıs 2011’i gösterirken ABD Özel Kuvvetleri Usame Bin Ladin’i saklandığı Pakistan’ın Abbottabad şehrinde yaptıkları baskınla öldürmüşlerdir. Ölüm haberi bizzat ABD başkanı Barack Obama tarafından basına verilmiştir.

Sonuç

11-Eylül 2001 tarihli saldırılar Samuel Huntington’un “Medeniyetler çatışması” tezini güçlendirmiştir. Huntington’a göre Batı ve İslami uygarlıklar arasındaki çatışmalar, 1300 yıldır devam etmektedir. Batıdaki bireysellik, liberalizm, anayasacılık, eşitlik, insan hakları, hukukun üstünlüğü, özgürlük ve laiklik, İslami kültürlerde az yer bulmaktadır (Esposito, a.g.e., s.157). Bununla birlikte medeniyetler çatışması ihtimalinin, mevcut siyasi sistemler ve zorunlu ekonomik bağılıklar nedeni ile düşük olduğu görülmektedir. Çünkü ABD ve Batılı Devletler doğal kaynak açısından zengin olan İslam coğrafyasının yoğun olduğu bölgedeki devletlere belli bir ölçüde bağımlıdır. Diğer yandan da İslam coğrafyasındaki ülkeler de buldukları yerlerin jeopolitik öneminden dolayı ABD, Batılı Devletler ve Asya’daki büyük güçlerin müttefikliğine ihtiyaç duymaktadırlar. Bu şekilde devletlerin birbirine bağlı olduğu bu sistemde El-Kaide’nin yapmış olduğu eylemler Müslüman/Gayrimüslim toplumlarda oluşturduğu İslam algısı ve “Medeniyetler çatışması” tezini pratiğe dönüştürmesi açısından önemlidir. Cihat kavramını düşüncesinin temeline yerleştiren El-Kaide terör örgütü Selefî anlayışın getirdiği katı ve akılcılıktan yoksun ideolojisi ile kanlı eylemlerini gerçekleştirmiştir. Dünyanın bütün dinlerinde olduğu gibi İslam’ın da aşırı uçlarının olduğunu ifade eden John Esposito, fakat Usame Bin Ladin’in bildiri ve tehditlerinin dozunun İslam dinini daha farklı

bir şekilde anılmasına neden olduğunu belirtmiştir(Esposito, a.g.e., s.186). Buna göre Ladin ve örgütü İslam'ın klasik cihat anlayışının dışına çıkarak meşru cihadın ölçü, hedef ve araçları ile ilgili İslam dininin emirlerine karşı çıkarak orantısız güç kullanmışlardır. Çünkü İslam dinine göre güç yalnız düşmanı geri püskürtmek için ve orantılı kullanılmalıdır(Esposito, a.g.e., s.192). Bununla birlikte İslam dininin terörü beslediğini iddia etmenin yanlış olacağı, ancak dini referans alan terör örgütlerinin dini kullanmasının meşruiyetleri açısından en makul seçenek olması sebebiyle bu durumun önü alınmaz şekilde devam edeceği görülmektedir. El-Kaide ideolojisi kurulduğu ve daha sonra yerleştiği coğrafyalardaki sosyolojik, politik ve ekonomik etkileri ile dünya genelinde İslamofobi'nin artışına ve İslamofobi'nin kendisine bir yer bulmasına sağladığı katkı ile uluslararası toplum ve siyaset açısından önemli etkiler doğurmuştur. El Kaide ile organik bağı olan ve El Kaide ideolojisini benimseyen örgütler Arap Baharı'nın gerçekleştiği coğrafyada önemli kazanımlar elde etmişlerdir.

Sonuç olarak El-Kaide terör örgütü gerek İslami Coğrafya'daki önü alınmayan çatışma ortamı, gerekse de Batı'ya karşı cihad olgusunu sürekli gündem de tutarak militan ve taraftar bulmakta sıkıntı yaşamamıştır. Bundan yararlanarak Dünyada ses getiren eylemler gerçekleştirmiştir. Ayrıca giderek genişlemiş ve bu genişleme de siyasi konjonktürün sağladığı ortamda yeni radikal örgütlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Radikalleşmeye yol açan faktörle ortadan kalkmadığı sürece, tarihsel derinliği olan ideolojik düşünceler, kimi zaman gündemden düşseler de ilk fırsatta yeniden terörist eylemlerde kullanılacak kişileri bulmakta zorluk çekmeyeceklerdir. Bu yüzden Radikal dinci örgütlerin filizlenerek yeniden ortaya çıkmalarına engel olabilmenin en etkin yolu; radikalleşmenin önüne geçmek için toplumsal dokuya uygun tedbirler geliştirmektir.

KAYNAKLAR

Atkins, S.A., The 9/11 Encyclopedia, Cilt 1, Connecticut, Greenwood Publishing Group, 2008, s.245'den aktaran Şen, a.g.e., s.69.

Arı, T. "Terörizm Amaç mı Araç mı?", www.tayyarari.com , Erişim Tarihi: 11.02.2015.

Aydınalp, Halil, İntihar Eylemleri Ekseninde Din ve Terör, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2011

Castells, Manuel, Kimliğin Gücü, Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür, Bilgi Yayınları, İstanbul, 2008

Courtois, S., Komünizmin Kara Kitabı, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 2000, s.935'den aktaran Mutanoğlu, a.g.e., s.41.

- David Dean Commins, *The Wahhabi Mission and Saudi Arabia*, (London : I.B. Tauris, 2006), 188.
- Davies, Barry, *Terörizm: Ortadoğu'da Şiddet Dünyada Terör*, Truva Yayınları, İstanbul, 2006.
- Donald Holbrook, 13, 17, 21-22; Fawaz A. Gerges, *The Far Enemy: Why Jihad Went Global*, 48-50; Osama Bin Laden, *Messages to the World: The Statements of Osama Bin Laden*, 184.
- Donald Holbrook, *The Al-Qaeda Doctrine: The Framing and Evolution of the Leadership's Public Discourse*, (New York: Bloomsbury Academic, 2014), 13 ve 17; Fawaz A. Gerges, *The Far Enemy: Why Jihad Went Global*, 145.
- Ecer, Ahmet Vehbi, "Tarihte Vahhabî Hareketi ve Etkileri", *Ortadoğu Araştırmaları Dizisi: 2*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2001.
- Ergil, D., "Terörizmin Mantığı ve Hedefi", *A.Ü.S.B.F Dergisi*, s.1
- Esposito, John, *Kutsal Olmayan Savaş*, Oğlak Yayıncılık, İstanbul, 2002
- Felter, J. & Bramlett, J., "Harmony and Disharmony Exploiting al-Qaida's Organizational Vulnerabilities", *Combating Terrorism*, New York, Center Department of Social Sciences United States Military Academy, 2006, s.69'dan aktaran Aydınalp, a.g.e., s.150.
- Fuad Ajami, *The Arab Predicament: Arab Political Thought and Practice since 1967*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1981), 165; Gilles Kepel, *The War for Muslim Minds: Islam and the West*, (Cambridge, Mass: Belknap Press of Harvard University Press, 2004), 86 ve 172-179.
- Fuad Hüseyin, 164.
- Gilles Kepel, *The Prophet and Pharaoh: Muslim Extremism in Egypt*, (London: Saqi Books, 1985), 28-29 ve 236; Quintan Wiktorowicz, "A Genealogy of Radical Islam," *Studies in Conflict & Terrorism* 28, (2005): 81.
- Gilles Kepel, *The War for Muslim Minds: Islam and the West*, 94-95; Fawaz A. Gerges, *The Rise and Fall of Al-Qaeda*, 68
- Gilles Kepel, *Jihad: The Trail of Political Islam*, 64.
- Kean, T.H., *The 9/11 Commission Report: Final Report of the National Commission on Terrorist Attacks upon the United States*, s.56'dan aktaran Aydınalp, a.g.e., s.149.
- Kilcullen, D.J., "Countering Global Insurgency", *Journal of Strategic Studies*, Cilt 28, Sayı 4, 2009, s.598'den aktaran Şen, a.g.e., s.59.
- Kutlu, S., "İslâm ve Mezhepler", *Türk Yurdu*, (Nisan-Mayıs 1997), Ankara, c. 17, sayı: 116-117, s. 192.'den aktaran Metin Bozkuş, "İslam Mezhepleri Tarihi Açısından Dini Düşüncenin Geçirdiği Evreler", <http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/339.pdf>, s.3.

Onat, Hasan, “Mezhep Kavramı ve Mezheplerin Doğuş Sebepleri“, http://www.hasanonat.net/index.php?option=com_content&view=article&id=67:mezhep-kavram-ve-mezheplerin-dou-sebepleri&catid=36:makale&Itemid=54, Erişim Tarihi: 01.04.2015.

Onat, a.g.m; Ethem Ruhi Fığlalı, Mezheplerin Doğuşuna Tesir Eden Sebepler, Ankara, 1977, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/69/1743/18504.pdf> , s.13-17

Diyanet İşleri Başkanlığı Kuran-ı Kerim Portalı, Cüz:4, Al-i İmran Suresi, Ayet: 103, <http://kuran.diyanet.gov.tr/Kuran.aspx#3:103>, Erişim Tarihi: 1 Nisan 2015

Lewis, B., Roots of MuslimRage, s.59’dan aktaran Volkan, a.g.e., s.211.

Madawi Al-Rasheed, A History of SaudiArabia, (London: Cambridge UniversityPress, 2010), 4.

Mutanoğlu, M.,Afganistan:Moğol İstilasından Amerikan İşgaline, İstanbul, İlke Yayınları, 2006, s.16.

Natana J. DeLong-Bas, WahhabiIslam: FromRevivaland Reform to Global Jihad, (Oxford: Oxford UniversityPress, 2004), 203; Simon Cottee, “MindSlaughter: TheNeutralizations of Jihadi Salafism,” Studies in Conflict&Terrorism 33, no.4, (2010): 336-337.

OmarSaghi, 22; Fawaz A. Gerges, The Far Enemy: WhyJihadWent Global, 235-236.

OmarSaghi, 12-17; Stephen Tanner, Afghanistan A MilitaryHistoryfrom Alexander the Great tothe Fall of the Taliban, (Philadelphia: Da CapoPress, 2009), 250; David Dean Commins, TheWahhabiMissionandSaudiArabia, (London : I.B. Tauris, 2006), 273.

Osama bin Laden, Messagestothe World: TheStatements of Osama Bin Laden, 25.

Onat,H.,“Mezhep Kavramı ve Mezheplerin Doğuş Sebepleri“, http://www.hasanonat.net/index.php?option=com_content&view=article&id=67:mezhep-kavram-ve-mezheplerin-dou-sebepleri&catid=36:makale&Itemid=54,ErişimTarihi: 1 Nisan 2015.

Quintan Wiktorowicz, 79; Gilles Kepel, The Prophet and Pharaoh: MuslimExtremism in Egypt, 194-199.

Salur, H., Küresel Çağda Din ve Terör, Konya, Çizgi Yayınları, 2009, s.61.

Selim Öztürk. Küresel Terör Örgütü el-Kaide'nin Gelişimi ve Ön Plana Çıkan Liderleri Bağlamında "Cihad" Anlayışının Geçirdiği Değişimler: Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi; Cilt: 6, Sayı: 2, ss. 167-196.

Thomas Hegghammer, "Abdullah Azzam, The Imam of Jihad," 96-100.

Thomas Hegghammer, Jihad in Saudi Arabia: Violence and Pan-Islamism since 1979, (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 41-42; Thomas Hegghammer, "Abdullah Azzam, The Imam of Jihad," Al Qaeda in its own words içinde,

Uslubaş, F., Küresel Terör, Afganistan, BOP ve ABD: İmparatorlukların Bataklığı, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2005, s.284.

Usame bin Ladin, 'el-Cezire TV muhabiri Teysir Alloni ile röportaj,' Defne Bayrak (der.), Usame içinde, İstanbul: Ark Yayınları, 203.

1998 US Embassies in Africa Bombings Fast Facts," CNN, Son erişim: 9 Ağustos 2017.

Yılmaz, T., Uluslararası Politikada Ortadoğu, Ankara, Barış Platin Yayınevi, 2009, s.27-28.

Yusuf, K.P., (2015) El-Kaide Terör Örgütünün İdeolojik ve Eylemsel Dönüşümü Yüksek Lisans Tezi.

Psikolojik Dayanıklılığın Bireysel Afet Direnci Üzerindeki Etkisi

Dr. Özlem BEK YAĞMUR

İstanbul İl Sağlık Müdürlüğü, İstanbul, Türkiye, e-mail: bek.ozlem@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0759-437X

Mesut KARAMAN*

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Sivas, Türkiye, e-mail: mesut_karaman66@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-7584-0800

Öz

Bu çalışmada, sağlık çalışanlarında psikolojik dayanıklılığın bireysel afet direnci üzerindeki etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Demografik faktörler ile psikolojik dayanıklılık ve bireysel afet direnci arasında anlamlı bir fark olup olmadığının ortaya konulması da çalışmanın ikincil amacıdır. Çalışma 226 sağlık çalışanı katılımı ile gerçekleştirilmiştir. Verilerin toplanmasında “Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği ve Bireysel Afet Direnci Ölçeği” kullanılmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde SPSS 26 ve AMOS 24 programları kullanılmıştır. Veriler; tanımlayıcı istatistikler, bağımsız örneklem t testi, tek yönlü varyans analizi, Pearson korelasyon ve regresyon analizi ile analiz edilmiştir. Sağlık çalışanlarında psikolojik dayanıklılık ve bireysel afet direncinin yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir. Sağlık çalışanlarında “cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim, buldukları kurumda çalışma süresi, görev, ekonomik durum ve afet deneyimi” ile psikolojik dayanıklılık ve bireysel afet direnci arasında anlamlı bir fark olmadığı görülürken, toplam mesleki yılı yüksek olanlarda psikolojik dayanıklılık düzeyi, afet ile ilgili eğitim alanlarda ise psikolojik dayanıklılık ve bireysel afet direnci anlamlı düzeyde daha yüksektir. Psikolojik dayanıklılık ile bireysel afet direnci arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu, psikolojik dayanıklılığın bireysel afet direncini pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Sağlık çalışanlarının psikolojik dayanıklılık ve bireysel afet direnci düzeyinin artırılmasının kritik öneme sahip olduğu söylenebilir. Bu bağlamda psikolojik temelli yaklaşımlarla afetle ilgili eğitim ve tatbikatların sağlanması önerilirken sağlık alanındaki eğitimcilere, yöneticilere ve araştırmacılara sağlık çalışanlarının afetlere karşı dirençliliğini destekleme konusunda önemli düzeyde katkılar sağlayacağı ifade edilebilir.

Anahtar kelimeler: Sağlık çalışanları, psikolojik dayanıklılık, bireysel afet direnci

The Effect Of Psychological Resilience on Individual Disaster Resilience

Abstract

In this study, it was aimed to determine the effect of psychological resilience on individual disaster resistance in healthcare workers. The secondary aim of the study is to determine whether there is a significant difference between demographic factors and psychological resilience and individual disaster resilience. The study was conducted with the participation of 226 health workers. "Psychological Resilience Scale and Individual Disaster Resilience Scale" were used to collect the data. SPSS 26 and AMOS 24 programmes were used to evaluate the data. Data were analysed by descriptive statistics, independent sample t test, one-way analysis of variance, Pearson correlation and regression analysis. It was determined that psychological resilience and individual disaster resilience were at high levels in healthcare workers. While there was no significant difference between psychological resilience and individual disaster resilience with "gender, marital status, age, education, working time in the institution, duty, economic status and disaster experience" in health care workers, psychological resilience level was significantly higher in those with higher total professional years, and psychological resilience and individual disaster resilience were significantly higher in those who received disaster-related training. It was determined that there was a significant and positive relationship between psychological resilience and individual disaster resilience, and psychological resilience positively affected individual disaster resilience. It can be said that increasing the level of psychological resilience and individual disaster resilience of healthcare workers is of critical importance. In this context, while it is recommended to provide disaster-related training and drills with psychological-based approaches, it can be stated that it will provide significant contributions to educators, managers and researchers in the field of health to support the resilience of health professionals against disasters.

Key words: Healthcare workers, psychological resilience, individual disaster resilience

1. GİRİŞ

İnsanoğlu, var olduğundan beri birçok zorlukla karşılaşmış, mücadelecî gücüyle pek çoğunu aşarken, bazılarının üstesinden gelememiştir. Bununla birlikte Dünya var oldukça hayatın olağan akışında istenmeyen durumlar ya da olumsuzluklar karşımıza her an çıkabilmektedir. Afetler dünyanın her köşesinde yaşanan çoğunlukla kaçınılmaz olaylardır ve bireyler ile toplumları derinden etkilemektedir.

Afet iş kaybı, yoksulluk, hastalık, kayıp, savaş, ciddi yaralanma veya ölüm gibi yaşam içerisinde zorluklara maruz kalmak psikolojik işlevsellikteki bozulmalara yol açabilmektedir. Ancak olumsuzluklara maruz kalmanın bu tür aksaklıklara yol açma derecesi, insanlar arasında büyük farklılıklar göstermektedir (Bonanno vd., 2015: 140; Masten 2018: 13). Bazı insanlar uzun vadeli ciddi aksaklıklar yaşarken, bazıları kısa süreli aksaklık yaşar veya hiç yaşamayabilir. Sevdiği birini kaybeden iki kişiyi ele alırsak, bir kişi ilk şok ve kederin ardından, birkaç yıl süren güçlü bir sıkıntı, umutsuzluk ve depresyon hissetmeye devam edebilir. Buna karşın başka bir kişi, kaybı takip eden haftalarda aynı ilk şoku ve acıyı yaşasa bile kısa sürede iyileşmeye başlayarak depresyon hissetmeyebilir. Bu kapsamda beklenenden daha iyi ilerleme düzeyi psikolojik dayanıklılık olarak nitelendirilmektedir (Troy vd., 2023: 548). Bununla birlikte psikolojik dayanıklılık “kişinin gelişimine ve uyumuna yönelik ciddi tehditlere maruz kalmasına rağmen iyi sonuçların ortaya çıkmasının görülmesi” olarak tanımlanmaktadır (Masten, 2001: 228).

Bir topluluğun veya toplumun işleyişinin bozulmasına, geniş çaplı ölümlere, yaralanmalara, maddi, ekonomik veya çevresel kayıplara neden olan ve etkilenen toplumun kendi kaynaklarını kullanarak başa çıkma kapasitesini aşan durum “afet” olarak tanımlanmaktadır (UNISDR, 2004). Bir topluluğun tehlikelere karşı direnci onun afet etkilerini absorbe etme ve normal sosyoekonomik faaliyetlere hızla dönme yeteneği olarak ifade edilmektedir (Gilbert, 2010: 9). Dünya çapında meydana gelen doğal afetlerin artan sıklığı ve büyüklüğü nedeniyle afet direncini daha iyi değerlendirmesine yönelik artan bir ihtiyaç söz konusudur. Afet direnci, bir bireyin, topluluğun veya toplumun doğal veya insan kaynaklı afetlere karşı dayanıklılığını, afet öncesinde, sırasında ve sonrasında alınan önlemler, yapılan hazırlıklar ve uygulanan stratejilerle belirleyebilir. Bireylerin, toplulukların ve toplumların afetlere karşı dirençli olmaları, daha güvenli bir yaşam sürmelerine yardımcı olur.

Sağlık çalışanları vermiş oldukları hizmetlerin doğası gereği; stres, aşırı iş yükü, afet ve acil durumlar gibi birçok negatif süreçlere maruz kalmaktadır. Buna karşın sağlık çalışanları verilen hizmetin

sürekliliğinin sağlanabilmesi için dayanıklı ve dirençli olmalıdır. Küresel düzeydeki çevresel, ekonomik ve sosyal değişimler hem kurumsal hem de bireysel düzeyde dayanıklı ve dirençli olma durumunu gerekli ve zorunlu hale getirmiştir. Son dönemlerin trend yaklaşımlarından pozitif psikoloji ve psikolojik iyi olma halinin sağlık alanında vazgeçilmez olduğu da görülmektedir. Bu bağlamda sağlık çalışanların gerek kişilik gerekse çevresel etmenlerle şekil alan psikolojik dayanıklılık düzeyi ve bu düzeyin üst noktalara taşınması uzun soluklu, etkili sağlık hizmeti ve mutlu çalışan odaklı hizmet sunumu için oldukça önemlidir. Afetler karşısında afete maruz kalsa bile hizmet vermeye devam etmek durumunda olan sağlık çalışanlarının afet direnci ve düzeyinin artırılması da kritik bir husustur. Bu noktadan hareketle bu çalışmada sağlık çalışanlarının psikolojik dayanıklılık ve bireysel afet direnci düzeyinin belirlenmesi, psikolojik dayanıklılığın bireysel afet direnci üzerindeki etkisinin araştırılması amaçlanmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Psikolojik Dayanıklılık

Dayanıklılık teriminin ekoloji, mühendislik, ekonomi ve psikoloji gibi birçok farklı disiplinlerde, birbirinden farklı fakat birbiriyle ilişkili şekilde kavramsallaştırıldığı görülmektedir. Son yıllarda dayanıklılık kavramı hem politikada hem de akademide hızla büyümüş, sonuç olarak psikoloji gibi çeşitli alanlarda işlevsel hale gelmiştir (Graber vd., 2015: 6). Kavramsal olarak dayanıklılık, yaşamın erken dönemlerinde gelişen ve belirli koşullar altında değişmeye yatkın olmasına rağmen zaman içinde oldukça istikrarlı olan bir kişilik özelliği olarak kabul edilir (Maddi ve Kobasa, 1984). Dayanıklılık, farklı stresli koşullar altında iyi sağlık ve performansla ilişkilendirilen psikolojik bir tarzdır (Bartone, 1999: 73). Dayanıklılığı yüksek olan insanlar hayata ve işe karşı güçlü bir bağlılık duygusuna sahiptirler ve etraflarında olup bitenlerle aktif olarak ilgilenirler. Olanları kontrol edebileceklerine veya etkileyebileceklerine inanırlar ve yeni durumlardan ve zorluklardan hoşlanırlar. Ayrıca içsel olarak motive olurlar ve kendi amaç duygularını yaratırlar (Bartone vd., 2008: 78).

Psikolojik dayanıklılık, “sürekli olumsuzluklara veya potansiyel olarak travmatik olaylara maruz kalan bireylerin zaman içinde olumlu psikolojik uyum deneyimlediği dinamik bir psikososyal süreç olarak” tanımlanmaktadır (Graber vd, 2015: 5-6). Sisto vd. (2019: 1) ise psikolojik dayanıklılığı,

kişinin varoluşsal amaçlara yönelik yöneliminin devamlılığını sürdürebilme yeteneği olarak tanımlanmaktadır.

Kobasa (1979), çeşitli teorik ve ampirik ipuçlarını birleştirerek psikolojik dayanıklılığı, “stresli yaşam olaylarıyla karşılaşmada bir direnç kaynağı olarak işlev gören kişilik özelliklerinin kümesi” olarak tanımlanmaktadır. Dayanıklı kişilerin üç genel özelliğe sahip olduğu kabul edilir: (a) deneyimlerindeki olayları kontrol edebilecekleri veya etkileyebilecekleri inancı, (b) yaşamlarındaki faaliyetlere derinlemesine dahil olma veya bu faaliyetlere bağlılık hissetme yeteneği ve (c) daha fazla gelişme için heyecan verici bir meydan okuma olarak değişim beklentisidir (Kobasa,1979: 3).

Bu kapsamda dayanıklılığın kişilik eğilimleri “**bağlılık, kontrol ve meydan okumak**” olmak üzere üç bileşenden oluşmaktadır (Kobasa vd., 1982: 169-170; Maddi vd., 2006: 576).

- **Bağlılık** eğilimi, kişinin yaptığı veya karşılaştığı her şeye kendini dahil etme eğilimi olarak ifade edilir. Bağlılık konusunda güçlü insanlar, stres altında izolasyona çekilmek yerine etraflarındaki insanlarla ve olaylarla ilgilenmeyi ilginç ve anlamlı bulurlar. Çevrelerindeki olaylar, nesnelere ve kişilerle özdeşleşir, baskı altında bile kolayca vazgeçemezler. Kısacası, kendini adanmış kişilerin kendileriyle ve çevreleriyle ilişkileri pasiflik ve kaçınmadan ziyade aktif yaklaşımı içermektedir.
- **Kontrol** eğilimi, yaşamın çeşitli beklenmedik durumları karşısında kişinin çaresiz değil, etkili hissetme ve davranma eğilimi olarak ifade edilmektedir. Bu, olayların ve sonuçların tam olarak belirleneceğine dair naif bir beklenti anlamına gelmez, daha ziyade hayal gücü, bilgi, beceri ve seçimleri içermektedir. Kontrolü elinde tutanlar, mücadele edip denerlerse, ortaya çıkan sonuçları etkileyebileceklerine inanırlar ve bu nedenle güçsüzlüğe ve pasifliğe gömülmek istemezler. Başa çıkma açısından, kontrol duygusu, olayları devam eden yaşam planıyla tutarlı bir şeye dönüştürmeyi amaçlayan eylemlere yol açar ve dolayısıyla daha az sarsıcı olur. Kontrol aynı zamanda strese karşı geniş ve çeşitli tepkiler dağarcığının geliştirilmesinden de sorumlu görünmektedir.
- **Meydan okuma** eğilimi, olayları tehdit edici olmaktan ziyade teşvik edici olarak nitelendirdiğinden değişiklikler karşısında algısal stresi azaltmaktadır. Burada zorluklarla mücadelede güçlü insanlar, kolay konfor ve güvenlik hakları olduğuna inanmazlar. Aksine, değişimi doğal ve olumlu deneyimlerin yanı sıra olumsuz deneyimlerden öğrenilenlerle büyümeye devam etme fırsatı olarak görmektedirler. Meydan okuma, kişinin önceki

varoluşundan elinden geleni muhafaza etmek ve korumak yerine, kendini dönüştürme ve dolayısıyla büyüme girişimlerine yol açar, aynı zamanda son derece uyumsuz olayların bile bütünleştirilmesine ve etkili bir şekilde değerlendirilmesine izin vermektedir.

Dayanıklılığın bu üç tutumu, dayanıklılığı, varoluşsal cesareti ve stresli durumlarla etkili bir şekilde başa çıkma motivasyonunu oluşturmaktadır.

Psikolojik dayanıklılığın nedenini ve nasılını anlamak için koruyucu mekanizmalar önem taşımaktadır. Koruyucu bir mekanizma, kişinin hayatının dönüm noktalarında bir risk durumuna verdiği tepkiyi doğrudan veya dolaylı olarak olumlu şekilde değiştirebilir ve olumsuz süreçleri azaltabilir. Kavramsal olarak koruyucu mekanizmalar;

- Riskin etkisini azaltmak
- Negatif zincir reaksiyonlarını azaltmak veya kırmak
- Öz yeterliliği oluşturmak ve sürdürmek veya
- Yeni fırsatlar açmak

olarak sıralanmaktadır (Rutter, 1987: 316).

Psikolojik dayanıklılığın arkasındaki itici güç, dirençli bir şekilde yeniden bütünleşmenin enerji kaynağı veya motivasyonu ne olduğu araştırılmış, dayanıklılığın "herkesin içinde bulunan ve onu ruhsal bir güç kaynağıyla kendini gerçekleştirme, fedakarlık, bilgelik ve uyum peşinde koşmaya iten, kendi kendini düzelten bir güç" olduğunu ileri sürülmüştür. Buna göre insanoğlu zorluklarla yüzleşmesine ve önceden var olan dengenin bozulmasına neden olabilecek doğuştan gelen, genetik olarak belirlenmiş bir dirençlilik eğilimine sahiptir (Richardson & Waite, 2002: 66-67).

Son yıllarda ki psikolojik dayanıklılık araştırmaları, bireysel dayanıklılığı kolaylaştırmak için ekonomik, sağlık, sosyal, bilişsel ve beceriye dayalı mekanizmaların dikey olarak birden fazla düzeyde, yatay olarak birden fazla yaşam alanı boyunca ve geçici olarak bir ömür boyu sürecek fırsat ve adaptasyon boyunca etkileşime girdiğini belirlemiştir (Graber vd., 2015: 22).

Afetler ve iklim değişikliği ile mücadelede, mühendislik ve sosyal-ekolojik sistemler tarafından desteklenen geniş çapta dayanıklılık yaklaşımları ortaya çıkarken, dayanıklılığın psikolojik yönlerini bütünleştirmeye olan ilginin son yıllarda arttığı görülmektedir (Clayton vd, 2015: 640). Afetler yaygın yıkımı, ölümlere yol açarken hayatta kalanlara çok büyük maddi, fiziksel, insani ve psikolojik

sonuçlar bırakmaktadır. Bu nedenle afet süreci ve sonrasında psikolojik dayanıklılık kavramı ön plana çıkmaktadır.

Büyük etki yaratan afetlerden biri olan Katrina kasırgası sonrasında da hayatta kalanlar yas, arkadaşlarından ve ailelerinden ayrılma, büyük maddi hasar, yerinden edilme ve iş kaybı gibi sorunlarla mücadele etmek zorunda kaldılar. Bu ani ve acı verici stres etkenleriyle başa çıkmak elbette herkes için zorlayıcı olabilir, ancak en çok etkilenenler yoksul Afrika kökenli Amerikan toplulukları olmuştur. Afrika kökenli Amerikalı çocuklar ve ebeveynlerinin katılımı ile afet sonrası başa çıkma stratejileri hakkında yapılan çalışma sonucunda şaşırtıcı bir şekilde hayatta kalan Afrikalı Amerikalılar da özellikle sosyokültürel açıdan olağanüstü bir dayanıklılık gösterdikleri görülmüştür. Katrina'dan sağ kurtulanların psikolojik dayanıklılığına ilişkin bu araştırmada, sıkıntı zamanlarında ekolojik ağların ve kültürel kaynakların değerinin, aile ve akraba üyeleriyle duygusal bağ, dini veya manevi rehberlik ve sosyal desteği başa çıkmada kritik öneme sahip olduğu vurgulanmıştır (Salloum ve Lewis, 2010: 31).

Psikolojik dayanıklılık, zorluklarla, belirsizlikle ve değişimle etkili bir şekilde başa çıkabilmek için hayati öneme sahiptir. Covid-19 Pandemi döneminde psikolojik dayanıklılığa katkıda bulunabilecek temel davranışları ve diğer faktörleri belirlemesi amacıyla ABD de yapılan çalışmada, dayanıklılığı daha düşük olanlar, pandemik krizin duygusal zorluklarıyla baş etmekte daha fazla zorluk yaşadıkları belirlenmiştir. Pandemi karşısında psikolojik dayanıklılık değiştirilebilir faktörlerle ilişkili olduğu; daha sık dışarı çıkma, daha fazla egzersiz yapma, aileden, arkadaşlardan ve önemli kişilerden daha çok sosyal destek aldığını düşünen, sık dua eden ve daha iyi uyuyan kişiler arasında daha yüksek olduğu görülmüştür (Killgore vd., 2020: 1).

2.2. Bireysel Afet Direnci

Oxford İngilizce Sözlüğünde, Direnç sözcüğü latince “resilio” kelimesinden türemiş olup, “geri atlamak veya geri sıçrama eylemi” olarak tanımlanmaktadır. Genel olarak mekanik anlamda, kullanılmasına karşın 1970'li yıllardan bu yana kavram, strese maruz kalan ve kendini toparlayıp orijinal durumuna geri dönme yeteneğine sahip sistemleri tanımlamak için daha yaygın kullanılmaya başlanmıştır (Klein vd., 2003: 35). İngilizce literatürde “resilience” olarak kullanılan kelimenin “dayanıklılık, esneklik, dirençlilik” olarak Türkçe alan yazınında kullanıldığı görülmektedir. Afet

alanında **dirençlilik/dayanıklılık**; “Potansiyel olarak tehlikelere maruz kalan bir sistem, topluluk veya toplumun, kabul edilebilir bir işleyiş ve yapı düzeyine ulaşmak ve bunu sürdürmek için direnerek veya değiştirerek uyum sağlama kapasitesi” olarak ifade edilmektedir. Bu tanımdaki kapasite, bir afeti öngörmek, onunla başa çıkmak, direnmek ve ondan kurtulmak için kullanılan bireysel, sosyal ve toplumsal güçleri ve kaynakları içermektedir (UNISDR, 2004).

Afetler, önemli psikolojik zarara neden olabilecek ve “depresyon, anksiyete ve travma sonrası stres bozukluğu” gibi çeşitli zihinsel sağlık bozukluklarına yol açabilecek potansiyel olarak travmatik olaylar olarak kabul edilmektedir (McFarlane ve Norris, 2006: 4). Bununla birlikte afetler genel olarak bir toplumun tamamını etkileyebilir ancak tüm insanları eşit şekilde etkilemezler. Burada insan popülasyonlarını bir afetten kaynaklanan olumsuz sonuçlar açısından etkilenme düzeyi gelir, yaş, ırk, etnik köken, sağlık ve cinsiyet gibi faktörler bağlı olarak farklılık gösterebilmektedir. Araştırmacılar, ırksal ve etnik azınlıkların, kadınların, yaşlı yetişkinlerin, yoksulların, engelli bireylerin ve çocukların afetlerin olumsuz etkilerine karşı daha savunmasız olduklarının altını çizmektedir (Cutter vd., 2003: 243; Enarson, 2012: 2; First vd., 2017: 391).

Sendai Afet Riskinin Azaltılması Çerçevesi, 2015-2030, insan adaptasyonunu teşvik etmek için bireylerin ve toplulukların dayanıklılığına yatırım yapmanın önemini vurgulamaktadır (UNISDR, 2015: 11). Son yıllarda çokça konuşulan ve yaşanan iklim değişikliği sürecinin doğal afetlerin şiddetini etkileyeceği tahmin edilmektedir. Bu durum da hükümetlerin, afet ve acil durum yöneticileri bu tür olaylara karşı bireysel ve toplumsal dayanıklılığı artırmanın yollarını armaya yöneltmektedir.

Bireysel düzeyde, bireyin içindeki ve çevresindeki çok sayıda varlık ve kaynak, onun dirençlilik kapasitesini etkilemektedir (Masten, 2001: 232). Bireysel dirençliliğin yaygın olarak “dayanıklılık” veya “tutarlılık duygusu” gibi kişilik özelliklerinden biri olarak kabul edildiği görülmektedir. Bu açıdan bireysel dirençlilik, “yaşama isteği, bir durumu zorlayıcı olarak algılama, bağlılık ve kontrol duygusu, anlam duygusu, öz yeterlilik ve öğrenilmiş güçlülük” gibi unsurları içermektedir. Belirtilen kişisel özelliklerin yanı sıra, sosyal alanda stres etkenleriyle baş etme yeteneği açısından çok önemli olduğu ampirik olarak belirlenmiştir (Boon vd., 2012). Bireylerin, kişisel özelliklerine ek olarak, çevrelerindeki aile, toplum, kültür gibi birden fazla sistemin etkileri ile birlikte dirençlilik düzeyi değişmekte, bireyler başarılı adaptasyonu ve refahı destekleyen dış kaynaklardan yararlanabilmektedirler (Norris vd., 2008: 138). Ayrıca bir bireydeki dayanıklılığın sabit bir durumdan ziyade bir süreç olduğu kabul edilmekte, kişinin dayanıklılık düzeyi potansiyel olarak

yaşamı boyunca değişmektedir. Ayrıca dirençli olma yeteneği yaşam süresi boyunca her insanda farklılık göstermektedir (Hegney vd., 2007: 11).

Afet sürecinde bireysel direnç, bir dizi koruyucu faktör olarak görülmekle birlikte, olumsuz olaylara maruz kalmanın ardından oluşan olumlu bir uyum süreci olarak ifade edilmektedir (Plough vd.,2013: 1191). Bireysel afet direnci, bireyin afet durumlarıyla başa çıkmak için iç ve dış kaynaklardan yararlanma kapasitesine odaklanmaktadır. “Bireyin afetle ilgili bilgileri edinme, işleme, anlama ve afet risk durumlarıyla başa çıkmada uygun ve rasyonel karar alması ve eyleme geçebilmesi için ilgili kaynakları belirleme ve harekete geçirme kapasitesine sahip olma derecesi” olarak tanımlanır (DiTirro, 2018: 12).

Afet direncine katkıda bulunan birçok faktör söz konusudur. Boon vd., (2012: 400) bireysel direnç ile ilgili çalışmaları gözden geçirmiş ve bunun iki tür faktöre bağlı olduğunu belirtmiştir. Bunlar; 1) sosyal yeterlilik, problem çözme, özerklik, öz yeterlilik ve gelecek ve amaç duygusu gibi kişisel faktörler ve 2) akranlar, aile, iş, okul ve yerel topluluk gibi bağlamsal ve çevresel faktörler olarak ifade edilmiştir. First vd., (2020: 5-6) ise bireysel afet direncini etkileyen faktörlerin ve kapasitelerini “fiziksel kaynaklar, sosyal kaynaklar ve uyarlanabilir davranışlar ile kişilik özellikleri” başlıkları altında ele almıştır. Buna göre bireysel afet dirençlilik kapasitelerinin her biri bireysel dirençliliği desteklediği tespit edilmiştir.

- **Fiziksel kaynaklar;** Dirençliliğin, bireylerin eriştiği fiziksel kaynaklara bağlı olduğu belirtilmektedir. Çalışmalar fiziksel ve ekonomik kaynaklara (finansal istikrar, gıda güvenliği, barınma) sahip olmanın, bireyler için dirençliliği arttırdığı ifade edilmektedir (Abramson vd, 2015: 42; Beauchamp vd, 2019: 295).
- **Sosyal Kaynaklar;** Aile, toplum ve sosyal ağ desteği gibi sosyal kaynakların varlığının bireysel dirençlilikte önemli olduğu, özellikle afet sonrasında aile, toplum ve ağ desteğinin iyileşmeyi hızlandıran en önemli faktörler olduğunu belirtmektedir (Kaniasty, 2012: 22; Breckenridge ve James, 2012: 244).
- **Uyarlanabilir davranışlar ve özellikler;** Afetle ilişkili stres faktörlerinin psikolojik ve duygusal etkileri, kişinin baş etme düzeyini bu da bireysel dirençliliği etkilemektedir. Bu nedenle sorun çözme, sıkıntı düzenleme ve iyimserlik gibi çeşitli uyum sağlayıcı davranış ve özelliklere sahip olmanın, afetlerin psikolojik ve duygusal etkileriyle başa çıkmada yardımcı olduğu ve bireysel dirençliliği arttırdığı ifade edilmektedir (Hobfoll vd., 2015: 3; First vd., 2020: 6).

Afetler, stres, travma, sıkıntı verici psikolojik tepkiler ve bozulan sosyal ağlar nedeniyle deneyimli müdahale ekiplerinin bile dayanıklılığını zayıflatabilir. Travmatik olaylardan sonra keder, üzüntü ve diğer çeşitli duygular yaygındır. Ancak dirençli bireyler, stresin ve acı veren olayların duygu ve etkileriyle baş edebilir ve hayatlarını yeniden inşa edebilirler. Afetle etkili başa çıkmanın, müdahale eden kişinin bireysel direnciyle büyük ilgisi vardır. Bireysel direnç, kişisel refahı ve zihinsel sağlığı destekleyen davranışları, düşünceleri ve eylemleri içermektedir (US Department of Health & Human Services, 2022: 1). Bu bağlamda sağlık çalışanlarının bireysel afet direnci kritik öneme sahiptir. Sağlık çalışanları da afetlerde ön saflarda rol almakta müdahale ve rehabilitasyon döneminde oldukça yoğun iş yükü ile karşı karşıya kalmaktadır. Afetlerde sağlık hizmetinin sürekliliği sağlık çalışanlarının bireysel afet direnci ile birlikte destekleneceği kabul edilebilir.

Alan yazınında afet direnci üzerine yapılan araştırmaların çoğunun bireysel düzeyden ziyade toplumsal düzeyde ele alındığı görülmektedir. Afetlere dirençlilik konusunda toplumsal ve bireysel bakış açıları birbirini dışlayan değil aksine tamamlayandır (Matsukawa vd., 2024: 2). Toplum bireylerden oluşmaktadır ve bireylerin afet direncinin artması toplumsal düzeye de yansıtacaktır. Bireysel afet direnci bireyin afet öncesi, sırası ve sonrasında sahip olduğu yetenekleri ile birlikte afetle başa çıkma kapasitesini ifade etmektedir. Dirençli bireylerin, kendilerini koruyabilmeleri, toplumların daha hızlı bir şekilde iyileşmesine ve afetlerin etkilerini azaltmaya yardımcı olabilmeleri öngörülmektedir.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Amacı

Psikolojik dayanıklılık ve bireysel afet direnci özellikle afet literatüründe incelenmesi gereken kavramlardır. Bu kapsamda bu çalışmada sağlık çalışanlarında psikolojik dayanıklılığın bireysel afet direnci üzerine etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada demografik faktörler ile psikolojik dayanıklılık ve bireysel afet direnci arasında anlamlı bir fark olup olmadığının ortaya konulması da çalışmanın ikincil amacıdır.

3.2. Araştırma Tasarımı, Modeli ve Hipotezleri

Tarama modeli ile gerçekleştirilen bu araştırma, tanımlayıcı ve ilişki arayıcı, kesitsel tipte tasarlanmıştır. Çalışmada “Katılımcıların psikolojik dayanıklılığı ne düzeydedir? Katılımcıların bireysel afet direnci ne düzeydedir? Sosyo-demografik değişkenler ile psikolojik dayanıklılık ve bireysel afet direnci arasında fark var mıdır? Psikolojik dayanıklılığın bireysel afet direnci düzeyi üzerine bir etkisi var mıdır?” araştırma sorularına yanıt aranmıştır. Araştırmanın hipotezleri;

H1: Psikolojik dayanıklılık bireysel afet direncini anlamlı düzeyde pozitif yönde etkiler.

H2: Meydan okuma dayanıklılık bireysel afet direncini anlamlı düzeyde pozitif yönde etkiler.

H3: Kendini adama dayanıklılık bireysel afet direncini anlamlı düzeyde pozitif yönde etkiler.

H4: Kontrol dayanıklılık bireysel afet direncini anlamlı düzeyde pozitif yönde etkiler.

3.3. Örneklem ve Verilerin toplanması

Bu çalışma İstanbul ilinde bir sağlık kurumunda 25.03.2024-30.04.2024 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Araştırma evreni sağlık kurumunda araştırma tarihleri içerisinde çalışan tüm sağlık çalışanlarını oluştururken, araştırma örnekleme ise kolayda örnekleme metodu kullanılarak belirlenen, çalışma tarihlerinde söz konusu çalışmaya gönüllü olarak katılım gösteren 226 sağlık çalışanı oluşturmaktadır. Örneklem yeterliliğinin belirlenmesinde G*Power 3.1.9.7 analizi yapılmıştır. Analizi sonucuna göre %80 güç düzeyinde 0,30 etki büyüklüğünde 190 kişinin yeterli olacağı ön görülmüştür (Cohen, 1992; Arslan ve Demir, 2022). Bu çalışmada sağlık çalışanlarının gönüllü katılımı ile 226 kişiye ulaşılmış ve örneklemin yeterli olacağı söylenebilir.

3.4. Veri Toplama Araçları

Araştırma verilerinin toplanmasında “Kişisel Bilgi Formu” ve “Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği ve “Bireysel Afet Direnci Ölçeği”nden yararlanılmıştır. Sosyo-demografik özellikleri içeren söz konusu formda “cinsiyet, yaş, medeni durum, meslek kıdemi, kurumda çalıştıkları yıl, kurumdaki görevleri, gelir algıları, afet deneyimi, afet eğitim bilgisi vb.,” gibi değişkenlere yer verilmiştir.

Işık (2016) tarafından geliştirilen “Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği” 21 madde ve üç alt boyuttan oluşmaktadır. Bu boyutlar “*kendini adama, kontrol ve meydan okuma*” olarak adlandırılmıştır. Bu ölçek 18 yaş ve üzeri bireylerin psikolojik dayanıklılık düzeylerini belirlemek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçek puanlaması Likert tipi (0= *Hiç Katılmıyorum* ile 4= *Tamamen Katılıyorum*) olup ölçekten alınan puanlar arttıkça bireylerin psikolojik dayanıklılığının arttığı şeklinde yorumlanmaktadır. Ölçek geneli Cronbach Alpha katsayısı Işık (2016) çalışmasında 0,76’dır. Bu çalışmada ölçek geneli Cronbach Alpha değeri 0,82’dir (Tablo 2).

DiTirro (2018) tarafından geliştirilen ve Şen (2022) tarafından Türkçeye uyarlanmış “Bireysel Afet Direnci Ölçeği” 18 madde ve dört alt boyuttan oluşmaktadır. Bu boyutlar “*tecrübe ile başa çıkma, bilgi ile başa çıkma, ortak başa çıkma, duygusal başa çıkma*” olarak adlandırılmıştır. Bu ölçek bireylerin bireysel afet direncini düzeylerini belirlemek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçek puanlaması 5’li Likert tipi (1-*Kesinlikle Katılmıyorum* ile 5-*Kesinlikle Katılıyorum*) şeklindedir. Ölçekten alınan puanlar arttıkça bireylerin bireysel afet direnci arttığı şeklinde yorumlanmaktadır. Ölçek geneli Cronbach Alpha katsayısı Şen (2022) çalışmasında 0,863’dür. Bu çalışmada ölçek geneli Cronbach Alpha değeri 0,844’dür (Tablo 2).

3.5. Araştırmanın Etik Yönü

Araştırmanın yapılabilmesi için etik kurul izni “Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Bilimsel Araştırma Önerisi Etik Değerlendirme Kurulu”ndan 20/03/2024 tarihli ve 2024/5 sayılı kararı ile alınmıştır.

3.6. Verilerin Analizi

Verilerin değerlendirilmesinde SPSS 26 ve AMOS 24 paket programları tercih edilmiştir. Veriler normal dağılım göstermiştir (Çarpıklık= -,374 ile ,231; Basıklık= -,183 ile 1,320) (Hair vd., 2013). SPSS 26.0 kullanılarak tanımlayıcı istatistikler, ölçeklerin iç tutarlılığı için Cronbach Alpha katsayısı, ölçek değişkenleri ile demografik değişkenler arasında fark testleri (bağımsız örneklem t testi ve tek yönlü varyans analizi), gruplar arası farklılığı belirlemek için Pos Hoc Tukey testi ile incelenmiştir.

Ölçek değişkenleri arasındaki ilişkiler Pearson korelasyon katsayısı ile değerlendirilmiştir. Araştırma hipotezlerinde AMOS 24 programından yararlanılmış ve Yapısal Eşitlik Modeli ile test edilmiştir. Beta katsayılarının alt ve üst sınır aralıklarının belirlenmesinde bootstrapping (5000 bootstrap samples) yöntemi kullanılmıştır. Sonuçlar bootstrap güven aralıklarında tahmin edilmiştir. Güven aralığı %95 olarak belirlenmiş ve sıfır içermemiştir. $P < 0,05$ 'te istatistiksel olarak anlamlıdır.

3.7. Araştırmanın Kısıtlılıkları

Araştırma İstanbul ilinde bir sağlık kurumunda sağlık çalışanlarının katılımı ile gerçekleştirilmiştir. Örneklem sayısının zaman ve maliyet sınırlılığı kapsamında kısıtlı tutulması, katılımcıların verdikleri yanıtlarda dürüst ve samimi olması araştırmanın kısıtıdır. Ayrıca araştırma gerçekleştirildiği tarihlerde kurumda bulunan ve çalışmaya gönüllü katılım sağlayan kişilerle sınırlıdır.

4. BULGULAR

Sağlık çalışanlarının sosyo-demografik bilgileri Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Sağlık çalışanlarının sosyo-demografik bilgileri

Sosyo-demografik bilgiler		N	%
Cinsiyet	Kadın	146	64,6
	Erkek	80	35,4
Medeni Durum	Evli	125	55,3
	Bekar	101	44,7
Yaş	20-30 yaş	58	25,7
	31-40 yaş	88	38,9
	41 yaş ve üzeri	80	35,4
Eğitim	Lise	20	8,8
	Ön lisans	64	28,3
	Lisans	80	35,4
	Lisansüstü	62	27,4
Toplam mesleki yıl	1-5 yıl	51	22,6

	6-10 yıl	49	21,7
	11-15 yıl	31	13,7
	16-20 yıl	42	18,6
	21 yıl ve üzeri	53	23,5
Bulduğunuz kurumda çalışma süresi	1-5 yıl	94	41,6
	6-10 yıl	55	24,3
	11-15 yıl	36	15,9
	16-20 yıl	27	11,9
	21 yıl ve üzeri	14	6,2
Görev	Hekim	11	4,9
	Hemşire	42	18,6
	İdari Personel	76	33,6
	Sağlık Personeli	82	36,3
	Teknik Servis	15	6,6
Ekonomik durum	Gelir giderden Az	52	23
	Gelir-Giderden Fazla	53	23,5
	Gelir-Gidere Eşit	121	53,5
Afet deneyim	Evet	114	80,4
	Hayır	112	49,6
Afet ile ilgili eğitim	Evet	146	64,6
	Hayır	80	35,4

Sağlık çalışanlarının %64,6'sı kadın, %55,3'ü evli, %38,9'u 31-40 yaş aralığında, 35,4'ü lisans mezunu, %23,5'inin toplam mesleki yılı 21 yıl ve üzeri, %41,6'sının buldukları kurumda çalışma süresi 1-5 yıl, %36,3'ünün sağlık personeli olarak görev yaptığı, %53,5'inin gelir gidere eşit olduğu, %80,4'ünün afet deneyimi olduğu ve %64,6'sının ise afet ile ilgili eğitim aldığı belirlenmiştir.

Psikolojik dayanıklılık ve bireysel afet direncine yönelik tanımlayıcı istatistikler Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Psikolojik dayanıklılık ve bireysel afet direncine yönelik tanımlayıcı istatistikler

Değişkenler	Min-Max	$\bar{x}\pm ss$	Skewness	Kurtosis	Crombach Alpha
Psikolojik Dayanıklılık	0-4	2,79±0,36	0,112	0,391	0,802
Meydan okuma	0-4	2,98±0,47	-0,108	-0,021	0,772
Kendini adama	0-4	2,68±0,44	0,057	-0,183	0,741
Kontrol	0-4	2,72±0,41	0,081	0,166	0,758
Bireysel Afet Direnci	1-5	3,45±0,44	0,231	1,009	0,844
Tecrübe ile Başa Çıkma	1-5	3,41±0,75	-0,351	0,106	0,891
Bilgi ile Başa Çıkma	1-5	2,80±0,82	0,038	-0,116	0,811
Ortak Başa Çıkma	1-5	4,03±0,62	-0,732	1,320	0,829
Duygusal Başa Çıkma	1-5	3,55±0,90	-0,374	-0,140	0,904

Psikolojik dayanıklılık genel puan ortalaması 2,79±0,36; alt boyutlarda meydan okuma 2,98±0,47; kendini adama 2,68±0,44 ve kontrol 2,72±0,41’dir. Bireysel afet direnci genel puan ortalaması 3,45±0,44; alt boyutlarda tecrübe ile başa çıkma 3,41±0,75; bilgi ile başa çıkma 2,80±0,82; ortak başa çıkma 4,03±0,62; duygusal başa çıkma 3,55±0,90’ dır.

Psikolojik dayanıklılık ve bireysel afet direncinin demografik değişkenlere göre değerlendirilmesi Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3. Psikolojik dayanıklılık ve bireysel afet direncinin demografik değişkenlere göre değerlendirilmesi

Değişkenler	N	Psikolojik Dayanıklılık		Bireysel Afet Direnci	
		$\bar{x}\pm ss$	Test Değeri	$\bar{x}\pm ss$	Test Değeri

Cinsiyet**

Kadın	146	2,80±0,34	t:0,595	3,44±0,45	t:-0,068
Erkek	80	2,77±0,40	p:0,552	3,45±0,42	p:0,946
Medeni durum**					
Evli	125	2,77±0,35	t:-0,891	3,42±0,42	t:-0,866
Bekâr	101	2,82±0,38	p:0,374	3,47±0,46	p:0,387
Yaş***					
20-30 yaş	58	2,79±0,42		3,47±0,42	
31-40 yaş	88	2,79±0,36	f:0,002	3,43±0,48	f:0,141
41 yaş ve üzeri	80	2,80±0,31	p:0,998	3,44±0,42	p:0,868
Eğitim***					
Lise	20	2,86±0,30		3,66±0,30	
Ön lisans	64	2,78±0,38	f:0,293	3,40±0,49	f:2,299
Lisans	80	2,80±0,36	p:0,830	3,47±0,47	p:0,078
Lisansüstü	62	2,77±0,36		3,39±0,37	
Toplam mesleki yıl***					
1-5 yıl ¹	51	2,73±0,34		3,35±0,47	
6-10 yıl ²	49	2,92±0,37	f:3,412	3,55±0,39	f:2,110
11-15 yıl ³	31	2,88±0,32	p:0,010*	3,54±0,45	p:0,081
16-20 yıl ⁴	42	2,77±0,43		3,45±0,51	
21 yıl ve üzeri ⁵	53	2,70±0,30		3,38±0,36	
Gruplar arası fark		2>5			
Bulduğunuz kurumda çalışma süresi***					
1-5 yıl	94	2,80±0,35		3,49±0,46	
6-10 yıl	55	2,83±0,37		3,43±0,40	
11-15 yıl	36	2,80±0,35	f:0,524	3,47±0,46	f:0,986
16-20 yıl	27	2,73±0,43	p:0,718	3,33±0,48	p:0,416
21 yıl ve üzeri	14	2,71±0,30		3,34±0,26	
Görev***					

Hekim	11	2,74±0,22		3,40±0,42	
Hemşire	42	2,81±0,35	f:0,291	3,50±0,45	f:1,062
İdari Personel	76	2,81±0,37	p:0,884	3,51±0,44	p:0,376
Sağlık Personeli	82	2,77±0,37		3,38±0,45	
Teknik Servis	15	2,86±0,38		3,36±0,38	
<hr/>					
Ekonomik durum***					
Gelir giderden az	52	2,81±0,37		3,47±0,49	
Gelir-Giderden Fazla	53	2,78±0,37	f:0,085	3,43±0,41	f:0,118
Gelir-Gidere Eşit	121	2,79±0,39	p:0,918	3,44±0,43	p:0,889
<hr/>					
Afet deneyim**					
Evet	114	2,80±0,36	t:0,316	3,50±0,43	t:1,704
Hayır	112	2,79±0,36	p:0,753	3,39±0,45	p:0,090
<hr/>					
Afet ile ilgili eğitim**					
Evet	146	2,84±0,36	t:2,511	3,54±0,44	t:4,616
Hayır	80	2,71±0,34	p:0,013*	3,27±0,39	p:0,000*

*p<0,05; **Bağımsız Örneklem T Testi; ***Tek Yönlü Varyans Analizi

Sağlık çalışanlarında toplam mesleki yıl ile psikolojik dayanıklılık (p:0,010) ve afet ile ilgili eğitim alma (p:0,013) durumları arasında anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir. Afet ile ilgili eğitim alanlarda psikolojik dayanıklılık anlamlı düzeyde daha yüksektir. Gruplararası farklılığı belirlemek amaçlı yapılan Pos Hoc Tukey Testinde; toplam mesleki yıl gruplarında 6-10 yıl ile 21 yıl ve üzeri ile olanlar arasındaki ortalama puan farkı 6-10 yıl olanlar lehine anlamlıdır. Sağlık çalışanlarında cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim, buldukları kurumda çalışma süresi, görev, ekonomik durum ve afet deneyimi ile psikolojik dayanıklılık arasında anlamlı bir fark olmadığı belirlenmiştir (Tablo 3).

Sağlık çalışanlarında afet ile ilgili eğitim alma durumları ile bireysel afet direnci arasında anlamlı bir fark olduğu (p:0,000) ve afet ile ilgili eğitim alanlarda bireysel afet direnci anlamlı düzeyde daha yüksektir. Sağlık çalışanlarında cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim, toplam mesleki yıl, buldukları

kurumda çalışma süresi, görev, ekonomik durum ve afet deneyimi ile bireysel afet direnci arasında anlamlı bir fark olmadığı saptanmıştır (Tablo 3).

Psikolojik dayanıklılık ve bireysel afet direnci arasında pearson korelasyon analizi sonuçlarına Tablo 4'te yer verilmiştir.

Tablo 4. Psikolojik dayanıklılık ve bireysel afet direnci arasında pearson korelasyon analizi sonuçları

Değişkenler		Bireysel Afet Direnci	Tecrübe ile Başa Çıkma	Bilgi ile Başa Çıkma	Ortak Başa Çıkma	Duygusal Başa Çıkma
Psikolojik Dayanıklılık	r	0,489**	0,489**	0,268**	0,432**	0,013
	p	0,000	0,000	0,000	0,000	0,850
Meydan Okuma	r	0,317**	0,338**	0,153*	0,335**	-0,029
	p	0,000	0,000	0,022	0,000	0,665
Kendini Adama	r	0,491**	0,456**	0,319**	0,393**	,025
	p	0,000	0,000	0,000	0,000	0,710
Kontrol	r	0,404**	0,416**	0,193**	0,335**	0,040
	p	0,000	0,000	0,004	0,000	0,546

**p<0,01

Sağlık çalışanlarında psikolojik dayanıklılık (r: 0,489), meydan okuma (r: 0,317), kendini adama (r: 0,491) ve kontrol (r: 0,404) ile bireysel afet direnci arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu ortaya çıkmıştır (Tablo 4).

Sağlık çalışanlarında psikolojik dayanıklılığın bireysel afet direnci üzerindeki etkisi AMOS 24 programında test edilmiştir. Bu doğrultuda Yapısal Eşitlik Modeli oluşturulmuş ve modele yönelik elde edilen model uyum indeks değerleri Tablo 5'te sunulmuştur.

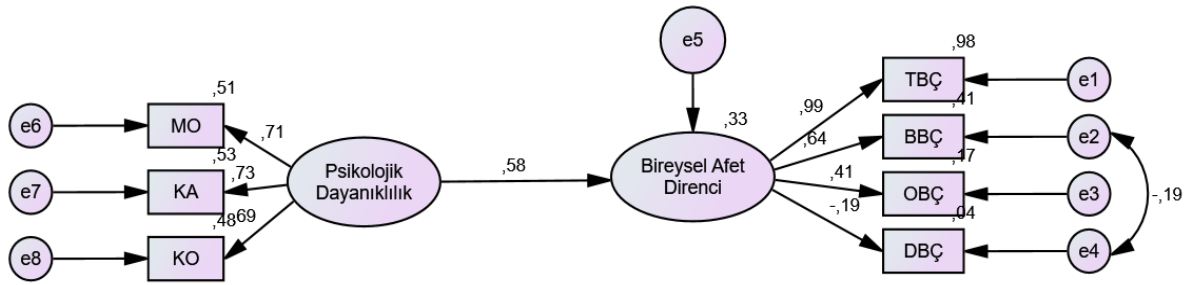
Tablo 5. Model uyum indeks değerleri

Kriter	χ^2 /sd	RMR	GFI	AGFI	NFI	IFI	TLI	CFI	RMSEA
İyi Uyum	≤ 3	$\leq 0,05$	$\geq 0,90$	$\geq 0,90$	$\geq 0,95$	$\geq 0,95$	$\geq 0,95$	$\geq 0,97$	$\leq 0,05$

Kabul Edilebilir	≤5	≤0,08	≥0,85	≥0,85	≥0,90	≥0,90	≥0,90	≥0,95	≤0,08
Şekil 1 Model									
Uyum İndeks Değerleri	1,804	0,016	0,977	0,942	0,955	0,979	0,960	0,979	0,060
Şekil 2 Model									
Uyum İndeks Değerleri	1,527	0,015	0,983	0,948	0,969	0,989	0,973	0,989	0,048

Tablo 5 incelendiğinde Şekil 1 ve Şekil 2’de oluşturulan modeller için model fit değerlerinin kabul edilebilir ve iyi uyum düzeyinde olduğu görülmektedir (Kartal ve Bardakçı, 2018: 70).

Psikolojik dayanıklılığın bireysel afet direnci üzerindeki etkisi görsel sonuçları Şekil 1’de elde edilen tüm analiz sonuçları ise Tablo 6’da sunulmuştur.

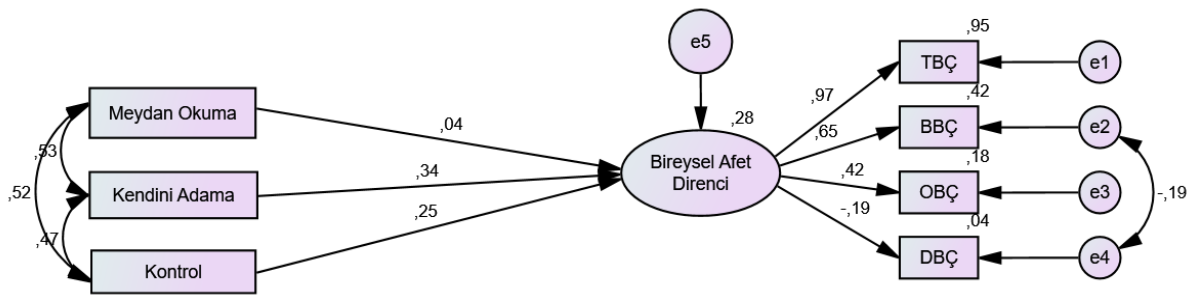

Şekil 1. Psikolojik dayanıklılığın bireysel afet direnci üzerindeki etkisi

(MO: Meydan okuma; KA: Kendini Adama; KO: Kontrol; TBÇ: Tecrübe İle Başa Çıkma; BBÇ: Bilgi İle Başa Çıkma; OBÇ: Ortak Başa Çıkma; DBÇ: Duygusal Başa Çıkma)

Sağlık çalışanlarında psikolojik dayanıklılığın bireysel afet direnci üzerinde (β : 0,575) anlamlı ve pozitif yönde etkilediği ve açıklanan varyans değeri (R^2) 0,331 olup H1 hipotezi kabul edilmiştir (Tablo 6).

Psikolojik dayanıklılık alt boyutlarının (meydan okuma, kendini adama ve kontrol) bireysel afet direnci üzerindeki etkisi görsel sonuçlarına Şekil 2’de yer verilmiştir.

Şekil 2. Meydan okuma, kendini adama ve kontrolün bireysel afet direnci üzerindeki etkisi

Tablo 6. Psikolojik dayanıklılık ve alt boyutlarının (meydan okuma, kendini adama ve kontrol) bireysel afet direnci üzerindeki etkisi

Değişkenler		SE (β)	NSE	S.E	C.R	P	R ²	Alt sınır	Üst sınır	P değeri
(Şekil 1)										
Psikolojik Dayanıklılık	→ Bireysel Afet Direnci	0,575	1,477	0,211	7,007	***	0,331	0,417	0,731	0,010*
(Şekil 2)										
Meydan okuma	→ Bireysel Afet Direnci	0,038	0,058	0,114	0,510	0,610		-0,100	0,172	0,782
Kendini Adama	→ Bireysel Afet Direnci	0,338	0,561	0,119	4,718	***	0,280	0,200	0,494	0,010*
Kontrol	→ Bireysel Afet Direnci	0,249	0,436	0,125	3,486	***		0,088	0,377	0,010*

*p<0,05; ***p<0,001; SE: Standartize Edilmiş Katsayılar; NSE: Standartize Edilmemiş Katsayılar

Ölçek alt boyutlarında; kendini adama (β : 0,338) ve kontrolün (β : 0,249) bireysel afet direnci üzerinde anlamlı ve pozitif yönde etkilediği olduğu ve açıklanan varyans değeri (R^2) 0,280'dir. Bu doğrultuda

çalışma kapsamında geliştirilen H3 ve H4 hipotezleri kabul edilmiştir. Meydan okumanın bireysel afet direnci üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı ($p:0,610$) belirlenmiş ve H2 hipotezi reddedilmiştir (Tablo 6).

5. TARTIŞMA

Araştırmacılar dayanıklılığın/dirençliliğin hem bireysel (Bonanno vd., 2015; Masten, 2001) hem de topluluk düzeyinde (Norris vd, 2008) iş başındaki normatif uyum süreçlerini yansıttığını belirtmektedir. Afetlere karşı direncin önemli bir bileşeni olan psikolojik dayanıklılığın göstergeleri ve afet direnci ile psikolojik dayanıklılığa ilişkin araştırmaların oldukça az olduğunu görülmekle birlikte (Rodriguez-Llanes vd., 2013: 1) son dönemlerde afetlere karşı dayanıklılık, afet direnci, bireysel afet direnci ve psikolojik dayanıklılık ile ilişkisine ilişkin çalışmalara yönelme olduğu söylenebilir.

Bu çalışma sonucunda sağlık çalışanlarının psikolojik dayanıklılık ölçeği genel puan ortalamasının yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç alan yazınında yapılan benzer çalışma sonuçları ile uyumlu olduğu görülürken (Yiğitbaş vd., 2018: 222; Güngörmüş vd., 2015: 12; Ülker Tümlü ve Recepoğlu, 2013: 208), bazı çalışma sonuçları ile farklı olduğu görülmektedir. Karacaoğlu ve Köktaş (2016) hastane çalışanları örnekleminde yaptıkları çalışmada psikolojik dayanıklılık düzeylerinin ortalama üzeri ile kısmen dayanıklı oldukları tespit ederken; Cevizci ve Müezziz (2019) yine hastane çalışanlarının katılımıyla yaptıkları çalışmada, psikolojik dayanıklılık düzeylerinin yüksek düzeyde olduğunu tespit edilmişlerdir (Karacaoğlu ve Köktaş, 2016: 123; Cevizci ve Müezziz, 2019: 166-169). Tüm sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde sağlık çalışanlarında psikolojik dayanıklılığın yüksek düzeyde olduğu ve literatür ile uyumlu olduğu söylenebilir.

Çalışmada ele alınan diğer temel değişken bireysel afet direnci ölçeği genel puan ortalamasının ise yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç alan yazınında yapılan benzer çalışma sonuçları ile uyumlu olduğu görülmektedir. Yayla (2020) üniversite öğrencilerinin katılımıyla gerçekleştirdiği bireysel afet direnci ölçek uyarlama çalışmasında, bireysel afet direncinin olduğu tespit etmiştir (Yayla, 2020: 60). Bireysel afet direnci ölçeği puan ortalaması yüksek düzeyde olduğu tespit edilse de bu sonucun alan yazınındaki bazı çalışma sonuçları ile farklı olduğu görülmektedir. Grimes vd. (2020) hemşirelik öğrencilerinden oluşan grupla yaptıkları çalışmada direnç düzeyini orta düzeyde olduğunu tespit ederken, Chow vd. (2018) yine hemşirelik öğrencilerinin katılımıyla gerçekleştirdiği çalışmasında öğrencilerin dirençlilik düzeyinin nispeten düşük düzeyde olduğunu tespit etmişlerdir

(Grimes vd., 2020: 7; Chow vd., 2018: 1). Sağlık çalışanlarının psikolojik dayanıklılık ve bireysel afet direnci düzeyinin yüksek olması, sağlık hizmet sunumunda çalışma ortamının yoğun, stresli ve hem fiziksel hem de psikolojik olarak zorlayıcı olmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Zira sürekli zorlayıcı şartlar altında hizmet sunma zorunluğu dayanıklılık ve direnç düzeyinin gelişimine olumlu yansıdığı ifade edilebilir.

Çalışmada psikolojik dayanıklılığın demografik değişkenlerle fark testleri ele alındığında, sağlık çalışanlarında cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim, buldukları kurumda çalışma süresi, görev ve ekonomik durum ile psikolojik dayanıklılık arasında anlamlı bir fark olmadığı belirlenmiştir. Bu sonucu alan yazınındaki bazı çalışmaların destelediği görülmektedir. Sezgin (2012) ilköğretim okulu öğretmenlerinin psikolojik dayanıklılık düzeylerini incelediği çalışmasında, cinsiyet, yaş değişkenlerine göre psikolojik dayanıklılık düzeyinin değişmediğini tespit ederken, Ülker Tümlü ve Receptoğlu (2013) akademik personel katılımıyla yaptıkları çalışmada, psikolojik dayanıklılık düzeylerinin cinsiyete, yaşa, medeni duruma, unvana göre anlamlı bir fark göstermediğini tespit etmişlerdir (Sezgin, 2012: 489; Ülker Tümlü ve Receptoğlu, 2013: 205). Görüldüğü üzere çalışma bulguları literatür tarafından desteklenmiştir. Buna karşın alan yazınındaki bazı çalışmalarda cinsiyete göre psikolojik dayanıklılık düzeyinin değiştiği, kadınların erkeklere göre psikolojik dayanıklılığının daha yüksek olduğu belirlenmiştir (Çetin vd., 2015: 81-86; Yıldırım vd., 2015: 277; Güngörmüş vd., 2015: 12; Yiğitbaş vd., 2018: 222).

Gelir düzeyine göre de psikolojik dayanıklılığın değiştiği yüksek gelir düzeyine sahip olanların psikolojik dayanıklılık düzeyinin daha yüksek olduğu (Nishimi vd., 2021: 2637-2643; Güngörmüş vd., 2015: 12; Karademir ve AÇak, 2019: 803; Yöndem ve Bahtiyar, 2016: 53; Campbell-Sills vd., 2009: 1009), yaş değişkenine göre ise ileri yaş gruplarının genç yaş gruplarına göre psikolojik dayanıklılık düzeyinin daha yüksek olduğu (Karademir ve AÇak, 2019: 803; Campbell-Sills vd., 2009: 1009) tespit edilmiştir. Ayrıca Yu vd., (2011) Sichuan depremi sonrasında Chengdu'da Çinli ergenlerin katılımıyla psikolojik dayanıklılığa ilişkin yaptıkları çalışmada erkek katılımcılar kadın katılımcılara göre psikolojik dayanıklılık düzeyinin daha yüksek olduğu, genç katılımcıların da yaşlı katılımcılara oranla daha yüksek dayanıklılık düzeyi olduğu tespit etmişlerdir (Yu vd., 2011: 218).

Sağlık çalışanlarında toplam mesleki yıl ve afet ile ilgili eğitim durumları ile psikolojik dayanıklılık arasında anlamlı bir fark olduğu belirlenmiş, mesleki yılının 6-10 arasında olanlar ve afet ile ilgili eğitim alanlarda psikolojik dayanıklılık düzeylerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu durum

sağlık çalışanların mesleki tecrübesi arttıkça ve konu hakkında bilgi sahibi oldukça dayanıklılık düzeylerinin arttığını göstermektedir. Bozdağ ve Ergün (2021) dünya genelinde etkili olan afet COVID-19 pandemi döneminde sağlık çalışanlarının katılımı ile yaptıkları çalışmada, sağlık çalışanlarında mesleki deneyimi arttıkça olumsuz durumlarla baş etme ve psikolojik dayanıklılık düzeylerinin daha yüksek olduğunu belirtmişlerdir (Bozdağ ve Ergün, 2021: 2579). Bu sonuçların aksine bazı çalışmalarda mesleki kıdem, toplam mesleki yıl ve buldukları kurumda hizmet yılına göre psikolojik dayanıklılık düzeyinin değişmediği tespit edilmiştir (Sezgin, 2012, 399; Ülker Tümlü ve Recepoğlu, 2013: 205).

Afet ile ilgili eğitim alma durumuna göre ise; Lin vd., (2020), Çin'nin Wuhan eyaletine, COVID-19 ile mücadeleye destek amacıyla gelen sağlık çalışanlarının dayanıklılık düzeylerini tanımlamak amacıyla yaptıkları çalışmada, sağlık kurumu tarafından konuya ilişkin verilen eğitim ve desteğin dayanıklılığı pozitif yönde etkilediği ifade edilmiştir (Lin vd., 2020: 2). Bu durum afet ile ilgili eğitim alanların psikolojik dayanıklılık düzeyinin daha yüksek olduğu sonucunu destekler niteliktedir. Bununla birlikte Brooks vd., (2018) afete maruz kalan organizasyonlarda çalışanların psikolojik dayanıklılığını ve travma sonrası büyümeyi niteliksel olarak araştırmayı amaçladıkları çalışmada, afetlere ilişkin eğitim alan çalışanların eğitimi olmayanlara göre psikolojik dayanıklılık düzeyinin daha yüksek olduğunu belirtilmektedir. Bu durum afetle ilgili eğitimlerden kazanılan hazırlık ve yeterlilik duygusunun koruyucu olduğunu göstermektedir (Brooks vd., 2018: 53). Genel olarak afet eğitimleri, bireylerin olası tehlikeler hakkında bilgi sahibi olmalarını, bu tehlikelere karşı nasıl önlem alabileceklerini ve stresle başa çıkma becerilerini nasıl geliştireceklerini vurgulamaktadır. Bu bağlamda kişilerin afet konusunda eğitim alması sonucu bilgi ve farkındalık düzeylerinin artmasının psikolojik dayanıklılık düzeylerine olumlu katkı sağladığı görülmektedir.

Bu çalışmada sağlık çalışanlarında afet deneyimi ile psikolojik dayanıklılık arasında anlamlı bir fark olmadığı belirlenmiştir. Oysa ki zorlayıcı deneyimler bireyleri geliştirmesi, yaşama bakış açılarını olumlu yönde değiştirmesi ve travma sonrası büyüme olarak adlandırılan olumlu değişim deneyimini ortaya koyması beklenilebilir (Tedeschi ve Calhoun, 2004: 1). Sağlık hizmet sunumu da çoğunlukla zorlayıcı iş yükü içerisinde yürütülmektedir (Özişli, 2022: 67). Ancak sağlık çalışanlarının rutin olarak da sürekli zorlayıcı koşullar altında çalışması afet deneyimi faktörünün sonuçlarda etkisinin beklenen düzeyde olmamasına yol açmış olabilir.

Çalışmada bireysel afet direncinin demografik değişkenlerle ilişkisi ele alındığında, sağlık çalışanlarında cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim, toplam mesleki yıl, buldukları kurumda çalışma süresi, görev ve ekonomik durum ile bireysel afet direnci arasında anlamlı bir fark olmadığı saptanmıştır. Bu sonuç alan yazınındaki bazı çalışma sonuçları ile uyumlu olduğu görülmektedir. Mızrak (2017)'ın afetlere karşı bireysel dirençliliğe ilişkin yapmış olduğu çalışmada cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi ve ekonomik durum ile afet direnci arasında anlamlı fark bulunmadığı belirtilmiştir (Mızrak, 2017: 83). Leykin vd., (2013) tarafından yetişkinlerin katılımı ile yapılan çalışmada ve Kararımak (2010)'ın Türkiye'de 1999 depremine maruz kalan bireyler üzerinde yapmış olduğu çalışmada cinsiyet ile direnç arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır (Leykin vd., 2013: 313; Kararımak, 2010: 352)

Bireysel afet direncine ilişkin bazı çalışmalarda cinsiyet göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu ve erkeklerde anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu görülmüştür (Yayla, 2020: 60; Ekşi, 2020: 50; Şen (2022: 221). Buna karşın bireysel afet direncinin kadınlarda anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu da bildirilmiştir (Akil ve İnal Önal, 2022: 681). Bir diğer demografik değişken ekonomik duruma göre gelir düzeyi yüksek olanların diğerlerine oranla dirençliliğinin daha fazla olduğu tespit edilmiştir (Yayla, 2020: 60; Ekşi, 2020: 50; Akil ve İnal Önal, 2022: 681; Şen, 2022: 221). Çalışmada bireysel afet direnci ile yaş arasında anlamlı bir fark olmadığı gözlenmiştir.

Liddell ve Ferreira (2019) afet sonrasında Deepwater Horizon petrol sızıntısından etkilenen körfez kıyısındaki 4 eyaletten yaşlı yetişkinlerin katılımı ile bireysel dirençliliğin yordayıcılarını araştırmak amacıyla yaptıkları çalışmada, yaş ile dirençlilik düzeyinin negatif ilişkili olduğu yaş arttıkça direnç düzeyinin azaldığını tespit etmiş (Liddell ve Ferreira, 2019: 256-261), Şen (2022) çalışmada da yaş arttıkça bireysel afet direnç düzeyinin de azaldığı görülmüştür.

Bu çalışmada sağlık çalışanlarının afet ile ilgili eğitim alma durumları ile bireysel afet direnci arasında anlamlı bir fark olduğu ve afet ile ilgili eğitim alanlarda bireysel afet direnci anlamlı düzeyde daha yüksektir. Alan yazınındaki çalışmaların bu sonucu desteklediği görülmektedir. Yayla (2020) üniversite öğrencilerinin katılımıyla gerçekleştirdiği bireysel afet direnci ölçek uyarlama çalışmada afet eğitimi alanların almayanlara göre bireysel afet direnç düzeyi daha yüksek olduğunu, Şen (2022), Burdur-Antalya Merkez ilçelerinde ikamet eden yetişkinlerin katılımıyla gerçekleştirdikleri Bireysel Afet Direnci ölçeğinin Türkçeye uyarlama çalışmada da benzer sonuca ulaşmış afet eğitimi alan katılımcıların bireysel afet direnci düzeyi diğerlerine oranla daha yüksek

olduğunu tespit etmişlerdir (Yayla, 2020: 60; Şen, 2022: 221). DiTirro (2018) ise bireysel afet direncinin değerlendirilmesi ölçek geliştirme çalışmasında, bireylerin afet ile ilgili eğitilmiş olmasının afet direnci oluşturma ve geliştirmede önemli bir araç olduğunu vurgulamaktadır (DiTirro, 2018: 64).

Çalışmanın bir diğer sonucu olarak sağlık çalışanlarının afet deneyimi ile bireysel afet direnci arasında anlamlı bir fark olmadığı saptanmıştır. Alan yazınında Akil ve İnal Önal (2022) çalışmasında da afet yaşama durumu ile bireysel afet dirençlilikleri arasında bir ilişkiye rastlanmamış olup, bu çalışma sonucu desteklemektedir (Akil ve İnal Önal, 2022: 681). Ancak Hoffman ve Muttarak (2017) çalışmasında afet deneyiminin afetlere hazırlık düzeyinde etkili olduğunu ve katılımcıların afet deneyim sayısı arttıkça dirençliliğin artacağını belirtmektedir (Hoffman ve Muttarak, 2017: 6). Şen (2022) çalışmasında da daha önce bir afet yaşayan katılımcıların bireysel afet direnci düzeyi diğerlerine oranla daha yüksek olduğu görülmüştür (Şen, 2022: 221).

Sağlık çalışanlarında psikolojik dayanıklılığın bireysel afet direnci üzerinde anlamlı ve pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir. Alan yazınındaki benzer çalışmalarda bu çalışma sonucunu destekler niteliktedir. Mao vd. (2022) psikolojik perspektiften afet direnci ele aldıkları çalışmada kavramsal analiz gerçekleştirerek, afette görev alacak kurtarma görevlilerinin seçiminde psikolojik dayanıklılık ve afet direncini ilişkilendirmiş, seçim ve özel eğitim programlarında psikolojik temelli afet direnci kavramının yer alması gerektiğini belirtmişlerdir (Mao vd., 2022: 1682). Rodriguez-Llanes vd., (2013) ise afetlere karşı psikolojik dayanıklılık göstergelerine ilişkin kanıtları özetlemek için sistematik inceleme yapmışlardır. Afet sonrasında alınan güçlü sosyal desteğin artan psikolojik dayanıklılıkla ilişkili olduğu ve bunun afet direncini etkilediği sonucuna varmışlardır (Rodriguez-Llanes vd., 2013: 1).

Toplumun afet ve kitlesel olay karşısında psikolojik tepkilerini yenebilmesi için, öz-yeterliği teşvik edecek uygun "psikolojik vücut zırhı" ile kendimizi hazırlayacak proaktif adımların atılması önemlidir. Bunun, direnci artırarak ve hedef popülasyonların dayanıklılığını teşvik ederek başarılacağına inanılmaktadır. Direnç, sıkıntı ve işlev bozukluğuna karşı psikolojik/davranışsal bir bağışıklık biçimi olarak düşünülebilir. "Direnç yaratma", "Psikolojik bağışıklık" ve "psikolojik vücut zırhı" kavramları acil ruh sağlığında proaktif bir adımı temsil etmektedir (Kaminsky vd., 2007: 3). Bu sürecin afet durumunda elzem olduğu göz önünde bulundurulduğunda psikolojik dayanıklılık ve bireysel afet direnci kavramları birbirinden ayrı düşünülemez.

Johns Hopkins Üniversitesi tarafından “Johns Hopkins Afet Ruh Sağlığı Perspektifleri Modeli ya da alan yazınında “Johns Hopkins Üçlü Direnç Modeli” olarak adlandırılan yeni bir paradigma geliştirilmiştir. Bu perspektif modeli, çoklu müdahale bakış açılarını göz önünde bulundurarak ve istenen sonucu elde etmek için en uygun taktiksel müdahaleleri uyumlu hale getirerek direnci artırmak, dayanıklılığı güçlendirmek veya afetin etkilenenlerin iyileşmesini kolaylaştırmayı hedeflemektedir. Hopkins yaklaşımı dört farklı ancak örtüşen bakış açısı kullanır. Bunlar (a) kişinin "neye sahip olduğunu" (biyolojik olarak temelli hastalık ve fiziksel rahatsızlık); (b) bir kişinin "kim olduğunu" (derecelendirilmiş karakter ve eğilim boyutları); (c) bir kişinin "ne yaptığını" (amaçlı, hedefe yönelik davranış); ve (d) bir kişinin "ne ile karşılaştığını" (yaşam öyküsü ve bu deneyimlere verilen anlam) ele alır. Hopkins'in modeli, afet sürecinde dayanıklılığı bir süreklilik haline getirmenin önemini kabul ederek ve direnci geliştirmeyi hedefler (Kaminsky, 2003: 1; Kaminsky vd., 2007: 2-8). Bu perspektif çalışmanın amacını destekler niteliktedir. Bu çalışmada psikolojik dayanıklılığın bireysel afet direncine etkisinin analizi amaçlanmış, psikolojik dayanıklılığın bireysel afet direncini anlamlı ve pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Afetler bireylerin, toplulukların ve toplumların uzun vadeli refahı için önemli bir tehdit oluşturmaktadır. Bu nedenle, olumsuzluklarla başa çıkmada psikolojik dayanıklılık ve bireysel direnç afete hazırlık ve zarar azaltma açısından oldukça önemlidir. Sağlık çalışanları her daim yoğun ve stresli ortamlarda hizmet sürecini sürdürmek durumundadır. Yaşanan afet durumlarında da artan yük ile birlikte hizmetin sürekliliğinin sağlanması zaruridir. Bu nedenle sağlık çalışanlarının hem psikolojik iyi oluşunun, dayanıklılığının hem de afetlere karşı bireysel dirençlerinin artırılması gerekmektedir.

Çalışma bulguları sağlık çalışanlarının psikolojik dayanıklılık ve bireysel afet direnci düzeyinin artırılmasının kritik öneme sahip olduğunu bir kez daha vurgulanmaktadır. Öncelikle psikolojik temelli yaklaşımlarla çalışanların psikolojik dayanıklılık düzeyinin yükseltilmesi ve afet ile ilgili bilgi, beceri düzeyini yükseltici eğitim ve tatbikatların sağlanması önerilmektedir.

Bireysel afet direnci, afetlerle başa çıkma becerilerini geliştirmek için kritik öneme sahiptir. Bu direnç, bireylerin ve toplumların afetlere karşı hazırlıklı olmalarını sağlar ve afetlerin etkilerini azaltabilir. Bireysel afet direnci, eğitim, bilinçlendirme ve pratik deneyimlerle geliştirilebilir. Afet

öncesi hazırlık kursları, afet bilinci artırma kampanyaları ve afet simülasyonları gibi etkinlikler, bireylerin afetlere karşı hazırlıklı olmalarını sağlar. Toplum tabanlı afet direnci projeleri ve afet risklerini azaltmaya yönelik politikalar da bireysel afet direncini artırabilir. Bu sayede, daha güvenli ve sağlam bir toplum oluşturulabilir.

Bununla birlikte literatürde psikolojik dayanıklılık ve bireysel afet direnci ile ilgili kısıtlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu kapsamda psikolojik dayanıklılık ve bireysel afet direncinin farklı değişkenler ile karşılaştırılması, farklı ve daha geniş örneklerde araştırılması, boylamsal çalışmaların yapılması literatüre katkı açısından önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Abramson, D. M., Grattan, L. M., Mayer, B., Colten, C. E., Arosemena, F. A., Bedimo-Rung, A., & Lichtveld, M. (2015). The resilience activation framework: a conceptual model of how access to social resources promotes adaptation and rapid recovery in post-disaster settings. *The Journal of Behavioral Health Services & Research*, 42, 42-57.

Akil, K. & İnal, E. (2022). Sağlık bilimleri fakültesi acil yardım ve afet yönetimi bölüm öğrencilerinin afetlere bireysel dirençliliklerinin değerlendirilmesi: Çanakkale ve Aksaray örneği. *Afet ve Risk Dergisi*, 5(2), 681-692.

Arslan, R., & Demir, G. (2022). G-POWER ve MINITAB Uygulamalı Örneklem Yöntemleri. Ankara: Nobel Yayınları

Bartone, P. T. (1999). Hardiness protects against war-related stress in Army Reserve forces. *Consulting Psychology Journal: Practice and Research*, 51(2), 72.

Bartone, P. T., Roland, R. R., Picano, J. J., & Williams, T. J. (2008). Psychological hardiness predicts success in US Army Special Forces candidates. *International Journal of Selection and Assessment*, 16(1), 78-81.

Beauchamp, E., Abdella, J., Fisher, S., McPeak, J., Patnaik, H., Koulibaly, P., ... & Gueye, B. (2019). Resilience from the ground up: how are local resilience perceptions and global frameworks aligned?. *Disasters*, 43, S295-S317.

- Bonanno, G. A., Romero, S. A., & Klein, S. I. (2015). The temporal elements of psychological resilience: An integrative framework for the study of individuals, families, and communities. *Psychological Inquiry*, 26(2), 139-169.
- Boon, H. J., Cottrell, A., King, D., Stevenson, R. B., & Millar, J. (2012). Bronfenbrenner's bioecological theory for modelling community resilience to natural disasters. *Natural Hazards*, 60, 381-408.
- Bozdağ, F., & Ergün, N. (2021). Psychological Resilience of Healthcare Professionals During COVID-19 Pandemic. *Psychological Reports*, 124(6), 2567–2586. <https://doi.org/10.1177/0033294120965477>.
- Breckenridge, J., & James, K. (2012). Therapeutic responses to communities affected by disasters: The contribution of family therapy. *Australian and New Zealand Journal of Family Therapy*, 33(3), 242-256.
- Brooks, S., Amlot, R., Rubin, G. J., & Greenberg, N. (2018). Psychological resilience and post-traumatic growth in disaster-exposed organisations: overview of the literature. *BMJ Mil Health*, 166(1), 52-56.
- Campbell-Sills, L., Forde, D. R., & Stein, M. B. (2009). Demographic and childhood environmental predictors of resilience in a community sample. *Journal of Psychiatric Research*, 43(12), 1007-1012.
- Cevizci, O., & Müezzini, E. E. (2019). Sağlık çalışanlarında psikolojik belirtilerin ve psikolojik dayanıklılığın incelenmesi. *Kıbrıs Türk Psikiyatri ve Psikoloji Dergisi*, 1(3), 166-172.
- Chow, K. M., Tang, W. K. F., Chan, W. H. C., Sit, W. H. J., Choi, K. C., & Chan, S. (2018). Resilience and well-being of university nursing students in Hong Kong: a cross-sectional study. *BMC Medical Education*, 18, 1-8.
- Clayton, S., Devine-Wright, P., Stern, P. C., Whitmarsh, L., Carrico, A., Steg, L., ... & Bonne, M. (2015). Psychological research and global climate change. *Nature Climate Change*, 5(7), 640-646.
- Cohen J. (1992). Statistical Power Analysis. *Current Directions in Psychological Science* 1(3), 98-101.

- Cutter, S., B., & Boruff, W.L. Shirley .(2003). Social vulnerability to environmental hazards. *Social Science Quarterly*. 84. pp. 242–261
- Çetin, F., Yeloğlu, H. O., & Basım, H. N. (2015). Psikolojik dayanıklılığın açıklanmasında beş faktör kişilik özelliklerinin rolü: Bir kanonik ilişki analizi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 30(75), 81-92.
- DiTirro, L. J. (2018). *Conceptualizing Individual Disaster Resilience: Benchmarking Tools For Individual And Social Coping Capacity For A Disaster Resilient Society*, Doctoral Dissertation, Purdue Universit Brian Lamb School Of Communication West Lafayette, Indiana, 1-116.
- Ekşi, A. (2020). Üniversite öğrencilerinde afetlere karşı bireysel direnç ve sosyal sermaye ilişkisinin değerlendirilmesi. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 7(1), 44-54.
- Enarson, E. (2012). *Women confronting natural disaster: from vulnerability to resilience*. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1-245.
- First, J. M., First, N. L., & Houston, J. B. (2017). Intimate partner violence and disasters: A framework for empowering women experiencing violence in disaster settings. *Affilia: Journal of Women and Social Work*, 32(3), 390-403.
- First, J. M., Yu, M., & Houston, J. B. (2020). Development and validation of the disaster adaptation and resilience scale (DARS): A measure to assess individual disaster resilience. *Disasters*, 1-38.
- Gilbert, S. W. (2010). *Disaster resilience: A guide to the literature*. U.S. Department of Commerce National Institute of Standards and Technology (NIST), NIST Special Publication, Gaithersburg.
- Graber, R., Pichon, F., & Carabine, E. (2015). *Psychological resilience*. London: Overseas Development Institute, 3-27.
- Grimes, A., Sparke, V., Rouen, C., & West, C. (2020). Preparedness and resilience of student nurses in Northern Queensland Australia for disasters. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 48, 101585.
- Güngörmüş, K., Okanlı, A., & Kocabeyoğlu, T. (2015). Hemşirelik öğrencilerinin psikolojik dayanıklılıkları ve etkileyen faktörler. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 6(1), 9-14.

- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., & Tatham, R. L. (2013). *Multivariate Data Analysis*: Pearson Education Limited.
- Hegney, D. G., Buikstra, E., Baker, P., Rogers-Clark, C., Pearce, S., Ross, H., ... & Watson-Luke, A. (2007). Individual resilience in rural people: a Queensland study, Australia. *Rural and Remote Health*, 7(4), 1-13.
- Hobfoll, S. E., Stevens, N. R., & Zalta, A. K. (2015). Expanding the science of resilience: Conserving resources in the aid of adaptation. *Psychological Inquiry*, 26(2), 174-180.
- Hoffman, R., & Muttarak, R. (2017). Learn from the past, prepare for the future: Impacts of education and experience on disaster preparedness in the Philippines and Thailand. *World Development*, 96, 32-51.
- Işık, Ş. (2016). Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği'nin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 4(2), 165-182.
- Kaminsky, M. (2003). Strategic mental health planning. Paper presented at the Johns Hopkins Conference on Mental Health and Disaster Preparedness, October 15, 2003, Baltimore.
- Kaminsky, M., McCabe, O. L., Langlieb, A. M., & Everly Jr, G. S. (2007). An evidence-informed model of human resistance, resilience, and recovery: The Johns Hopkins' outcome-driven paradigm for disaster mental health services. *Brief Treatment and Crisis Intervention*, 7(1), 1-11.
- Kaniasty, K. (2012). Predicting social psychological well-being following trauma: The role of postdisaster social support. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 4(1), 22.
- Karacaoğlu, K., & Köktaş, G. (2016). Psikolojik dayanıklılık ve psikolojik iyi olma ilişkisinde iyimserliğin aracı rolü: Hastane çalışanları üzerine bir araştırma. *İş ve İnsan Dergisi*, 3(2), 119-127.
- Karademir, T., & Açıkan, M. (2019). Üniversiteli sporcuların psikolojik dayanıklılık düzeylerinin incelenmesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 803-816.
- Kararımak, Ö. (2010). Establishing the psychometric qualities of the Connor–Davidson Resilience Scale (CD-RISC) using exploratory and confirmatory factor analysis in a trauma survivor sample. *Psychiatry Research*, 179(3), 350-356.

- KARTAL, M., & Bardakçı, S. (2018). SPSS ve AMOS uygulamalı örneklerle güvenirlik ve geçerlilik analizleri. Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Killgore, W. D., Taylor, E. C., Cloonan, S. A., & Dailey, N. S. (2020). Psychological resilience during the COVID-19 lockdown. *Psychiatry Research*, 291, 1-2.
- Klein, R.J., Nicholls, R.J., Thomalla, F. (2003). Resilience To Natural Hazards: How Useful is This Concept?. *Environmental Hazards*, 5(1), 35-45.
- Kobasa, S. C. (1979). Stressful life events, personality, and health: An inquiry into hardiness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37(1), 1-11.
- Kobasa, S. C., Maddi, S. R., & Kahn, S. (1982). Hardiness and health: a prospective study. *Journal of Personality and Social Psychology*, 42(1), 168.
- Leykin, D., Lahad, M., Cohen, O., Goldberg, A., & Aharonson-Daniel, L. (2013). Conjoint community resiliency assessment measure-28/10 items (CCRAM28 and CCRAM10): A self-report tool for assessing community resilience. *American Journal of Community Psychology*, 52, 313-323.
- Liddell, J., & Ferreira, R. J. (2019). Predictors of individual resilience characteristics among individuals ages 65 and older in post-disaster settings. *Disaster Medicine and Public Health Preparedness*, 13(2), 256-264.
- Lin, J., Ren, Y., Gan, H., Chen, Y., Huang, Y., & You, X. (2020). Factors influencing resilience of medical workers from other provinces to Wuhan fighting against 2019 novel coronavirus pneumonia. *BMC Psychiatry*, 1-15.
- Maddi, S. R., & Kobasa, S. C. (1984). *The hardy executive*. Homewood, IL: Jones-Irwin
- Maddi, S. R., Harvey, R. H., Khoshaba, D. M., Lu, J. L., Persico, M., & Brow, M. (2006). The personality construct of hardiness, III: Relationships with repression, innovativeness, authoritarianism, and performance. *Journal of Personality*, 74(2), 575-598.
- Mao, X., Hu, X., & Loke, A. Y. (2022). A concept analysis on disaster resilience in rescue workers: the psychological perspective. *Disaster Medicine and Public Health Preparedness*, 16(4), 1682-1691.

Masten, A. S. (2001). Ordinary magic: Resilience processes in development. *American Psychologist*, 56(3), 227-238.

Masten, A. S. (2018). Resilience theory and research on children and families: Past, present, and promise. *Journal of Family Theory & Review*, 10(1), 12-31.

Matsukawa, A., Nagamatsu, S., Ohtsuka, R., & Hayashi, H. (2024). Disaster Resilience Scale for individuals: A fundamental requirement for a disaster-resilient society. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 107, 1-16.

McFarlane, A.C., & Norris, F.H. (2006). Definitions and concepts in disaster research. In F.H. Norris, S. Galea, M.J. Friedman, P.J. Watson (Eds.). *Methods for Disaster Mental Health Research* (ss. 3-19). New York: Guilford.
[https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=ZcKlRgUqCOWC&oi=fnd&pg=PA3&dq=McFarlane,+A.C.+and+F.H.+Norris+\(2006\)+%E2%80%98Definitions+and+concepts+in+disaster+research%E2%80%99.+In+F.H.+Norris,+S.+Galea,+M.J.+Friedman,+P.J.+Watson+\(Eds.\).+Methods+for+Disaster+Mental+Health+Research+\(pp.+3-19\).+New+York:+Guilford.+&ots=0KKBtjdNnv&sig=GeMWal69MsXOihW3XFzAScMZPN4&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false](https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=ZcKlRgUqCOWC&oi=fnd&pg=PA3&dq=McFarlane,+A.C.+and+F.H.+Norris+(2006)+%E2%80%98Definitions+and+concepts+in+disaster+research%E2%80%99.+In+F.H.+Norris,+S.+Galea,+M.J.+Friedman,+P.J.+Watson+(Eds.).+Methods+for+Disaster+Mental+Health+Research+(pp.+3-19).+New+York:+Guilford.+&ots=0KKBtjdNnv&sig=GeMWal69MsXOihW3XFzAScMZPN4&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false)

Mızrak, S. (2017). Afete dirençli toplum oluşturmak için bireysel yeterlilikler. Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi. Çanakkale.

Nishimi, K., Choi, K. W., Cerutti, J., Powers, A., Bradley, B., & Dunn, E. C. (2021). Measures of adult psychological resilience following early-life adversity: how congruent are different measures?. *Psychological Medicine*, 51(15), 2637-2646.

Norris, F. H., Stevens, S. P., Pfefferbaum, B., Wyche, K. F., & Pfefferbaum, R. L. (2008). Community resilience as a metaphor, theory, set of capacities, and strategy for disaster readiness. *American Journal of Community Psychology*, 41, 127-150.

Özişli, Ö. (2022). Sağlıkta Şiddetin Nedenleri Üzerine Bir Araştırma. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 8(1), 62-68.

- Plough, A., Fielding, J. E., Chandra, A., Williams, M., Eisenman, D., Wells, K. B., ... & Magaña, A. (2013). Building community disaster resilience: perspectives from a large urban county department of public health. *American Journal of Public Health, 103*(7), 1190-1197.
- Richardson, G. E., & Waite, P. J. (2002). Mental health promotion through resilience and resiliency education. *International Journal of Emergency Mental Health, 4*(1), 65-76.
- Rodriguez-Llanes, J. M., Vos, F., & Guha-Sapir, D. (2013). Measuring psychological resilience to disasters: are evidence-based indicators an achievable goal?. *Environmental Health, 12*, 1-10.
- Rutter, M. (1987). Psychosocial resilience and protective mechanisms. *American Journal of Orthopsychiatry, 57*(3), 316-331.
- Salloum, A., & Lewis, M. L. (2010). An exploratory study of African American parent—child coping strategies post-Hurricane Katrina. *Traumatology, 16*(1), 31-41.
- Sezgin, F. (2012). İlköğretim okulu öğretmenlerinin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi, 20*(2), 489-502.
- Sisto, A., Vicinanza, F., Campanozzi, L. L., Ricci, G., Tartaglino, D., & Tambone, V. (2019). Towards a transversal definition of psychological resilience: a literature review. *Medicina, 55*(11), 1-22.
- Şen, G. (2022). Toplumda suç korkusu ve sosyal sermaye dinamikleri açısından afet direnci: Burdur-Antalya kent merkezi örneği. Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi. İzmir.
- Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (2004). Posttraumatic growth: conceptual foundations and empirical evidence. *Psychological Inquiry, 15*(1), 1-18.
- Troy, A. S., Willroth, E. C., Shallcross, A. J., Giuliani, N. R., Gross, J. J., & Mauss, I. B. (2023). Psychological resilience: An affect-regulation framework. *Annual Review of Psychology, 74*, 547-576.
- Tümlü, G. Ü., & Reçepoğlu, E. (2013). Üniversite akademik personelinin psikolojik dayanıklılık ve yaşam doyumu arasındaki ilişki. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi, 3*, 205-213.
- United Nations International Strategy for Disaster Reduction (UNISDR). (2004). Terminology: Basic Terms of Disaster Risk Reduction. UNISDR: Geneva.

United Nations International Strategy for Disaster Reduction (UNISDR), (2015), Reading the Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015–2030, Geneva Switzerland, https://www.preventionweb.net/files/46694_readingsendaiframeworkfordisasterri.pdf

US Department of Health and Human Services, (2022). Individual Resilience: Factsheet for Responders, <https://files.asprtracie.hhs.gov/documents/responder-resilience-factsheet.pdf>

Yayla, U. (2020). Bireysel afet direnç değerlendirmesi: Gümüşhane örneği. Doktora Tezi. Gümüşhane Üniversitesi. Gümüşhane.

Yıldırım, P. K., Yıldırım, E., Otrar, M., & Şirin, A. (2015). Ergenlerde psikolojik dayanıklılık ile benlik kurgusu arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 42(42), 277-297.

Yiğitbaş, Ç., Ağçay, B. Ç., Erdoğan, Y., Taş, Z., Özdemir, D. H., Gökçe, T. G., & Eren, Ü. Ç. (2018). Hemşirelik öğrencilerinde psikolojik dayanıklılık. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 5(3), 220-225.

Yöndem, Z. D., & Bahtiyar, M. (2016). Ergenlerde psikolojik dayanıklılık ve stresle başetme. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 4(45), 53-62.

Yu, X.N., Lau, J.T., Mak, W.W., Zhang, J., & Lui, W.W. (2011). Factor structure and psychometric properties of the Connor-Davidson Resilience Scale among Chinese adolescents. *Comprehensive psychiatry*, 52(2), 218-224.

Pazarlamada Ortak Değer Yaratma Sürecine Kavramsal Bir Bakış

Oğuzhan KOCATÜRK *

Bartın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı

zzoguz@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5773-2796

Doç. Dr. Melih BAŞKOL

Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü

mbaskol@bartin.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-5257-9160

Öz

Bu çalışmanın amacı; hizmet kavramının altında özellikle kalite ölçülmesinde anahtar niteliğindeki değer kavramının zaman içerisinde boyut değiştirmesine dönük olarak literatüre sonradan giren ortak değer yaratma kavramının tüketiciler ve işletmeler için irdelenmesi ve ortak değer yaratma kavramının pazarlama disiplinindeki uygulamalarının kavramsal bir bakış açısıyla değerlendirmesidir. Çalışmada öncelikle değer kavramı üzerinde durularak, sonrasında ortak değer yaratma kavramı ve bu kavram Prahalad ve Ramaswamy'in geliştirdiği Dart Modeli ile detaylandırılmıştır. Sonuç kısmında işletmelerin ortak değer yaratma üzerinden sağlayacakları üstünlükler üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Değer, Ortak Değer, Dart Modeli, Tüketici Katılımı

A Conceptual Overview of The Process of Value Co-Creation in Marketing

Abstract

The aim of this study is to examine the concept of value co-creation for consumers and businesses, which entered the literature later in order to change the dimension of the concept of value, which is the key to measuring quality, and to evaluate the applications of the concept of value co-creation in the marketing discipline from a conceptual point of view. The study focuses primarily on the concept

of value, then the concept of value co-creation and this concept is elaborated with the Dart Model developed by Prahalad and Ramaswamy. In the conclusion section, the advantages that businesses will provide through value co-creation are emphasized.

Key Words: Value, Value Co-Creation, Dart Model, Consumer Participation

GİRİŞ

Pazarlama kavramı başlangıçta Sanayi Devrimi sırasında geliştirilen, mal merkezli, üretime dayalı bir ekonomik değişim modeli üzerine kurulmuştu. Ancak zaman içerisinde pazarlama, perspektifini üretilmiş mallardan daha fazlasının değişimini kapsayacak şekilde genişletmeye başlamıştır (Vargo & Lusch, 2004a, s. 324).

Mal ve hizmetlerin sunulduğu alan olan piyasa bir yandan tüketicilerin toplamını temsil ederken; öte yandan bir firmanın tüketiciyle mal ve hizmet ticareti yaptığı değişim odağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Geleneksel görüşe göre; firmaların ürünleri tasarlamada, üretim süreçlerini geliştirmede, pazarlama mesajlarını hazırlamada ve satış kanallarını belirlerken tüketicilerle çok az müdahale veya etkileşime girmeden veya hiç müdahale etmeden piyasayı kontrol etmede özerk hareket edebilecekleri yönündedir (Prahalad & Ramaswamy, 2004a, s. 4). Ancak zaman içerisindeki yıkıcı rekabet ve artan düzeyde pazardan pay alma tutkusu bu klasik görüşün yetersiz kaldığını gösterecektir.

1. Değer Kavramı

Pazarlama kavramı asıl amacı müşteriye değer yaratmak, yaratılan bu değer karşılığında müşteriye değer ve hissettirilmesidir. Pazarlamanın amacı içerisinde yer alan değer kavramı pazarlama disiplininin olmazsa olmazları arasında yer almaktadır.

Yukarıda da belirtildiği üzere pazarlamanın çıkış noktası üretilen ürün veya hizmet ile tüketici üzerinde değeri yaratarak, tüketicinin tatminini sağlamaya çalışmaktır. Buradaki altın kavram olan “değer” ise; hedef kitle için kalite, hizmet ve fiyatın doğru birleşimini bir araya getirmeyi; fiyat ile ilişkili olarak müşteriye sunulan kalite ve yararları ifade etmektedir. Başka bir deyişle, müşterilerinin verdiklerinin karşılığında ne aldığı ifade eder (Tosti & Herbst, 2009, s. 296). Daha açık bir ifade ile değer; kalite, servis ve maliyetin doğru şekilde birleşiminden oluşur (Kotler, 2007, s. 25).

Tüketiciler için değer kavramı daha sübjektif bir anlam barındırmaktadır. Müşteri açısından algılanan değer, yalnızca tüketim sonrasında elde edilecek somut yararlarından oluşmamaktadır. Müşterilerin bir bölümü için duyulan hazlar sonucunda duygusal yararlarından da söz edilebilmektedir. Güven duyma, güvence ve ilişkinin düzeyi bu konuda üzerinde durulması gereken duygusal konuların başında yer almaktadır. Kısacası değer yaratmak; hizmet ile kalitenin bir birleşimi olabilmekte ve hizmet, kalite ve müşteri tatmininin bütün unsurlarını kapsamaktadır (Odabaşı, 2010, s. 49).

Tüketicilere değer yaratma kavramı, tüketicinin ödediği bedel karşılığında, beklediğinden fazlasını elde ettiğinde anlam ve durumdan ibarettir. Yani tüketici açısından değer yaratma, ek yararları, herhangi bir bedel ödetmeden tüketicilere sunmak olarak açıklanabilir. Tüketici için değer yaratma, tüketicinin bir ürün ya da hizmetten ne kazandığı ile ürün ve hizmeti elde ederken ne gibi ödünlerde bulunduğu arasındaki değiş tokuşu kapsamaktadır. Yaratılan değer, müşteri yönlü değilse, çok fazla bir anlam ifade etmezken; yaratılan değer, müşteri ile işletme arasında duygusal bir bağın kurulmasına olanak sağlayarak, tüketici açısından yeniden satın alma ile müşteri sadakatini yaratmayı ortaya çıkartabilmektedir (Tekin & Çiçek, 2005, s. 66-67).

Burada değer kavramının müşterinin zihnindeki bir algılama olarak da ifade edilebileceğinden bahsetmek gerekmektedir. Ayrıca özellikle hizmet kalitesi konusunun başlıklarından olan algılanan değer kavramından da söz etmek gerekli olmaktadır. Müşterinin algıladığı değer; alternatifi ile karşılaştırıldığında müşterinin nitelendirdiği ürüne ait her türlü fayda ve maliyetle ilgili sonuçtur. Tüketici bu sayede neyi satın alacağına karar vermektedir (Belliveau vd., 2002, s.87). Algılanan değer, başka bir ifadeyle müşterinin bir ürünün faydasını, toplam olarak değerlendirmesi olarak ifade etmektedir. Bu bağlamda, tüketiciye değer sağlama, işletmenin verdikleri ile değil, tüketicileri aldıkları ya da diğer bir ifade ile tüketicinin ürün veya hizmeti kullanmaya başlamadan önceki düşünce dünyası ile ilintili olmaktadır. Tüketiciye değer sağlama düzeyinin artırılması için iki farklı seçenekten bahsedilebilmektedir. Bunlar; tüketiciye sunulan faydaların artırılması ya da tüketicilerin o mal veya hizmete erişmekteki katlandıkları maliyetlerin düşürülmesi olarak sıralanabilir (Altuntaş, 1999, s. 67).

Değer kavramının pazarlamada önemli bir parametre haline gelmesi ile pazarlama alanında yeni bakış açıları da ortaya çıkmıştır. Değer pazarlaması kavramı adı verilen yeni yaklaşıma göre Değer Pazarlaması; pazarlamada sunulan değeri ifade etmektedir. Bir başka deyişle ürünün veya hizmetin müşteriye sunmayı vadettiği memnuniyetin bir sonucu olarak ortaya çıkan Değer pazarlaması

anlayışında, müşteri sadece ürün veya hizmeti satın almakla kalmaz, aynı zamanda ürün ve hizmetle beraber gelen deneyim, prestij, mutluluk gibi öznel kavramları da satın almış olur (Çağlar, 2020, s. 12-13). Değer pazarlaması işe firmalar pazarlamada değer üzerine yoğunlaşarak piyasada etkin bir rol oynamaya gayret ederler. Rekabetin kaçınılmaz gerekliliği olan müşteriye yakınlık sayesinde onun istek ve ihtiyaçlarını daha iyi anlamak ve bu taleplere uygun şeyler üretmek diğer bir deyişle en etkin şekilde müşteriye hitap etmek mümkün olmaktadır. Piyasa deyimi ile kullanılan “müşteriye hitap etme” kavramı aslında müşteri için değer yaratma kavramının en basit ifadesidir (Uzunoğlu, 2007, s. 12).

Ancak değer kavramına işletmeler için bakıldığında durum değişmektedir. İşletmeler için değer kavramına bakıldığında; pazarlamacı müşteriyi sürekli elde tutmak ve onun parasını kazanmak, müşteri açısından değer ise; ödediği paraya karşılık göreceli olarak elde etmek istediği daha fazla faydayı sağlamış olmaktır (Torlak & Altunışık, 2007, s. 25).

Tüketiciler rasyonel oldukları varsayımıyla tüketim sonrasında elde edecekleri faydanın ürün veya hizmete ulaşmak için katlandıkları maliyet ve sarfettikleri efordan daha yüksek olması halinde satın alma kararı vermektedirler. Bu sebeple değer kavramının önemi pazarlama açısından bir kez daha anlaşılmaktadır zira pazarlamanın temel motivasyonu değer üretimidir.

2. Ortak Değer Yaratma Süreci

Geleneksel pazarlama anlayışında değer yaratma sürecinde tüketiciler bu sürecin en dışında ve edilgen bir biçimde yer almaktaydılar. Firma belirlediği ilkeler üzerinden müşteri taleplerini karşılamak ve kârını maksimize etmek için üretim yaparken tüketiciler ise firma tarafından kısıtlı olarak belirlenmiş tüketici talepleri üzerine kendilerine sunulan mal ve hizmetlerin alıcısı olarak piyasada farklı rollere sahiplerdi.

Günümüzde pazar koşulları ve iş yöntemleri, artan rekabetin etkisiyle önemli ölçüde değişmiş, ürünlerin yaşam süreleri kısalmıştır. “Ne üretirsem satarım” yaklaşımı, yerini önce “ürün odaklı”, daha sonra “tüketici odaklı” bir yaklaşıma bırakmıştır. Diğer bir ifade ile “üreticinin yönlendirdiği tüketici” (producers driven customer), yerini “tüketicinin yönlendirdiği üretici”ye (customer driven producers) bırakmıştır (Emiroğlu, 2018, s. 26). Tüketicilerin değer yaratmada rolünün olmadığı sistem değişmiştir.

Pazarlama düşüncesindeki gelişmeler, tüketicileri ve üreticileri ayrı ayrı gözlemleyen geleneksel bakış açısı yerine, müşterilerin mal ve hizmet üretimine katılımına dönüşmüştür. Buna göre; yenilikçi hizmetlerin geliştirilmesinde tüketicilerin işletmelerle yarattığı değer aktif bir işbirliği olduğu kesindir (Polat, 2021, s. 219). Müşterileri pasif değer alıcıları olarak değil, değer yaratmada aktif rol oynayan aktörler olarak tanımlayan Hizmet-Dominant veya hizmet yoğun (S-D) mantığı temelinde değer belirlenmesinde müşterilerin deneyimleri ve algıları ön plandadır (Vargo & Lusch, 2007, s. 2). Ortak değer yaratma sürecine aktif olarak katılan her bireyin ürettiği hizmetin etkilenmesi işletmelerin yeni yetkinlikler kazanmasına ve daha rekabetçi bir yapıya geçmesine yardımcı olur (Zhang vd., 2011, s. 122).

Geleneksel pazar kavramı gibi geleneksel pazarda değer yaratma süreci de şirket merkezlidir. Firmalar, alışverişi kolaylaştırmak için tüketicileri "anlamlı bölümlere" ayırır. Tüketiciler ise bölümlendirilmiş alanlarda artık iş sisteminin her bölümünde nüfuzlarını kullanmaya çalışırlar. Yeni araçlarla donanmış ve mevcut seçeneklerden memnun olmayan tüketiciler, firmalarla etkileşime geçmek ve dolayısıyla değeri "birlikte yaratmak" ister. Değerin birlikte yaratılmasının odağı olarak tüketici-şirket etkileşiminin değişen doğası, değer anlamını ve değer yaratma sürecini yeniden tanımlamaktadır (Prahalad & Ramaswamy, 2004a, s. 6). Yeni nesil anlayışta değer yaratma ile ilgili tüm aktörlerin başta müşteriler ve firmalar olmak üzere değer yaratıcı olduğu kabul görmekte olup bu sürecin kapsamlı olduğu anlaşılmıştır (Grönross, 2011, s. 280). İşte burada ortak değer yaratımı süreci devreye girmektedir.

Geçmişten gelen klasik pazarlama anlayışından yeni pazarlama anlayışlarına hızlı bir geçişe şahitlik etmekteyiz. Örneğin satış elemanlarının klasik pazarlama anlayışında bir ürün veya hizmetin sunulmasında ve karşı tarafı tatmin etmesindeki rolü yadsınamaz bir gerçektir zira satış elemanının pazarlamadaki yeteneği, alıcıları sorarak ve dinleyerek alıcılardan veya müşterilerden bilgi edinme, daha sonra bu bilgiyi alıcılara ürünlerini açıklamak için kullanma ve ayrıca sunulan ürünlerle ilgili önemli bilgiler edinme yeteneğidir. Burada önemli olan kar elde etmek için en önemli husus; satış elemanının ürünün faydalarını müşterilere anlatabilmesidir. Bu geleneksel bakış açısı ile şirket satış elemanlarının kar getirmenin öncüsü olduğu fikrine uygundur. Satış elemanının en önemli misyonu; müşterilere hizmet etme faaliyeti ve iyi bir pazarlama performansı sağlamaktır ve satış elemanlarının müşterileri ürün veya hizmeti açıklama, ikna etme ve ikna etme yeteneği, satış performansının başarısının anahtarı olarak görülmektedir (Marlien vd., 2017, s. 144). Ancak bu örnekte görüldüğü

üzere salt çalışan grubunun katılımı üzerine kurulu pazarlama anlayışı bir yerde işletme için ihtiyaçlara cevap vermeyecek ve işletmenin piyasadaki konumunu riske atacaktır.

Yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi tüketiciye edilgen bir bakış açısı ile bakılan klasik pazarlama anlayışının dönüşümü ile pazarlama alanındaki başarı noktasında firma personelinin kabiliyetine olan ihtiyaç yerini müşteri katılımına bırakmıştır. Müşterilerin ve satış elemanlarının ürün ve yatırım bilgisini anlama sürecine aktif katılımı, müşterinin yeteneğine uygun olarak üstün ve benzersiz bir birlikte yaratım sağlayacaktır. Şirketleri, rakipleri ve aktif tüketicileri ürün ve hizmet üretmeye dahil eden pazarlama kavramlarına işbirlikçi pazarlama denir. İşbirliği, şirket için kendi mükemmelliğini yaratan benzersiz bir ortak yaratımı beraberinde getirmektedir (Marlien vd., 2017, s. 145). İşbirlikçi pazarlama olarak da adlandırılan bu ortak değer yaratma süreci pazarlamada yeni ufukların açılmasına zemin hazırlamıştır.

Firmalar, ekonomik değer elde etme odağı olarak etkileşim odağına yani değişime odaklanır. Değer değişimi ve çıkarımı, Şekil 1'de gösterildiği gibi, değer yaratma sürecinden ayrılan piyasa tarafından gerçekleştirilen temel işlevlerdir. Piyasanın bir yapıya sahip olması nedeniyle iletişim akışının da firmadan tüketiciye olması şaşırtıcı değildir. Değerin değiş tokuş edildiği ve firmanın işlemlerden en fazla değeri çıkarabilmesi için tüketicinin ikna edilmesi gereken yerdir. Bilgili, bağlantılı, yetkilendirilmiş ve aktif tüketiciler, kendilerinin de geleneksel değişim noktasında değer elde edebileceklerini giderek daha fazla öğrenmektedir. Tüketiciler artık sektörün değer yaratma sürecini incelemeye, analize ve değerlendirmeye tabi tutmakta, tüketiciden tüketiciye iletişim ve diyalog, tüketicilere alternatif bir bilgi kaynağı ve bakış açısı sağlayarak tüketicilerin artık tamamen firmanın iletişimine bağlı olmamalarını sağlamaktadır. Tüketiciler, kendileri için nasıl değer yaratılması gerektiğine ilişkin kendi görüşlerine dayanarak ilişki kurmak istedikleri firmaları seçebilirler (Prahalad & Ramaswamy, 2004a, s. 7). Prahalad ve Ramaswamy ortak değer yaratma kavramını, müşterilerin geleneksel rolünden, üretici ve müşterinin ortak değer yaratma yeteneğine geçişi olarak tanımlamışlardır.

Firma	(Ürün veya	Firmanın arzı
(Değer Yaratıcı)	hizmetlerde değer değişimi)	hedef için talep

Şekil 1: Geleneksel Bakış Açısıyla Değer Süreci

Kaynak: (Prahalad & Ramaswamy, Co-Creation Experiences: The Next Practice in Value Creation, 2004, s.7

Ortak değer yaratma durumu, işletmelerin ve tüketicilerin ortaklığına dayanan bir değer yaratma biçimi olup; işletmelerin tüketiciler ile ortak yarattığı birebir iletişimi merkez alarak, müşteriler için değer yaratılmasını içerir (Çağlar, 2020, s. 2) .

Ortak değer yaratma yaklaşımı, tüketici değeri yaratımının marka ve tüketicilerin ortaklığına dayandırılması, değer merkezinde ise her bir tüketicinin sahip olduğu eşsiz deneyimlerin yer alması temeline dayanmakta olup; tedarikçinin üstün değer önermeleri ile birlikte, bir ürün veya hizmet tükendiğinde müşteri tarafından kararlaştırılan değer belirlenmesini içerir. (Emiroğlu, 2019, s. 531). Piyasa rekabet ortamının değişmesiyle birlikte değer yaratmanın çağrışımı, işletmelerin tek başına yaratmasından, müşterilerin ve işletmelerin birlikte yaratmasına dönüşmüştür (Vargo & Lusch, 2017, s. 47). Ortak değer yaratma davranışı, bir hizmet sisteminin tüketicileri arasında devam eden etkileşimlerin verimli koşullarını nasıl geliştireceğini bilerek değer yaratma süreçleri ve sonuçlarını anlama potansiyelidir (Polat & Sesliokuyucu, 2019, s. 3074).

Hizmeti karşılıklı olarak yarar sağlama temelinde ele alan Hizmet Baskın (H-B) mantık literatürüne göre hem hizmet sağlayıcılar hem de müşteriler değer yaratan ortak yaratıcılar olarak kabul edilmektedir (Vargo & Lusch, 2004a, s. 324). Öyle ki; hizmet ağırlıklı mantık, daha fazla hizmet değerinin işletmeler ve müşteriler tarafından ortaklaşa yaratıldığını öne sürmektedir (Vargo & Lusch, 2017, s. 48). Yaratılan bu etki ise aynı zamanda işletmelerin pazar rekabet gücünü artırmaya etkili bir şekilde yardımcı olmaktadır (Groth, 2005, s. 24). Bu sayede işletmeler pazardan daha fazla pay almaya ve kârlarını maksimize etmeye başlayacaklardır.

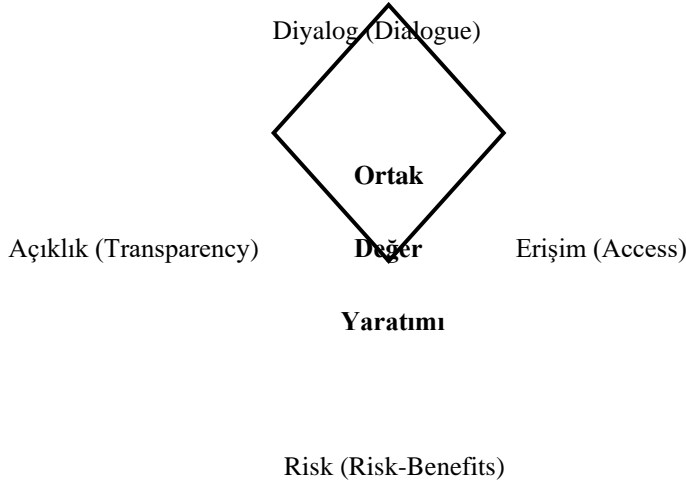
Ortak değer yaratma sürecinde en önemli hususlardan biri müşterilerden gelen talep ve beklentileri tespit ederek sürece onları da dahil etmektir. Müşterilerden gelen ses ve öneriler, terminal pazarından gelen dönüşüm talebini yansıtır ve işletmenin birlikte değer yaratmasına yardımcı olan önemli kaynaklar olup; müşterilerin sesi ve önerileri yalnızca işletmelerin ürün veya hizmetlerin rekabet

gücünü artırmasına yardımcı olmakla kalmaz, aynı zamanda tüketici refahını artırmaya yönelik değişen talepleri de yansıtır (Yang vd., 2021, s. 826).

Müşteri katılımı, hizmetin yalnızca onların ihtiyaçlarına göre sunulmasını (ortak üretim) sağlamak için değil aynı zamanda sürecin kalitesini ve faydalarını iyileştirmek için tüketicilerin gönüllü eylemlerini içerir. Hizmet sektöründe müşterilerin, hizmet işlemlerinin gerçekleştirilebilmesi için bilgi veya çaba biçiminde üretim kaynakları sağlamaları gerekmektedir. Ürünlere yansıyan değer önerilerini sunan hizmet sağlayıcılar olarak kurumlar, fayda ve fedakarlıklar açısından müşterinin algılanan değerlerine uygun olmalıdır. Müşteri katılımı, kaynak entegrasyonu ve her iki tarafta ortak yaratım üzerinde sinerjik etkiler yaratabilecek yeterliliklerin uygulanması yoluyla ortak yaratım yaratmayı amaçlamaktadır. (Marlien vd., 2017, s. 146).

Bireyin içinde bulunduğu sosyal çevre, onun tutum ve davranışsal kararlarını etkileyen çeşitli bilgiler sağlar. Bireyler; topluluk veya grupla daha fazla etkileşime girdikçe, bireyler giderek topluluğu kendisinin bir parçası olarak algılamaya başlayarak grup içindeki üyelerin başarılarına sempati duymaya ve başarılarını övme refleksi göstermeye başlarlar. Bu nedenle, müşterilerin etkileşim sonrasında daha derin bir deneyim yaşayacağı, bunun da müşterileri topluluğu kendilerinin bir parçası olarak görmeye, sosyal aktivitelere aktif olarak katılmaya ve ortak değer yaratmayı gerçekleştirmeye teşvik edeceğini görülmektedir (Yang vd., 2021, s. 828).

(Prahalad & Ramaswamy, 2004b) yapmış oldukları çalışmalarında pazarlamada hizmet yoğun mantıkla değer yaratma sürecini mal-egemen mantıktan farklı şekilde şekillendirerek değer, üretim ve dağıtım süreçlerinde değil, müşterilerle birlikte yaratılacağı üzerinde durmuşlardır. Bu araştırmacılar tarafından müşteriler ile işletmeleri bir araya getiren, markaların müşterileri ile nasıl ortak ilişki kurup, nasıl ortak değer yaratacağını göstermek ve müşteriler ile işletmelerin ortak değer yaratma sürecini yönetebilmesi üzere İngilizce olarak kavramların baş harflerinden oluşan Dart Modeli (Dialogue, Access, Risk, Transparency) adı verilen bir sistem oluşturulmuştur. Dart Modeli; diyalog, erişim, risk değerlendirmesi ve şeffaflık esaslarına dayanmaktadır. Dört boyutun değerlendirilmesi, firmaların stratejik değer birlikte yaratılmasına yönelik kurumsal hazırlıklarını değerlendirmelerine olanak tanır ve firmaları, stratejik değer birlikte yaratılmasına olanak sağlayan bir iklimi destekleyen yapı ve politikaların kullanımı üzerinde düşünmeye teşvik eder ve ayrıca DART boyutları, stratejik müşteriye davet eden ve destekleyen organizasyonel sistemlerin temel tanımlayıcıları olarak kavramsallaştırılır. (Albinsson vd., 2016, s. 44).

Şekil 2: Dart Modeli

Kaynak: (Prahalad & Ramaswamy, Co-Creation Experiences: The Next Practice in Value Creation, 2004, s.7

- **Diyalog**

Diyalog, müşteri ve işletmenin etkileşime girme, birbirlerine bağlı olmasını ifade eder. Başka bir ifadeyle diyalog, işletme ve müşterinin ortak üretmesi ve beraber öğrenmesi anlamlarına gelmektedir. İşletmeler sahip oldukları bilgiyi müşterileriyle paylaşarak ve müşteriden gelen bilgileri dinleyerek diyalog haline girerler (Çağlar, 2020).

Diyalog, etkileşimi, derin katılımı ve her iki tarafta da hareket etme yeteneğini ve istekliliğini ima eder. Eşit olmayan iki ortak arasında bir diyalog öngörmek zordur. Dolayısıyla aktif bir diyalog ve ortak bir çözümün geliştirilmesi için firma ve tüketicinin eşit ve ortak problem çözücüler haline gelmesi gerekmektedir. Diyalog, hem tüketiciyi hem de firmayı ilgilendiren konulara odaklanmalı ve açıkça tanımlanmış katılım kurallarına sahip olmalıdır (Prahalad & Ramaswamy, 2004a, s. 7). Örneğin alıcılar ve satıcılar internet üzerinde satış alanları olan ortak pazarlarda diyalog halinde bulunurlar ve beklentilerini direkt olarak iletişim içerisinde birbirlerine iletme imkânına sahiptirler.

- **Erişim**

Erişim, müşteriler ve işletmeler arasında gerçekleşen, paylaşılan bilgi ve süreçlerin tamamı olarak adlandırılmaktadır. Değeri birlikte yaratma sürecinde, piyasadaki aktörlerin değer yaratmalarına yardımcı olacak kendi bilgi ve/veya becerilere sahip olmalarını sağlayan erişimle

kolaylaştırılır ve tasarımdan deneyime kadar birlikte yaratma sürecinin tüm aşamalarında aktörlere bilgi sağlamak, etkili birlikte yaratmanın yolunu açacaktır (Polat, 2021, s. 221).

- **Risk**

Birlikte yaratma sürecindeki aktörlere maliyetler ve faydalar hakkında daha fazla bilgi sağlayan risk değerlendirmesi, birlikte değer yaratma sürecindeki riskler hakkında bilinçli kararlar alınmasını sağlar ve aktörlerin riskler hakkında detaylı bilgiye sahip olması, onların değer ortak yaratıcısı olma algısını artırarak bu risklerin yönetiminde daha fazla sorumluluk almalarına yol açacaktır (Albinsson, Perera, & Sautter, 2016, s. 45).

Risk faktörü; ortak değer yaratma durumunda hem işletmenin hem de müşterilerin karşılaşılabileceği olası bir menfi durumdan birlikte etkilenmeleri sebebiyle önem kazanmaktadır.

- **Şeffaflık**

Şeffaflık, işletmelerin sahip oldukları pazarlama işlemlerinde kullanılacak ve üretim sürecini ilgilendiren tüm bilgiyi tüketicilerle paylaşma olarak adlandırılmaktadır. Ortak yaratma olarak adlandırılan bu iş birliği içerisinde firmaların müşterinin kafasındaki soru işaretlerini gidermesi ve süreç hakkında şeffaf bir şekilde izahatta bulunması önem taşımaktadır.

Şeffaflık, aktörler arasındaki bilgi asimetrisini en aza indirir ve DART kuramının bu üç temel kavramın (diyalog, erişim ve risk değerlendirmesi) birlikte değer yaratılmasında aktif bir rol oynadığı göz önüne alındığında çok önemli olduğu anlaşılmaktadır (Prahalad & Ramaswamy, 2004b, s. 7). İşletmelerin etkileşimlerinde daha açık ve şeffaf olma eğilimi, müşterilerin hizmet kalitesini kabul etme istekliliğini de artırmaktadır (Polat, 2021, s. 221).

DART modeli, aktörlerin işbirliğine dayalı değer üretiminde dört temel unsurun önemini vurgulayarak, değer birlikte yaratılmasına yönelik tüketici tutum ve davranışlarının iyileştirilmesinde önemli bir rol oynar. Model; müşteri sadakatini artırmak ve algılanan inovasyonun formüle edilmesini kolaylaştırmak için önemli bir stratejidir. İşletmeler müşterilerle etkileşim yoluyla derin bir ilişki kurdukça, müşterinin değer ortak yaratıcısı olması ve işletmelerin inovasyon stratejisinin oluşturulmasına katkıda bulunması beklenmektedir. Değer birlikte yaratılmasından oluşan inovasyon stratejisi, müşteri sadakatinin kapsamını artıracak ve günümüzün rekabetçi

dünyasında her iki tarafın da kısa ve uzun vadeli etkileşimlerde kazanç elde etmesini sağlayacaktır (Polat, 2021, s. 220).

Teknolojik ilerlemeler ve değişen yönetsel zihniyetler, değer yaratma amacıyla kaynakların entegre edilmesinin alışılmışın dışında ve yenilikçi yollarını kolaylaştırdıkça müşterilerin ve firmaların rolleri sürekli değişmektedir. Değişime ilişkin geleneksel görüşün yerini yeni etkileşim biçimleri ve biçimleri alıyor. Birlikte değer yaratmayı ön plana çıkaran iş ortamları ve ekosistemlerin mantığını anlamak, rekabetçi olmanın ve rekabeti sürdürmenin neredeyse ön koşuludur. Bu olguyu yakalamak için değer birliktedir yaratılması, hizmet pazarlaması ve işletme yönetimi kapsamında anahtar bir kavram haline gelmiştir (Saarijarvi vd., 2013, s. 6).

Hem işletmeler hem de müşteriler için özel ihtiyaç ve istekleri dikkate alan etkileşimli eylemlerin yarattığı değer müşteriyi satın almanın ötesinde ilişki bir ortağa ve birlikte yaratıcıya dönüştürmektedir (Saarijarvi vd., 2013, s. 6-7). İşletme içindeki ve dışındaki aktörlerin fikir, tasarım vb. pek çok açıdan katkılarından oluşan birlikte oluşturma süreci; işletmelerin, hizmetlerini özelleştirmede müşteri katılımını en üst düzeye çıkaran süreçlere odaklanmasını sağlamaktadır. Tüketici için ve onunla birlikte hizmet sağlayan cihazlardır. Ancak bu hizmetlerin verilebilmesi için müşterinin yine de cihazı kullanmayı, bakımını, onarımını ve kendine özgü ihtiyaçlarına, kullanım durumuna ve davranışlarına göre uyarlamayı öğrenmesi gerekir. Özetle, müşteri bir ürünü kullanırken pazarlama, tüketim, değer yaratma ve teslimat süreçlerini sürdürmektedir. Özetle, müşteri bir işlenen kaynak bir hedef olmaktan ziyade öncelikle bir işlenen kaynak yani ortak yapımca haline gelir ve işlenen kaynaklar üzerinde hareket ederek tüm değer ve hizmet zincirine dahil olabilir (Vargo & Lusch, 2004b, s. 15).

SONUÇ

Firmaların ana gayesi; gerek üretim alanında gerekse hizmet alanında olsun ürettikleri ürün veya hizmetin satılması ve müşterilerin beklentilerini karşılayarak iktisadi anlamda kârlılıklarını sağlam alanlar üzerine kurmak üzerine temellendirilmiştir. İşletmeler sürekliliklerini sağlamak için değer yaratmak durumundadırlar.

Hizmet yoğun pazarlarda daha karmaşık bir süreç olan değer kavramı geleneksel anlayıştan günümüz rekabet koşullarına uygun bir anlayışa doğru dönüşmüştür. Günümüz rekabetçi dünyasında köklü bir dönüşüm yaşanıp, piyasadaki tüm koşullar hızlı bir şekilde değişirken, bu değişimde en dikkat çekici unsur; tüketicilerin tutum ve davranışlarındaki değişikliklerdir. Tüketiciler önceleri arz-talep dengesinin yalnızca talep kısmında edilgen bir biçimde bulunurlarken; piyasadaki aktörler arasında etkileşimin artması, bilgiye erişimin kolaylaşması ve ağızdan ağıza iletişim kanallarının ve tecrübe aktarımının sanal mecralardan daha geniş kitlelere yayılması gibi sebeplerle arz kısmında da aktörler arasında rol paylaşımı yaşanmıştır. Tüketiciler artık daha talepkâr ve iktisadi anlamda daha rasyonel bireyler haline gelmiş ve bu durum ürün veya hizmet üreticilerinin üretim süreçlerine tüketicileri dahil etmelerini zorunlu kılmıştır. Öyle ki; tüketiciler artık üretim süreçlerinde de kendilerinin ifade edebilecekleri ve söz haklarının olduğu, üretim sürecinde dahi kendi izlerinin belli olduğu bir role bürünmek istemektedirler.

Artan rekabet koşullarında işletmeler piyasadaki paylarını koruyabilmek, müşteri tatminini sağlamak ve tatmin sonrasında müşteri sadakatini yakalayabilmek için mutlaka ortak değer yaratma sürecini etkin bir şekilde kullanmalıdırlar. Üretim sürecine tüketicilerin dahil edilmesi, tüketicilerin seslerinin dinlenmesi, hatta üretim esnasında ve satış sonrasında da tüketicilerle kurulum, satış sonrası hizmet gibi alanlarla ortaklığın devam ettirilmesi, firmaların kuruluşlarındaki ana iktisadi amaçları olan kâr maksimizasyonu hedefine ulaşılmasını ve konumlarını korumalarını sağlayacaktır. Tüketicilerin ve üreticilerin bu süreçlerdeki ortak rollerindeki etkinlikleri ise memnuniyet ve tatmin anlamında firmalar özelinde piyasa paylarını korumak ve artırmak anlamında önemli bir kazanım olacaktır. Artık üretim sürecine ve satış sonrasında tüketicileri sürece katmayan firmaların mevcudiyetlerini uzun süre sağlamaları günümüz koşullarında mümkün görülmemektedir. Bu sebeple firmalar sürekli olarak diyalog kanallarını açık tutarak müşterilerin talep ve beklentilerini dinlemeli, erişilebilir olmalı, risk ve faydaları değerlendirmeli ve sonunda şeffaf bir biçimde birlikte edindikleri tüm deneyim ve ticari sır olmayan nitelikteki bilgileri tüm paydaşlarıyla paylaşım ekosistemi oluşturmalıdır.

KAYNAKLAR

Albinsson, P. A., Perera, Y. B., & Sautter, P. T. (2016). DART Scale Development: Diagnosing A Firm's Readiness For Strategic Value Co-Creation. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 24(1), 42-58.

- Altuntaş, M. H. (1999). Müşteri Tatmininden Müşteriye Değer Sağlama Analizine Doğru Yapılanma ve Bir Analiz Önerisi (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Yayımlanmamış Doktora Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi S.B.E.
- Belliveau, P., Griffin, A., & Somermeyer, S. (2002). The PDMA Toolbook for New Product Development. New York: John& Wiley Sons.
- Çağlar, Y. (2020, 4). Süpermarket (Hizmet) Sektöründe Satış Personelinin Tavsiye Verme Davranışının Ortak Yaratma (Co- Creation) Etkisi. Ankara.
- Emiroğlu, A. (2018). İnovasyon ve Teknoloji Yönetimi. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Emiroğlu, A. (2019, Şubat). Hizmet Yoğun Sektörde Birlikte Değer Yaratımı ve Yönetimi. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi(78), 529-545.
- Groth, M. (2005). Customers as good soldiers: examining citizenship behaviors in internet service. Journal of Management, 31(1), 7-27.
- Grönross, C. (2011). Value co-creation in service logic: A critical analysis. Marketing Theory, 11(3), 279-301.
- Kotler, P. (2007). A'dan Z'ye Pazarlama. İstanbul: Mediacat.
- Marlien, R. A., Alimaskur, & Setiawan, M. (2017). Salesperson Capability on Co-Creation Value. Jurnal Dinamika Manajemen, 8(2), 143-151.
- Odabaşı, Y. (2010). Satışta ve Pazarlamada Müşteri İlişkileri Yönetimi (8. b.). İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Polat, İ. (2021). Value Co-Creation and Passenger Loyalty in the Context of the DART Model: The Mediating Role of Perceived Service Newness. Journal of Aviation, 5(2), 219-229.
- Polat, İ., & Sesliokuyucu, O. (2019). Havayolu Hizmet Sisteminde Ortak Değer Yaratmanın Tekrar Satın Alma Niyetine Etkisi. İşletme Araştırmaları Dergisi, 11(4), 3073-3085.
- Prahalad, C., & Ramaswamy, R. (2004). Co-creating unique value with customers. Strategy and Leadership, 32(3), 4-9.
- Prahalad, C., & Ramaswamy, V. (2004). Co-Creation Experiences: The Next Practice in Value Creation. Journal of Interactive Marketing, 18(3), 5-14.
- Saarijarvi, H., Kannan, P., & Kuusela, H. (2013). Value co-creation: theoretical approaches and practical implications. European Business Review, 25(1), 6-19.
- Tekin, M., & Çiçek, E. (2005). İşletmelerde Rekabet Üstünlüğü Sağlamada Farklı Bir Yaklaşım; Değer Temelli Pazarlama. V. Ulusal Üretim Araştırmaları Sempozyumu (s. 63-68). İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi.

- Torlak, Ö., & Altunışık, R. (2007). Postmodern Dünyada Tüketimi Yeniden Anlamlandırarak Yeni Müşteri. İstanbul: Hayat Yayıncılık.
- Tosti, D., & Herbst, S. A. (2009). Organizational Performance and Customer Value. *Journal of Organizational Behavior Management*, 3(4), 294-314.
- Uzunoğlu, E. (2007). Müşteri Odaklı Pazarlama Anlayışına Göre Değer Yaratma: Bir Model Olarak Değer İletim Sistemi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2(1), 11-29.
- Vargo, S. L., & Lusch, R. F. (2004). The Four Service Marketing Myths Remnants of a Goods-Based, Manufacturing Model. *Journal of Service Research*, 6(4), 324-335.
- Vargo, S., & Lusch, R. (2004). Evolving to a new dominant logic for marketing. *Journal of Marketing*, 68, 1-17.
- Vargo, S., & Lusch, R. (2007). Service-dominant logic: continuing the evolution. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 36(1), 1-10.
- Vargo, S., & Lusch, R. (2017). Service-dominant logic 2025. *International Journal of Research in Marketing*, 34(1), 46-67.
- Yang, B., Yu, H., & Yu, Y. (2021). Community experience promotes customer voice: co-creation value perspective. *Marketing Intelligence & Planning*, 39(6), 825-841.
- Zhang, X., Ye, C., Chen, R., & Wang, Z. (2011). Multi-focused strategy in value co-creation with customers: Examining cumulative development pattern with new capabilities. *International Journal of Production Economics*, 132(1), 122-130.

19. Yüzyıl İngiltere'sinde Burjuva Toplumsal Cinsiyet İdeolojisi, Orta Sınıf Ve Gündelik Hayat

Canan Aydın*

Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

Email: canan.ayd.89@gmail.com, Orcid Numarası: [0000-0003-3954-3865](https://orcid.org/0000-0003-3954-3865)

Öz

Modern Avrupa'da burjuva toplumunun ve kamusal-özel alan ayrımının cinsiyetçi doğası, toplumsal cinsiyet alanında çalışan araştırmacıların üzerinde tartıştıkları konular arasında yer alır. Bu ilgiden yola çıkan bu çalışma 19. yüzyıl İngiltere'sinde burjuva, başka bir ifadeyle orta sınıf toplumsal cinsiyet kimliklerinin nasıl biçimlendiğini ve burjuva toplumsal cinsiyet ideolojisinin gündelik hayattaki yansımaları ilgili literatürden yola çıkarak incelemektedir. Hukuksal düzen, eşitlik ve özgürlük ilkelerinin taşıyıcılığını yapan burjuva ideolojisi kendisiyle çelişerek cinsiyetler temelinde eşitlikçi bir düzenin savunuculuğunu üstlenmemiş ve yüzyıl sonuna kadar kadınlar özgürleştirici girişimlerin konusu haline gelememiştir. Fakat döneme yönelik eleştirel araştırmaların dikkat çektiği üzere idealize edilen toplumsal cinsiyet ideolojisinin tersine gündelik hayat pratikleri, kadınların yalnızca özel alanda erkeklerin ise kamusal alanda konumlandığı örneklerden azade olmamıştır. İlgili literatür dönemin burjuva toplumsal cinsiyet normlarını aşındırarak kamusal alanda yer alan kadınların varlığını onaylarken erkeklerin ise özel alandaki görevlerine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Burjuva Toplumsal Cinsiyet İdeolojisi, 19. yüzyıl, İngiltere, Orta Sınıf, Gündelik Hayat.

Bourgeois Gender Ideology, The Class And Everyday Life in 19th Century in England

Abstract

In modern Europe gendered nature of burgeois ideology and distinction of public-private is among the issues discussed by researchers studying field of gender issues. This study analyze how burgeois, or middle class, gender identity were shaped in 19th century of England based on relevant literature. The burgeois ideology carrying principles of legal order, equality and freedom contradicted itself and did not advocate an egalitarian order on the basis of gender, and women could not be subject of liberating initiatives until the end of century. However, as critical research on the period call attention, contrary to the idealized gender ideology, daily life practices were not free from examples where women positioned only in the private sphere and men in public sphere. While the relevant literature confirms the existence of women in the public sphere, eroding the bourgeois gender norms of the period, it points out the duties of men in the private sphere.

Key Words: Bourgeois Gender Ideology, 19th Century, England, Middle Class, Everyday Life.

GİRİŞ

Bu çalışma 19. yüzyıl İngiltere’inde orta sınıf toplumsal cinsiyet kimliklerinin nasıl şekillendiğine ve burjuva toplumsal cinsiyet ideolojisinin gündelik hayattaki yansımasına odaklanmaktadır. Burjuva toplumsal cinsiyet ideolojisi başka bir ifadeyle orta sınıf toplumsal cinsiyet ideolojisi¹ cinsiyetler arasındaki ayrımı kamusal- özel alan ekseninde ele alıp kadını evle ilişkili özel alanın sorumlusu, erkeği ise kamusal alanın esas aktörü olarak idealize etmiştir. Hukuksal alanda da karşılığını bulan bu ideoloji, erkekleri ve kadınları hak sahibi eşit özneler olarak konumlandırmayarak cinsiyetler arası hiyerarşiyi pekiştiren işleve sahip olmuştur.

Burjuva toplumsal cinsiyet ideolojisinin cinsiyet eşitsizliğini onaylayan etkisi hayatın pek çok alanında kendini göstermiştir. Ayrı alanlar teorisinin kadınlarla ilgili tarihsel incelemelerdeki baskınlığı, orta sınıf kadınların gündelik hayat pratikleriyle ilgili yanıltıcı yorumlar yapılmasına neden olabirmiştir. Kamusal alanda yer alan orta sınıf kadınların pratikleri, kabul gören analiz çerçevesinin dışında olduğu için tarih yazımında göz ardı edilmiştir. Bu kadınların özel alandaki

¹ Makale boyunca burjuva toplumsal cinsiyet ideolojisi ile orta sınıf toplumsal cinsiyet ideolojisi aynı anlamda kullanılmaktadır.

rollerini yerine getirmedikleri düşüncesinden hareketle, orta sınıf statülerini kaybettikleri dahi iddia edilebilmiştir (Aston, 2013, s. 188,189). Fakat yeni bakış açılarının tarih yazımına dahil olmasıyla, erkeklerle benzer işleri yapıp aynı zamanda “orta sınıf kadın nitelikleri” taşıyan kadınlar da tarihsel anlatılarda görünür hale gelmiştir (Aston, 2013, 189).

Kadınların kamusal alandaki varlığını görmeyen tarih yazımı, erkeklerin özel alanla ilişkilerini de sorgulamamıştır. Halbuki 19. yüzyıl İngiltere’inde “aile babası ve kamusal adamı” iki ayrı özne olarak ele alan anlayışın aksine, “erkeksi özsaygının” kaynağını yalnızca erkeklerin kamusal alandaki pratikleri değil; ev ve aileleriyle ilişkileri de oluşturmuştur (Tosh, 1991, s. 104-105). Bu nedenle dönemin toplumsal cinsiyet rejimine yönelik eleştirel çalışmalar, 19. yüzyıl İngiltere’inde gündelik hayat analizinin burjuva toplumsal cinsiyet normlarının keskin ayrımlarına göre yapılmasının eksik ve sorunlu olduğunu vurgulamaktadır.² Alanlar arası cinsiyet hareketliliğine işaret eden örneklerin varlığı, yalnızca normlara bağlı kalınarak değerlendirme yapılamayacağını kanıtlar. Bu durum ise modern Avrupa tarihinde orta sınıfa mensup kadınların pasif aktörler, erkeklerin ise özel alandan soyutlanmış özneler olduğu algısının yıkılması açısından önemlidir. Çalışmada ilk olarak 19. yüzyıl İngiltere’inde burjuva toplumsal cinsiyet ideolojisinin inşa ettiği toplumsal yapıya kısaca değinildikten sonra, bu ideolojinin orta sınıf kadın ve erkek rollerini nasıl biçimlendirdiğine ve gündelik hayat pratiklerinde burjuva toplumsal cinsiyet normlarının her iki cinsiyet tarafından nasıl aşındırıldığına yer verilmektedir.

1. 19. Yüzyıl İngiltere’inde Burjuva Toplumsal Cinsiyet İdeolojisi

Ataerkillik, liberal ideolojinin de içinde yer aldığı “özgürleşimci formülasyonlar” üzerine yükselen unsurlardan biridir. 19. yüzyıl liberal düşüncesi kamusal alanı, devletin çatışma çözücü misyonunun yanı sıra, hak ve mülkiyet koruyucusu olarak müdahalede bulunabildiği “erkeklerin ve zorunluluğun”

² Araştırmacılar 19. yüzyıl İngiltere’inde kadın ve erkek kimliklerine odaklanırken realiteyi burjuva toplumsal cinsiyet ideolojisinin normları- özellikle ayrı alanlar ve bağımlılık- üzerinden analiz etmelerinin yöntemsel açıdan problemlere neden olduğuna dikkat çekmektedirler. Bu problemler ise realiteye bakılırken kadının yalnızca özel alanla özdeşleştirilmesi, erkek bağımlılığından azade olan kadınların varlığının görmezden gelinmesi ve özel ve kamusal alanlar arasında geçişliliğin görülebilmesidir. Bu çalışmada da burjuva toplumsal cinsiyet ideolojisinin orta sınıf kadınların tamamı için standartlaşma yaratmadığı söylenirken burjuva toplumsal cinsiyet ideolojisini eleştirel olarak ele alan araştırmacıların dikkat çektikleri hususlardan esinlenilmiştir. Bu konuya değinen çalışmalar için bkz: Davidoff, L. (2002). *Feminist tarih yazımında sınıf ve cinsiyet*. (Çev. Zerrin Ateşer ve Selda Somuncuoğlu). İstanbul: İletişim Yayınları. Gordon, E. ve Nair, G. (2002). The myth of the victorian patriarchal family. *The History of the Family*, 7(1), 125-138. Green, D. R. ve Owens, A. (2003). Gentlewomanly capitalism? Spinsters, widows, and wealth holding in England and Wales, C. 1800-1860. *The Economic History Review*, 56(3), 510-536.

alanı; özel alanı ise yine devletin müdahalesinden azade, erkeklerin özgürlüklerini gerçekleştirebilecekleri fakat kadınlarla özdeşleştirilen alan olarak kodlamıştır (Berktaş, 2003, s. 37-38).

Temel ilkesi özgürlük olan liberalizm, aydınlanma düşüncesinin mirasçısı olarak “ilerleme”den yanadır (Berktaş, 2015, s. 50-51). İlerlemenin şartı ise bireyin ekonomik ve politik açılardan özgür olmasıdır (Berktaş, 2015, s. 61). Fakat liberalizmin ilerleme düşüncesi “aristokrasi ve geleneksel seçkinlerin siyasi iktidar ve toplumsal prestij üzerindeki tahakkümünü kırmak ve ekonomi üzerindeki kısıtı kaldırmak” (Berktaş, 2015, s. 62) isteyen burjuva erkeklerinin ilerlemesine referans vermektedir. Liberal teorisyenlerin üzerinde uzlaştıkları toplum sözleşmesi “evrensellik” ilkesine yaslanarak erkek kardeşleri gelenekselliğin taşıyıcılığını yapan ve ataerkinin iki boyutundan biri olan kral-babanın ataerkil düzeninden özgürleştirmekte; böylelikle “kapitalist toplumun” ve “liberal temsili yönetimin” hayata geçirilmesini savunmaktaydı (Pateman, 1993, s. 124). Çünkü iktisadi değişim sürecinin etkisiyle yeni orta sınıflar oluşmuş ve bunun sonucu olarak burjuva devrimleriyle geleneksel yapı geri döndürülmez şekilde sarsılmıştı. Böylelikle yalnızca burjuva erkekleri kapsamıyla eşitlikçi temellerden uzak, hak sahibi “yeni özgür insanın doğuşu” gerçekleşmişti. Bu dönemin ürünü ve aynı zamanda ideolojik alt yapısı olarak ortaya çıkan toplum sözleşmesi metinlerine yönelik feminist bir bakış ise, metinlerdeki evrensellik söyleminin kapsayıcı olmadığını, liberal kuramcıların ataerkilliğin diğer boyutu olan erkeğin kadınlar üzerindeki baskısının sürdürülmesi taraftarı olduklarını ortaya çıkarmaktadır (Pateman, 1993, s. 124, 126-129). Pateman’ın ifade ettiği üzere liberal teorisyenlerin amacı geleneksel düzeninin taşıyıcılığını yapan “babaları öldürmek” olurken; kadınların ezilmesinin kaynağı olan erkeklerin hakları ise hedef alınmamaktaydı (Pateman, 1993, s. 126). Öyle ki Rousseau, Locke gibi liberal düşünürler kadınların erkeklere itaatini esas olduğunu ifade etmekteydiler (Çakır, 2015, s. 440-441). Burjuva devrimlerinin ürünü olan ve iktidarın yetkilerini sınırlandıran “yeni toplumun” kurucu metinleri olarak anayasa ya da bildirgelerde de kadınlar hak sahibi özneler olarak görülmemekteydi.

Kadınların orta sınıf erkekler için geçerli olan “eşitlik, adalet, özgürlük” ilkelerinin yararlanıcıları olarak görülmemeleri ise feminist hareketlerin temellerini atmıştır (Çakır, 2015, s. 417). İngiltere’de 17. ve 18. yüzyılda hayat bulan feminist hareketin odak noktasında evli kadınların mülkiyet ve velayet haklarının edinilmesinin yanı sıra kadınların oy kullanma hakkı da yer almaktaydı (Çakır, 2015, s. 422). Her ne kadar 19. yüzyıl boyunca kadınlar lehine çeşitli kazanımlara sahip olunsada, dönemin cinsiyet ideolojisi norm olarak kabul edilmeye devam etmiştir.

Cinsiyetler arası eşitliğin karşısında konumlanan liberal ideolojinin formülasyonu, orta sınıfların taşıyıcılığını yaptığı burjuva ideolojisinin toplumsal cinsiyete yönelik tutumunun da temelini oluşturmaktadır. Kapitalizmin gelişimiyle üretimin, “aileden kamusal alana taşınması” ve burjuva erkekleriyle özdeşleştirilmesi (Çakır, 2015, s. 416-417) ev ile iş ayrımının gerçekleşmesine neden olmuş ve bu durum burjuva cinsiyet ideolojisinin gelişimine zemin hazırlamıştır. Bu ideoloji özel ve kamusal alan arasındaki ilişkiyi karşıtlık üzerine inşa ederken, orta sınıf kadınların kimliklerini evle ilişkili olarak kurgulamış; evi ve aileyi kendi toplumsal cinsiyet anlayışına göre konumlandırmıştır (Morris, 2005, s. 26). Alanlar arasında keskin ayrımların olduğu bu tabloda, Bock³, un belirttiği üzere cinsiyetler birbirini tamamlamakta ve karşıt niteliklerle tanımlanmaktaydı (Bock, 2004, s. 99). Kadınların evle özdeş kılındığı, Viktorya dönemi olarak da isimlendirilen bu dönemde, erkekler ise çalışma hayatının esas aktörleri olarak görülmekteydi (Bock, 2004, s. 99)

Orta sınıf erkeklerin siyasi ve ekonomik özgürlüklerle donatıldığı İngiltere’de, evli kadınların hukuki kazanımları açısından önemli olan aile hukuku Ortaçağ düzeninin kalıntılarını yansıtmaktaydı (Vogel, 2015, s. 240). Özgürlük ve eşitliğin savunusunu yalnızca erkekler adına yapan burjuva ideolojisinin toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda arkaik pratiklerin taşıyıcılığını devam ettirmiş olması (Vogel, 2015, s. 238), ideolojinin eşitlikçi idealleriyle çelişen bir tutum olarak kendini göstermiştir.

Burjuva ideolojisinin toplumsal cinsiyet ve ayrı alanlar tahayyülü, çeşitli kanallar yoluyla tüm toplumsal gruplara sirayet etmiştir. 19. yüzyıl İngiltere’sinde işçilerin makine kullanımından ücretlendirmelerine uzanan bütün pratiklerin şekillenmesinde bu ideolojinin yansıması kendini göstermiştir (Rose, 2003, s. 23). Resmi politikaların da bu tahayyülün taşıyıcılığını yapmasıyla, kadınların erkeklerin gerisinde kaldığı düzenin varlığı onaylanmıştır. Bir sonraki bölümde hem resmi politika düzeyinde hem gündelik hayatta 19. yüzyıl İngiltere’sinde kadınların burjuva toplumsal cinsiyet ideolojisini nasıl deneyimlediği incelenecektir.

2. Burjuva Toplumsal Cinsiyet İdeolojisinde Kadınların Konumlanışı Ve Gündelik Hayat

³ Bock, G. (2004). *Avrupa tarihinde kadınlar*. (Çev. Zehra Aksu Yılmaz). İstanbul: Literatür Yayıncılık.

Erkeklerin siyasal ve ekonomik haklarla kuşatıldığı 19. yüzyıl İngiltere’inde kadınlar, ekonomik, siyasal ve hukuksal haklara erişimleri açısından erkeklerle karşılaştırılmayacak pozisyondaydılar. İki cinsiyetin sahip olduğu haklar arasındaki uçurumun en çarpıcı örneklerinden biri, evli kadınların mülkiyet haklarına erişimlerindeki engellerdi. Öyle ki evli kadınların maruz kaldığı bu düzen araştırmacılar tarafından kadınların “sivil ölümleri” olarak da nitelendirilmiştir (Green ve Owens, 2003, s. 516). Kadınların erkeklerle mülkiyet hakları konusundaki eşitlikleri, kadınlar evli değillerse söz konusu olabilmıştır. Bu koşullar altında evli kadınların kocalarının ölmesi, David ve Owens’ın ifade ettiği üzere, kadınların yasal temelde “yeniden doğuşu” olarak değerlendirilmiştir (Green ve Owens, 2003, s. 516). Bu durum ise burjuva ideolojisinin insan hakları savunusunun sahici bir evrensellik iddiası içermediğinin, evrensellik kisvesi altında savunulmanın aslında “Batılı mülk sahibi erkekler” için söz konusu olduğunun bir kanıtıdır (Berktay, 2003, s. 40).

Bazı zengin aile kızları, evlilik sözleşmesiyle mülkiyet haklarını cinsiyetçi tutumun dışında bırakmayı başarabilmiş olsalar da bu kesimin kadınlar içindeki payı oldukça küçüktür. Bu ayrıcalıklı sınıfın dışında kalan kadınlar mülkiyet hakları üzerindeki kontrollerine ancak 1870 yılında, evli kadının mülkiyet hakkını güvenceye alan kanunun hayata geçmesiyle erişebilmişlerdir. Kadınların haklarında iyileştirmeye gidilmemesinin ardındaki neden, bu iyileştirmenin aile kurumuna zarar vereceği yönündeki endişedir (Davidoff vd., 1999, s. 142-145). 1878’de çıkan yasa ile kadının ve çocuğun korunması gibi annenin çocuğun sorumluluğu konusunda söz sahibi olabileceğini garanti altına alan bir dizi hakkın hayata geçirilmesiyle, annelerin babalar karşısında son derece kırılğan konumlarında tam anlamıyla olmasa da bir takım iyileştirmelerin gerçekleşmesi sağlanmıştır (Davidoff vd., 1999, s. 142,145). Ayrıca bu gelişmenin yanı sıra 1878 yılında kadınları aile içi şiddetten koruyan kanun ile 1886 tarihli babaların otoritelerinden ziyade çocukların çıkarlarını gözeten kanunun hayata geçmesi, kadınların hak kazanımları yolunda önemli adımlar olarak kendini göstermiştir (Davidoff vd., 1999, s. 143, 144,145) .

Peki kadınları etkileyen bu makro unsurlar dışında orta sınıf kadınlar, toplumsal cinsiyetçi düzeni gündelik yaşamlarında nasıl deneyimlemiştir? “Din, ahlak ve rahatlığa dayanan ev merkezli yaşam tarzının” yanı sıra normlaştırılmış cinsiyet rolleri üzerine inşa edilen aile düzeni, orta sınıf kimliğinin önemli bir parçası olarak şekillenmiştir (Morris, 2005, s. 26). Aileyi “değerlerin alanı” olmasının yanı sıra “toplumsal uyumluluk ve bireysel olgunlaşmanın” mekanı olarak da tanımlayan orta sınıf ideologları, kadının dışında çocukları ve hizmetçileri de bu mekanın içine dahil etmişlerdir (Davidoff ve Hall, 2002, s. 181). Aslında bu durum yüzyıl içindeki bir dizi gelişme sonucunda ortaya çıkan “ev

ideolojisi”nin yansıması olarak kendini göstermiştir. Bu ideoloji, Evanjelizmin de etkisiyle, orta sınıflar arasında 19. yüzyılın belirli dönemlerinde yükselişe geçmiştir (Gordon ve Nair, 2002, s. 125). Fakat esas olarak ev ideolojisinin ortaya çıkışının yüzyıl içinde kapitalizmin geçirdiği dönüşümle ilişkili olduğu görülmektedir. 1830 ve 1840’lı yıllarda iş dünyasının formalizasyon ve uzmanlaşma anlayışı üzerine temellenmeye başlaması, iş ve profesyonelleşme ortamının evden ayrılma sürecini hızlandırmıştır (Gleadle, 2001, s. 57). Bu gelişmeler ise kadınların artık erkeğin yürütücüsü olduğu aile temelli işlere dahil olamayacakları yönündeki anlayışın yayılmasına neden olmuş; kadınları ev içi rollerle sınırlandıran ev ideolojisinin doğuşunu hazırlamıştır. Ev ideolojisi, “sanayi kapitalizminin gereksinimleri doğrultusunda ortaya çıkarak kadını özel alanla sınırlayan cinsiyet ideolojisi” olarak işlev görmüştür (Jordan, 2014, s. 443). Bu ideoloji doğrultusunda erkekler kamusal alanın temel aktörleri olarak görülürken, kadınlar ise ev ve aile alanı ile sınırlandırılarak erkek akrabalara bağımlı özneler olarak konumlandırılmışlardır (Young, 2019, s. 5).

Orta sınıf ailelerde iyi eş ve iyi anne olması arzulanan kadın, ev işi ve çocuk bakımı gibi işleri üstlenerek ailenin düzeni sağlayan aktör olarak görülmüştür (Gleadle, 2001, s. 53). Orta sınıf kadının gündelik hayatında gelenekselcilik kültürel pratik olarak baskınlığını sürdürmeye devam etse de, ailesini “üretim biriminden tüketim birimine dönüşümünden sorumlu” ilk modern kadın olmuştur (Blanca, 1975, s. 11). Bu çerçevede tüketimcilik ve ev yönetiminin modernleşmesi yönündeki anlayışın gelişmesi, kadınların ev içi sorumluluklarının kapsamını genişletmiştir (Gleadle, 2001, 53). Fakat tüm bu pratiklerin sorumluluğu hanenin başı olarak addedilen kişinin eşine ait olmamış, aile üyesi diğer kadınlar da bu görevleri yerine getirmekle yükümlü tutulmuşlardır (Davidoff ve Hall, 2002, s. 282).

Bunun yanı sıra orta sınıfa mensup kadınlar aynı zamanda “ahlaki üstünlüğün” taşıyıcısı olarak nitelendirilmiştir. Kadınlardan beklenen, evini ticari hayatın yıpratıcılığından uzak bir mekân olarak yeniden inşa etmesidir (Gordon ve Nair, 2002, s. 126). Kadının bu konuda üstleneceği görev “evin geçimini sağlamaya çalışan, pazarın yarattığı rekabette başarısız olma korkusu yaşayan ve iş dünyasında saygınlık kazanma” (Tosh, 1999, s. 34) derdinde olan erkek için önem taşımaktadır. Çünkü ev, bu gerilimli ortamdan uzak, erkeğin “bilincini rahatlatmak için sağlıklı bir ortam” sunan mecra olarak kurgulanmıştır (Tosh, 1999, s. 34). Kadınların üstlendiği ahlaki görevin bir boyutu da çocuklarının eğitimiyle ilgilidir. Anneliği bir meslek olarak algılayan orta sınıf kadınlar için çocuğun eğitimine katkıda bulunmak önemli bir pratikti. Anneler okuryazarlık ve ev işine dair becerilerini

çocuklara aktarmaktan ve orta sınıflar için elzem olan çocukların manevi ve ahlaki eğitimlerinden de sorumlu olmuşlardır (Gleadle, 2001, s. 82).

Yüzyılın sonlarında orta sınıf kadınlar farklı mesleklere erişim şansı elde edebilmiştir. Eğitim olanaklarının yarattığı imkanlar sayesinde kadınların tıp, büro işleri, eğitim gibi alanlara erişimleri önceki yıllara nazaran biraz daha kolaylaşmıştır (Young, 2019, s. 5; Gleadle, 2001, s. 139). Fakat bu durum kadınların önündeki engelleri kaldırmamış; kadınlar lehine görülen gelişmeler cinsiyet ideolojisi üzerine temellenmiştir. Tıp ve hukuk gibi erkek egemen alanlara girebilen kadınlar azınlıkta kalmıştır (Young, 2019, s. 7). Az sayıda kadın akademisyenlik, doktorluk gibi statüsü yüksek meslek gruplarına dahil olsa da, mesleklerini erkeklerle eşit şartlarda icra etmelerine izin verilmemiştir. Kadın doktorlar yalnızca kadınların ve çocukların tedavisini yapmakla yükümlü kılınırken; orta sınıf kadınlar için cazip bir seçenek olan memurluk ise kadınların erkeklerden daha az maaş aldıkları ve üst düzey pozisyonlara erişemedikleri bir alan olmuştur (Gleadle, 2001, s. 145-148).

Kadınlar için eğitimin temel hedefi iyi eş ve nitelikli çocuk yetiştirecek bilgiyi edinen anneler inşa etmek olarak görülmüştür (Jordan, 2014, s. 442). 19. yüzyıla kadar orta sınıfa mensup kızlar evde veya daha küçük okullarda görgü kuralları eğitimi alabilmişlerdir. 19. yüzyıl ortasında kadınlara akademik eğitim vermeyi amaçlayan okulların açılması, onların ileri düzey çalışmaları takip etmelerine fırsat vermiştir (Jordan, 2014, s. 448). Orta sınıf ebeveynler kızlarının eğitim almasını ailelerinin statüsünü yükselten bir nitelik olarak görmüşlerdir. Ailelerin eğitimden beklentisi kızlarının aristokrat kadınların eğitimine benzer eğitim görmelerinin yanı sıra, orta sınıf davranışları ve cinsiyet ideolojisinin betimlediği kadın ideali üzerine temellenmesiydi (Jordan, 2014, s. 448).

Eğitimli orta sınıf kadınlar, yeteneklerini erkeklerin aksine profesyonel hayata aktaramamışlardır. Örneğin müzik aleti çalmak, yabancı dil bilmek kadınların ilgi alanlarına hitap eden pratikler olarak görülürken, bu pratikleri ancak yakın aile dostlarının veya komşularının çocuklarına öğretebilecekleri düşünülmüş; meslek olarak icra etmelerine engel olunmuştur (Davidoff ve Hall, 2002, s. 290). Daha eğitimli orta sınıf aileler kız çocuklarına erkek çocuklarıyla eşit seviyede eğitim görme imkânı sağlarken, kadınlara okudukları alanla ilgili profesyonellik kazanmaları konusunda teşvik edici olunmamıştır (Davidoff ve Hall, 2002: 290). Profesyonel bağlamda kadınların icra edebilecekleri, – özellikle üst orta sınıf kadınların- en öne çıkan meslek öğretmenlik olmuştur (Durakbaşa, 2014, s. 317).

Din unsurunun oldukça önemli olduğu orta sınıflarda, dinsel pratiklerin yaşanması konusunda da cinsiyetler arasında ayrımlar gözetilmiştir. Erkeklerin ailelerinin temsilcileri olarak yer aldıkları ayinler kamusal zorunluluk şartı kaldırılana kadar kadınlara kapalı olmuştur (Davidoff ve Hall, 2002, s.107)

Orta sınıf kadınların gündelik yaşamda maruz kaldıkları engellere ve cinsiyet ideolojisinin kadını evle özdeşleştiren tutucu söylemlerine karşın, dönemin cinsiyet normlarını eleştirel olarak inceleyen çalışmalar⁴ kadının bakım ve hizmet işlerini yürüttüğü özel alan ve erkeğin dünyası olarak kabul edilen kamusal alan arasında çok net sınırlar çizilemeyeceğine, gündelik pratiklere bakıldığında iki alan arasında geçirgenlikler olduğuna dikkat çekmiştir. Aslında meydana gelen bir dizi gelişme ideal olanla gerçeklik arasındaki karşıtlığı derinleştirmiştir. Başka bir ifadeyle, kadınların ekonomik veya diğer alanlarla etkileşimleri, onların özel alan dışında da varlık göstermelerini sağlamıştır. Bu durum ise orta sınıf kadınlarının burjuva toplumsal cinsiyet normlarını aşındırmasına neden olmuştur. Bahse konu olan eleştirel çalışmalar⁵, ayrı alan ideolojisinin her orta sınıf kadının deneyimi benzer şekilde şekillendirmediğini açığa çıkarmıştır. Kamusal alanda yer alan kadınlar pek çok engelle karşılaşsa da egemen toplumsal cinsiyet ve ayrı alanlar ideolojisinin pratikte pürüzler barındırdığı görülmüştür.

Eleanor Gordon ve Gweneth Nair (2002) tarafından yapılan çalışma⁶ egemen toplumsal cinsiyet normlarının dışında kalan kadınların örneğini sunması bakımından dikkat çekicidir. Gordon ve Nair, ev reisini erkek olarak kodlayan orta sınıf toplumsal cinsiyet normuna karşıt bir şekilde, eş, erkek kardeş ya da erkek akrabanın hane reisi olduğu bir evde yaşamayan, erkeğe bağımlılığın olmadığı ve bu nedenle ayrıksı olarak etiketlenen kadınlar tarafından yönetilen hanelerin varlığına işaret etmektedirler. Hatta bu kadınlar, alışılmışın dışına çıkarak kadın akrabaların yanı sıra erkek akrabalarını da evlerinde barındırmışlardır. Orta sınıf kadınlar arasında kız kardeşlerin birbiriyle yaşamalarının yaygın bir pratik olduğuna dikkat çekilirken, erkeklerin hane reisi oldukları evlerde yaşayan dul kadın oranının ise tahmin edilenden az olduğuna işaret edilmektedir (Gordon ve Nair,

⁴ Çalışmalara 2. dipnotta yer verilmiştir.

⁵ Çalışmalara 2. dipnotta yer verilmiştir.

⁶ Çalışma için bkz. Gordon, E., Nair, G. (2002). The Myth of the victorian patriarchal family. *The History of the Family*, 7(1), 125-138.

2002, s. 132). Yazarlar bu durumun 19. yüzyıl İngiltere’inde orta sınıf kadınlarının basitçe, aile üyesi bir erkeğe bağımlı olarak görülemeyeceğinin kanıtını sunduğunu ve “evin reisi tarafından yönetilen burjuva ailesinin evrensel olmadığını” belirtir (Gordon & Nair, 2002, s. 136).

Orta sınıf toplumsal cinsiyet ideolojisinin kadına atfettiği özel alanla özdeşleşen rollerin dışında kalan kadınlar, ailenin sahip olduğu işletmelerde cinsiyetçi iş bölümü anlayışıyla paralel işler üstlenme ve hanenin tüketiminden sorumlu olma gibi evin dışında fırsatlar sunan pratiklere dahil olabilmıştır (Gordon ve Nair, 2002, s. 126). Orta sınıfın daha alt kademelerindeki kadınlar üst orta sınıflarca “yozlaşma” olarak nitelendirilen terzilik, tuhafiyecilik gibi alanlarda ticaretle uğraşabilmişlerdir. Fakat daha büyük manüfaktür girişimlerinin yanı sıra pazarda aktif hareket edebilme, teknik bilgi gibi gereklilikler karşısında yetersiz kalmaları zamanla kadınların bu alanlardan çekilmelerine neden olabilmıştır (Davidoff ve Hall, 2002, s. 309).

Davidoff ve Hall pek çok çalışmada kadınların babaları ve eşleri aracılığıyla ticari alana dahil olabildiklerine, erkeklerle aynı statüden yararlanmalarına izin verilmese dahi ticaret odaları tarafından tamamen dışlanmadıklarına dikkat çekildiğini belirtmektedir (Davidoff ve Hall, 2002, s. 25) Her ne kadar kadınlar eşleri ve akrabalarının hayata geçirdikleri iş birliklerinin parçaları olabilseler de ticari anlaşmalar yapma hakları bulunmamakla beraber, imza atma ve borç toplama yetkisine de sahip değillerdi (Davidoff ve Hall, 2002, s. 105, 272). Ticari alandaki bu eşitsiz pratiklerin varlığı, kadınların eşlerinin işlerine ve aile işletmesine yönelik desteklerinin işletmelerin başarıya ulaşmasında elzem olabildiği gerçeğini değiştirmemiştir (Gleadle, 2001, 58).

19. yüzyıl İngiltere’inde aile aynı zamanda kâr getirici “ekonomik aktivite” üzerine yükselen (Davidoff ve Hall, 2002: 106) kurum olarak tasvir edilmiştir. Orta sınıf kadın ve erkek bu ekonomik aktivitenin üyeleri olarak konumlandırılmış olsalar da, aralarındaki görev paylaşımı eşit olmamıştır (Davidoff ve Hall, 2002: 198). Bu durum ise, kadınların iş konusunda erkekler kadar aktif olmaması gerektiğine ve erkeklerle ilişkilendirilen herhangi bir pozisyonu kadınların üstlenmesinin hoş olmayacağına (Davidoff ve Hall, 2002, s. 272) yönelik anlayışın yansıması olarak kendini göstermiştir.

Her ne kadar orta sınıfa mensup kadınlar belirli normlarla sınırlandırılmış olsalar da aile işletmelerindeki konumları dahil olmak üzere, erkeklerin üstlendikleri faaliyetlerin mutfağında oldukça emek harcamış; maddi ve yeteneksel açıdan da işletmelere azımsanamayacak boyutta katkıda bulunmuşlardır. Başka bir ifadeyle aile işletmelerinin kadın üyeleri “hem kültürel hem de parasal

sermayenin kaynağı”nı inşa edebilmişlerdir. (Davidoff, 2002, s. 61) Eşleri rahatsızlık geçirdiğinde ya da işlerini yürütmekte zorlandığında, işin yükümlülüğünü kadının üstlenmesi aile işletmesinin başarısı açısından önemli görülmüştür (Gleadle, 2001, s. 58) Bir bakkal ailesinin kadın üyelerinin satılmak üzere dükkanda reçel yapması ve müşterilerle ilgilenmesi; ya da avukat ve emlakçı eşlerinin ve kızlarının yazışmaları kopyalamaları gibi görevler üstlenmeleri (Gleadle, 2001, s. 58) bu duruma örnek başka pratiklerdir. Bazı orta sınıf kadınların bu konumlanışı, faaliyetlerinin yalnızca evle ilişkilendirilen işlerle sınırlanmadığının göstergesidir (Durakbaşa, 2014, s. 316). Bu durum, Avrupa’da burjuvazinin oluşumunda kadın emeğinin payının göz ardı edilemeyeceğinin kanıtı olarak görülebilir.

Davidoff ve Hall (2002, s. 281), kadının sahip olduğu yetenekleri ailesinin işletmesinde kullanmasının işletmenin ticari anlamda başarısını geliştiren önemli bir faktör olarak görüldüğüne işaret etmektedir. Bu aile teşebbüslerine girişimcilerin eşlerinin yanı sıra kız kardeşleri, kızları, kuzenleri, ailenin yaşça büyük kadın üyelerinin katkıları olmuştur (2002, s. 278). Davidoff ve Hall’un (2002) çalışmasında dikkat çeken bir başka ayrıntı da aile üyesi kadınların evlenerek ve çocuk sahibi olarak da aile işletmesine katkıda bulunmuş olmalarıdır. Çünkü kız kardeşlerin veya kız evlatların evlenmesi aynı zamanda aile teşebbüslerine yeni üyelerin dahil olmasını sağlamaktaydı. Ayrıca ailenin kadın üyelerinin erkek çocuk sahibi olması da aile işletmelerini yönetecek gelecekteki partnerlerin varlığı anlamına geliyordu.

Hakim cinsiyet normunun dışında kalan bir başka örnek ise bahse konu olan dönemdeki kadın girişimcilerin azımsanamayacak varlığıdır. 19. yüzyıl ortaları ve 20. yüzyıl başlarında İngiltere’deki kadın girişimcilerin genel bir görünümünü sunan “Female entrepreneurship: business, marriage and motherhood in England and Wales, 1851-1911” isimli makalede kadın girişimcilerin⁷ sayısının literatürün işaret ettiği kadar çok üstünde olduğuna dikkat çekilmektedir. Çalışmanın bir başka bulgusu ise kadınların evlendiklerinde ya da anne olduklarında girişimci faaliyetlere dahil olmaya devam etmiş olmalarıdır (Lieshout vd., 2019, s. 440, 441). Kadınların girişimcilik faaliyetleri içinde

⁷ Bahse konu olan çalışmada nüfus sayımlarında kadınların meslekleriyle ilgili alanın boş bırakılma oranının yüzyıl son yıllarına doğru giderek arttığına dikkat çekilmektedir. Nüfus sayımında mesleklerle ilgili soruların daha net bir çerçeveye içermesi ve bu nedenle daha az tanımlı bir mesleğe sahip olanların veya yarı zamanlı çalışan kişilerin mesleğe dair soruyu boş bırakmayı tercih etme olasılığının da bu durumun nedeni olduğu ifade edilmektedir. Bir diğer nedenin ise kadınların işlerinin eşlerinin işinin altında gizlenme durumu olabileceğine işaret edilmiştir (Lieshout vd., 2019, s. 445)

bulunmalarının zorunluluktan kaynaklandığı ifade edilirken, kadınlara ait işletmelerin ise küçük ölçekli ve erkek işletmeleriyle benzer özellikler barındırdığına işaret edilmektedir (Lieshout vd., 2019, s. 441). Yine “Female business ownership in Birmingham 1949-1901” isimli çalışmada da ticaret rehberlerinden yola çıkarak kadınların, 19. yüzyıl sonlarında da, öncesinde olduğu gibi iş dünyasında yer almaya devam ettiklerine dikkat çekilmektedir (Aston, 2013, s. 187). Kayıtların, kadın girişimcilerin riskten kaçınmak yerine yatırımların potansiyelini arttırmaya yönelik pratikler sergilediklerine ve erkek girişimlerle benzer davranışlar benimsediklerine yönelik çıkarımlarda bulunabilecek bilgiler barındırdığına işaret edilmektedir (Aston, 2013, s. 197, 198, 205).

Kadın girişimciliğinin ortak niteliği ise evin aynı zamanda iş yeri olarak kullanımı ve girişimcilik faaliyetlerinin ev ideolojisinin kadına atfettiği roller ekseninde şekillenmesidir. (Lieshout vd., 2019, s. 459). Yani cinsiyet rollerine uygun, ev içi faaliyetlerle ilişkili pratiklerin meslek olarak icra edilmesi, kadın girişimciliğini⁸ destekleyen unsur olmuştur (Lieshout vd., 2019, s. 462). Kadın girişimcilerinin yarısını çamaşırcılar, dikişçiler ve şapkacılar oluştururken, inşaat sektöründe dahi kadın girişimcilerin varlığı tespit edilmiştir (Lieshout vd., 2019, s. 452, 453). Kadın girişimciliği ile ilgili dikkat çeken bir başka ayrıntı ise pansiyon sahiplerinin neredeyse tamamına yakınına yaşlı kadınların oluşturmasıdır. Ayrıca girişimci kadınların çoğunluğunun evli veya dul olduğuna dikkat çekilmektedir (Lieshout vd., 2019, s. 456, 462).

19. yüzyıl İngiltere’inde orta sınıf kadınlar arasında derin farklılıklar bulunmaktaydı. Bir taraftan yardıma muhtaç, orta sınıf dul kadınların varlığı problem olarak kodlanırken (Curran, 1993); diğer taraftan da mülkiyet sahibi olan ve mülkiyet ile ilgili kararlara etkin bir şekilde katılan kadınların varlığı da mevcuttu (Berg, 1993). Bu dönemde mülkiyet sahibi orta sınıf kadınların borç arayışı içinde olan devletin dikkatini çekmeleri; burjuva toplumsal cinsiyet normunun pratikteki bir başka pürüzü olarak belirmektedir. Green ve Owens’ın İngiltere’de zengin ve bekar orta sınıf kadınların İngiliz ekonomisinin gelişimindeki payına işaret ettikleri çalışma bu durumun çarpıcı bir örneğini sergilemektedir (Green ve Owens, 2003). Bu kadınlar, İngiltere ekonomisinin gelişiminin deniz ticaretine bağlı olduğu sürece işaret eden “gentlemanly” kapitalizme dahil olarak, hem deniz

⁸ Kadın girişimciler farklı alanlarda faaliyet gösterebilirler de, girişimci olarak buldukları alanlar erkeklere oranla daha sınırlı olmuştur. Bunun nedenin ise “erkeksi” niteliklere sahip olduğu düşünülen girişimcilik alanlarının daha fazla sermaye gerektirmesi olması şeklinde ifade edilmektedir. Bunun tersine dikişçilik ve çamaşırhane işletmeciliği gibi kadınların daha yoğun bulunduğu alanların gerektirdiği sermaye ise daha azdır. (Lieshout vd., 2019, s. 454)

ticaretinin gelişmesi hem de savaş masraflarının karşılanması için devlete borç vermişlerdir (Green ve Owens, 2003, s. 512). Devletin borcu kapatmak için “önemini keşfettiği bu kadınlar” ulusal borcun karşılanmasında servet sahibi erkeklerle karşılaştırıldıklarında sayıları daha az bir orana tekabül ediyor olsa da önemleri yadsınmamıştır⁹ (Green ve Owens, 2003, s. 519, 525, 531).

Gündelik hayatta alışılmışın dışında konumlanan kadınların varlığına dair görüşlerin olduğunu ifade eden Bock, bu görüşlerden yola çıkarak dönemin toplumsal cinsiyet normuyla uyumsuz örneklerin varlığına dikkat çekmektedir. Özellikle tanınmış ailelere mensup kadınların doyumsuz ve erkeklerle uyum içinde bir hayat sürdürdüğü, cinsiyet normlarının pasif kabullenicileri olmadıkları ifade edilmektedir (Bock, 2004, s. 110).

Kadını belirli kalıplara sıkıştıran burjuva toplumsal cinsiyet ideolojisi erkeği de kadına atfettiği rollerin karşısında konumlandırmıştır. Fakat 19. yüzyıl burjuva ideolojisinin orta sınıf kadınlara atfettiği rollerin pratiğe dökülmesinde yaşanan pürüzler erkekler için de söz konusu olmuş; erkeklerin özel alandan tamamen dışlanması gerçeği olmadığı görülmüştür.

3. Burjuva Toplumsal Cinsiyet İdeolojisi ve Erkekler

Toplumsal cinsiyet ideolojisi orta sınıf erkeğin dünyasını kadınının aksine rasyonellik ve otorite üzerine temellendirilmiştir (Tosh, 1999, s. 47). Erkeği aile dışında konumlandıran orta sınıfın toplumsal cinsiyet normu, yetişkin erkek olarak kabul edilmenin koşulunu “eve ekmek getiren” kişi olmakla eş değer tutmuştur (Davidoff ve Hall, 2002: 181). Bu anlayışın kaynağını orta sınıf erkeğin 18. yüzyılda olduğu gibi “dükkanın üstünde” yaşama pratiğini bırakması ve evden uzakta çalışmaya gitmesi oluşturmuştur (Tosh, 1991, s. 113). Fakat bu durum erkeğin özel alandaki varlığını yok etmemiştir.

Genel bağlamda erkeklerin, kendine bağımlı olan ailelerinin geçimlerini sağlamaktan sorumlu olmaları, erkeklik kimliklerinin özünü inşa eden ana unsuru oluşturmuştur. Erkeklerin bu

⁹ Yazarlar kadın yatırımcıların 1810’daki toplam pay içindeki oranlarının yüzde 34.7 olduğunu, bu oranın 1840’a gelindiğinde ise yüzde 42.7’ye yükseldiğine işaret etmektedirler. Devletin borçlarını kapatan zenginler arasındaki oranları ise 1810’da 23.1 iken, 1840’ta 32.1 olduğuna dikkat çekilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Green, D. R., Owens, A. (2003). *Gentlewomanly capitalism? Spinners, widows, and wealth holding in England and Wales, C. 1800-1860. The Economic History Review*, 56(3), 510-536.

sorumluluğu üstlenmeleri aynı zamanda iyi baba ve iyi eş olarak da anılmalarının temel koşulu sayılmıştır (Davidoff vd., 1999, s. 152). Bu durum işçi sınıfı erkekleri yanı sıra çalışmayı küçümseyen aristokrasinin aksine çalışmayı ve iş ahlakını yücelten orta sınıf erkekleri için de geçerli bir norm olarak kabul görmüştür (Davidoff vd., 1999, s.124). Öyle ki “mesleksi ve profesyonel kimlik” erkeklik kavramının içini dolduran temel unsurlar olarak okunurken, eve ekmek getiriyor olmaları işçi sınıfı erkeklerinin de siyasal haklarının genişlemesini meşru kılan önemli bir pratik olarak sunulmuştur. (Davidoff, 2002, s. 227).

Orta sınıf erkeklerinin öne çıkan rollerinden bir diğeri servetine sahip çıkması ve bu servetin devamlılığını sürdürmesidir (Davidoff & Hall, 2002, s. 121). Bu durum kendine bağımlı olanların hayatlarının idamesi açısından elzemdir. Bu sorumluluğun bir göstergesi olarak baba, eş, erkek kardeş kimlikleriyle orta sınıf erkeklerin, zamanla kapitalist işletmelerin büyümesinin veya rekabet koşullarının keskinleşmesinin yol açabileceği iflasların ailelere verebileceği zararı göz önünde bulundurarak işletme kaynaklarını aileden ayırmayı tercih ettikleri ifade edilmektedir (Davidoff & Hall, 2002, s. 106).

Orta sınıf erkekliğinin şekillenmesinde “Evanjelizmin ve kapitalizmin gelişmesinin” etkisi yadsınamazdır. İşteki başarılarının da üzerine temellendiğine inanılan “iş etiği, dindarlık, patronaj ve iyilikten bağımsızlık, aileye adanmışlık” gibi unsurlar orta sınıf erkek kimliğinin bileşenleri olarak kendini göstermiş ve aynı zamanda bu bileşenler orta sınıf erkeklerinin kendilerini toprak sahibi elitlerden ayırma aracı olarak görülmüştür (Tosh, 1991, s. 46).

Aile reisi olarak addedilen erkek, hem eşi hem de çocukları üzerinde otoritesi olan ve soyu devam ettiren temel aktör olarak görülmüştür. İngiltere’de uzun tarihsel süreç boyunca aile üyeliğinin dışında tutulan babalar, (Davidoff, 2002, s. 60) aile içinde otoritesini pekiştiren kimliğin taşıyıcıları olarak kendini göstermiştir. Araştırmacıların da belirttiği üzere bu kimliğin erkeklere kazandırdığı otorite zamanla kırılmaya uğramış olsa da 1800’lü yılların son yirmi yılına kadar etkisini oldukça belirgin bir şekilde sürdürdüğü anlaşılmaktadır (Davidoff vd., 1999, s. 136-146).

Babalık kurumu sosyal, kültürel ve ekonomik faktörlerin etkisiyle dönüşmüştür. Bailey¹⁰, 1750-1830 yılları arasında dönemin edebi eserlerinden ve tefrikalarından yola çıkarak ideal baba tasvirinin

¹⁰ Çalışma için bkz. Bailey, J. (2010). A very sensible man: imagining fatherhood in England c.1750-1830. *History*, 95(3), 267-292.

şefkatli, duygusal, çocuklarına maddi destek sağlayan ve onlara ahlaki eğitim veren, ailesine ve çocuğuna bağlı, ulusal görevlerine sadık olma şeklinde yansıtıldığını ifade etmektedir (Bailey, 2010, s.267). 1830-1870 yılları arasında ideal orta sınıf babadan bir taraftan çocuklarına dini rehberlik sunması ve sevgisini göstermesi beklenirken, diğer taraftan çocuklarına karşı disiplini elden bırakmaması ve en önemlisi de dışarıda çalışarak ailesinin geçimini sağlama görevini yerine getirmesi istenmekteydi (Bailey, 2010, s. 268) Yeni baba, “iş ve evin ayrılmasının, kadınların ev içindeki üretken rollerinden uzaklaştırılmasının, evcillik kültürünün ürünü” olarak belirlemiştir (Bailey, 2010, s. 268). Ailenin geçimden yalnızca erkeğin sorumlu olmadığı düşüncesinin hakim olduğu 18. yüzyılın aksine, erkeklerin ailelerinin geçimini sağlama zorunluluğunun vurgulandığı 19. yüzyılda orta sınıf babalığın en temel özelliğinin “geçimi sağlama” rolü olduğu ifade edilmektedir (Bailey, 2010, s. 268).

“Doğal” ve nihai olduğu kabul edilen babalık otoritesinin dayanağını, babanın mülkiyet ve gelir üzerindeki kontrolü oluşturmuş ve bu otorite, din ve hukuksal normlar yoluyla da sağlamlaştırılmıştır (Davidoff vd., 1999, s. 126). Bu konunun ciddiyeti çalışmalarda ¹¹ verilen boşanma davası örneklerinde, hukuki mercilerin çocukların çıkarlarını göz ardı etme pahasına babanın otoritesini zedelemeyecek yönde aldıkları kararlarda kendini açık bir şekilde göstermiştir. Babanın otoritesi çocukla ilgili pek çok temel konuda –din, eğitim, sağlık gibi-belirleyici olmuş; bu otorite ancak oldukça uç kabul edilebilecek, çocuğun ahlaki yönünü zedeleyebilecek koşullarla karşı karşıya kalınması durumunda göz ardı edilebilmiştir (Davidoff vd., 1999, s. 41; Davidoff, 2002, s. 60).

Yukarıda da bahsedildiği gibi orta sınıf erkeklerinin yalnızca kamusal alanda varlık gösteren aktörler olarak ele alınması onların özel alanda üstlendikleri rollerin üstünü kapatan problemleri bir analiz çerçevesine yol açmaktadır. “Dostluk ve yoldaşlık” nosyonlarına bağlı olarak burjuva evlilikleri üzerine inşa edilen orta sınıf aileler, erkekler açısından yalnızca kendilerine bağımlı olanların geçimini sağlamakla yükümlü oldukları zorunluluklar alanı olarak okunmamış, aynı zamanda onların ilgi ve sadakatle bağlı oldukları bir mecra olarak görülmüştür (Francis, 2002). Orta sınıf erkekler her

¹¹ Ayrıntı için bkz. Davidoff, L. (2002). *Feminist tarihyazımında sınıf ve cinsiyet*. (Çev. Zerrin Ateşer ve Selda Somuncuoğlu). İstanbul : İletişim Yayınları; Davidoff, L. ve Hall, C. (2002). *Family fortunes: men and women of the English middle class, 1780-1850*. London ; New York: Routledge.

ne kadar bu mecra içinde çocuklarına ve eşlerine şefkat gösteren bireyler olarak yer almış olsalar da, evin reisi olarak otoritelerini aile üyelerine hissettirmeyi ihmal etmemişlerdir (Francis, 2002: 639).

John Tosh 19. yüzyılda yaşayan bir öğretmen olan Edward Berson'un ve çocuklarının anılarından yararlanarak yaptığı çalışmada, babanın özel alandaki görünmezliğinin söz konusu olmadığına işaret ederek, orta sınıf toplumsal cinsiyet normunun dışında bir örnek sunmaktadır (Tosh, 1991). Berson ve çocuklarının birlikte geçirdikleri “yemek saatlerinin, pazar günleri yürüyüşlerinin veya birlikte yapılan sohbetlerin” –erkek çocuklarla siyaset ve ticaret üzerine yapılan sohbetler (Francis, 2002, s. 639)- orta sınıf babalarının özel alandaki varlıklarının işareti olduğuna dikkat çekilmektedir (Tosh, 1991, s. 61). Fakat babanın ev içindeki varlığına rağmen anneninki kadar çocukla duygusal bağ kurmadığına işaret edilmektedir. Annenin çocukla kurduğu sevgi temelli ilişki karşısında babalardan çocuklarına “dış dünyada ayakta kalabilmek için gerekli disiplini sağlayan” bireyler olmaları beklenmiştir (Tosh, 1991, s. 65).

SONUÇ

Modern Avrupa’da hukukun üstünlüğü, insan hakları, özgürlük, eşitlik gibi evrensel ilkelerin taşıyıcılığını yapan burjuva ideolojisi, savunduğu ilkelerle çelişerek toplumsal cinsiyet açısından eşitsiz bir düzenin kurulmasını desteklemiştir. Devletin de burjuva toplumsal cinsiyet ideolojisinin normlarını desteklediği bu düzende orta sınıf erkekleri kuşatan siyasal ve ekonomik haklardan mahrum bırakılan kadınlardan normları tehdit edici şekilde hareket etmemeleri beklenmiştir. Orta sınıf toplumsal cinsiyet normu kadını yalnızca evle ve aile ile özdeşleştirip, onlara annelik ve iyi eş olma sorumluluğu yükleyerek toplumsal bağlamda pek çok pozisyonun dışında kalmalarını pekiştirmiştir. Aynı şekilde orta sınıfa mensup erkekler de kamusal alanla özdeşleştirilerek özel alanda görünmez olarak tahayyül edilmiştir. Fakat yapılan çalışmalar literatürde 19. yüzyıl İngiltere’inde burjuva toplumsal cinsiyet normlarının gündelik hayatta idealize edildiği gibi keskin ayrımlar üzerine yükselmediğine dikkat çekmiştir. Burjuva toplumsal cinsiyet normları kadınların önünde engel olmaya devam etse de, gündelik hayatta bu normların dışına çıkan kadın ve erkek deneyimleri varlık göstermiştir. Her iki cinsiyet açısından alanlar arasında hareketlilik söz konusuysen, kadınlar evle ilişkili rollerinin dışına çıkarak aile işletmelerinde veya çiftliklerde sermaye birikimine katkıda bulunma ve devlete borç vermeye kadar uzanan farklı pratiklerin özneleri olarak varlık gösterebilmişlerdir. Aynı şekilde erkeklerin de özel alandan bağımsız özneler olmadıkları ortaya çıkmıştır. Başka bir ifadeyle burjuva toplumsal cinsiyet ideolojisi pratikte pürüzler

barındırmış; İngiltere örneği üzerinden modern burjuva toplumunda orta sınıf kadınların yalnızca evle ilişkilendirilen edilgen öznel olarak konumlanmadıkları gibi kamusal alanla özdeşleştirilen erkekler de özel alandaki sorumluluklardan azade olmamışlardır.

KAYNAKLAR

- Aston, J. (2012). Female business ownership in Birmingham 1849-1901. *Midland History*, 37(2), 187-206
- Bailey, J. (2010). A very sensible man: imagining fatherhood in England c.1750-1830. *History*, 95(3), 267-292.
- Berg, M. (1993). Women's property and the industrial revolution. *The Journal of Interdisciplinary History*, 24(2), 233-250.
- Berktaş, F. (2003). *Tarihin cinsiyeti*. İstanbul : Metis Yayınları
- Berktaş, F. (2015). Liberalizm: tek bir pozisyona indirgenmesi olanaksız bir ideoloji. Birsen Örs (Ed.), *19. Yüzyıldan 20. yüzyıla modern siyasal ideolojiler* (8. Baskı) içinde. (s. 49-114). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bock, G. (2004). *Avrupa tarihinde kadınlar*. (Çev. Zehra Aksu Yılmaz). İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Branca, P. (2013). *Silent sisterhood: middle class women in the Victorian home*. London and New York: Routledge.
- Curran, C. (1993). Private women, public needs: middle-class widows in victorian England. *British Studies*, 25(2), 217-236.
- Çakır, S. (2015). Feminizm: ataerkil iktidarın eleştirisi. Birsen Örs (Ed.) *19. Yüzyıldan 20. yüzyıla modern siyasal ideolojiler* .(8.Baskı) içinde (s. 413-475). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Davidoff, L., Doolittle, M., Fink, J. ve Holdon, K. (Ed.). (1999). *The family story: blood, contract, and intimacy, 1830-1960*. London; New York: Longman.
- Davidoff, L. ve Hall, C. (2002). *Family fortunes: men and women of the English middle class, 1780-1850*. London ; New York: Routledge.
- Davidoff, L. (2002). *Feminist tarihyazımında sınıf ve cinsiyet*. (Çev. Zerrin Ateşer ve Selda Somuncuoğlu). İstanbul : İletişim Yayınları.
- Durakbaşı, A. (2014). Kadın tarihinde ilişkiler ve kişiler: feminist tarihçi Leonore Davidoff'dan kardeş ilişkileri üzerine ustaca bir yapıt. *Moment Dergi*, 1(2), 312-325.
- Francis, M. (2002). The domestication of the male? Recent research on nineteenth- and twentieth-Century British masculinity. *The Historical Journal*, 45(3), 637-652.

- Gleadle, K. (2001). *British women in the nineteenth century*. New York: Palgrave.
- Gordon, E. ve Nair, G. (2002). The Myth of the victorian patriarchal family. *The History of the Family*, 7(1), 125-138.
- Green, D. R., Owens, A. (2003). Gentlewomanly capitalism? Spinsters, widows, and wealth holding in England and Wales, C. 1800-1860. *The Economic History Review*, 56(3), 510-536.
- Jordan, E. (1991). "Making good wives and mothers? The transformation of middle class girls' education in nineteenth century in Britain. *History of Education Society*, 31(4), 439-462.
- Lieshout,C., Smith, H., Monteb .(2019). Female entrepreneurship: business, marriage and motherhood in England and Wales, 1851–1911. *Social History*, 44(2), 440-468.
- Morris, R. J. (2005). *Men, women, and property in England, 1780-1870: A socialand economic history of family strategies amongst the leeds middle classes*. Cambridge, UK ; New York: Cambridge University Press.
- Pateman, C. (1993). Kardeşler arası toplumsal sözleşme. *Sivil toplum ve devlet içinde* (s. 119-146). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Rose, S. (2003). *Limited livelihoods: gender and class in nineteen century England*. London: Routledge.
- Tosh, J. (1991). The domestication of the male? Recent research on nineteenth and twentieth century British masculinity. Michael Roper and John Tosh (Ed.), *Manful assertion: masculinities in Britain since 1800* içinde. (p. 44-74). London: Routledge.
- Tosh, J. (1999). *A Man's place: masculinity and the middle-class home in victorian England*. New Haven: Yale University Press.
- Vogel, U. (2015). Mülkiyet hakları ve Almanya'da kadının rolü. *19. yüzyıl Avrupa'sında burjuva toplumu* içinde (s. 237-263). İstanbul: İletişim Yayınları.

Yeni Dini Hareketlerdeki Şifa Uygulamaları Ve İnsanlar Üzerindeki Etkileri

Prof. Dr. Süleyman TURAN

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

suleyman.turan@erdogan.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-3731-2986

Rumeysa ŞENTÜRK*

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi

rumeysa_senturk23@erdogan.edu.tr, ORCID ID: 0009-0006-3588-3837

ÖZ

Yeni dini hareketlerin önemli bir bölümü fiziksel hastalıkları iyileştirme, ruhsal ve manevi şifa dağıtma iddiası ve söylemleriyle ortaya çıkmaktadır. Özellikle Uzakdoğu ve Hint kökenli hareketlerin insanları cezbetme yollarından birinin sağlıklı yaşam, kişisel gelişim ve alternatif tedavi yolları önermeleri olduğu bilinmektedir. Şifa uygulamaları ile öne çıkan hareketler söz konusu pratikler ile bir yandan potansiyel üyeleri etkileyerek taraftar kazanmaya çalışırken öte yandan kendi mevcut taraftarlarının harekete olan bağlılığını da arttırmayı amaçlamaktadır. Bu durum söz konusu hareketlerdeki şifa uygulamalarının çeşitli açılardan incelenip insanlar üzerindeki etkisinin ortaya konulmasının önemini gözler önüne sermektedir. Şifa dağıtma özellikleriyle öne çıkan birtakım hareketlerin örnekliğinden yola çıkarak yeni dini hareketlerin şifa uygulamaları ve ortaya konulan maddi ve manevi yöntemlerin insanları nasıl etkilediğinin ele alındığı bu çalışmada söz konusu uygulamaların çoğunun aslında bir gerçeklik payı bulunmadığı, bunların bir yandan lidere karizmatiklik atfetmek ve otoritesini güçlendirmek diğer yandan da insanları etkileyerek harekete çekmek için üretilen hususlar oldukları üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yeni Dini Hareketler, Şifa Uygulamaları, İstismar, Sağlık

Not: Bu çalışma, Prof. Dr. Süleyman Turan'ın danışmanlığında Rumeysa Şentürk tarafından hazırlanan "Yeni Dini Hareketlerde Şifa Ritüelleri" başlıklı yüksek lisans tezi merkeze alınarak hazırlanmıştır.

*Sorumlu Yazar (Corresponding Author)

Healing Practices in New Religious Movements And Their Effects on People

Abstract

A significant number of new religious movements are emerging with claims and discourses of healing physical illnesses and spiritual healing. It is known that one of the ways in which movements of Far Eastern and Indian origin attract people is by offering healthy living, personal development, and alternative treatment methods. Movements that stand out with their healing practices aim to gain supporters by influencing potential members, while at the same time increasing the loyalty of their existing supporters to the movement. This situation reveals the importance of examining the healing practices of these movements from various angles and revealing their impact on people. Based on the example of some movements that stand out with their healing properties, this study examines the healing practices of new religious movements and how the material and spiritual methods put forward affect people, emphasizing that most of these practices do not actually have a share of reality, and that they are produced to attribute charismatics to the leader and strengthen his authority on the one hand, and to attract people to the movement by influencing them on the other.

Keywords: New Religious Movements, Healing Practices, Abuse, Health

GİRİŞ

Genellikle XX. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmaya başlayan ve geleneksel dinlere alternatif olarak gelişme gösteren “yeni dini hareket” (YDH)’ler, marjinal konumlarıyla toplumun uç sınırlarında hareket ederek birtakım inanç ve pratikler dizisi ortaya koymaktadır. “Yeni” olarak nitelendirilseler de söz konusu oluşumların çoğunun aslında Hıristiyanlık, Hinduizm, Budizm ve Şintoizm gibi geleneksel dinlerin içinden ortaya çıktıkları ve önemli ölçüde bu dinlerden beslendikleri bir vakıadır (Melton, 2007, s. 32; Turan & Battal, 2024, s. 13). İnsanların bu tür oluşumlara neden yöneldikleri, hangi saiklerin onları çektiği ve gerçekte hedeflenen ile pratikte karşılaşılan durumların katılımcılar üzerinde ne gibi etkiler yarattığı gibi hususların aydınlatılması söz konusu oluşumların anlaşılması açısından oldukça önem arz etmektedir. Konuya ilişkin kaynaklar incelendiğinde YDH’lere katılımın arkasında yatan toplumsal ve bireysel çok farklı sebeplere temas edildiği görülmektedir. Bireylerde görülen yabancılaşma, kişisel bunalım, kimlik karmaşası ve yoksunluk gibi pek çok nedenin yanında psikolojik veya fiziksel rahatsızlıklar için bir şifa arayışında olmak da

insanları YDH'lere yönlendiren önemli faktörler arasında zikredilebilir (Saliba, 2007, s. 42). Yalvaç Arıcı (2021, s. 295)'nin işaret ettiği üzere, insanlar var oldukları andan itibaren rahatsızlıkları için şifa arayışındadır ve çoğu zaman bu arayışın kaynağı olarak Tanrı görülmektedir. Bu bağlamda birçok inançta Tanrı'dan şifa talep edilirken şifacılar ile şifa ritüelleri önemli bir rol oynamaktadır. Din ve şifa üzerine araştırmalar yapan Suzanne Crawford O'Brien's, her dinin kalbinde şifa uygulamalarının yer aldığını iddia etmekte; dinlerde yer alan şifa geleneklerinin, insanların günlük yaşamlarında kutsal ile bağlantı kurmalarının bir ifade biçimi olduğunun altını çizmektedir (Crawford, 2006, s. 29).

Şifa uygulamaları coğrafya, kültür ve inançlara göre değişiklik gösterse de şifanın kutsal ile ilişkilendirilmesinin büyük oranda benzerlik arz ettiği ve aynı hususların YDH'lerde de karşımıza çıktığı söylenebilir. Sağlık sorunlarının üstesinden gelme gibi cazip teklifler sunan bazı YDH'ler, dönüm noktasında bulunan pek çok insan için rahatlatıcı çözümler sunuyor gözükmektedir (Shterin, 2012, s. 290). Bu doğrultuda Antuanizm, Hristiyan Bilimi, Sayentoloji ve Yaşama Davet gibi birçok yeni dini hareketin hastalıkları iyileştirme ve manevi şifa dağıtma iddiaları içeren söylemlerle öne çıkma gayretinde oldukları anlaşılmaktadır. Bu tür oluşumlar fiziksel ve ruhsal iyileşmeye çok önem verdikleri için "şifa dinleri" ya da "terapötik dinler" olarak isimlendirilmekte; fiziksel veya ruhsal olarak hemen ve şimdi gerçekleşen bir iyileşmeyi hedeflemektedir (Cengiz, Küçükural & Gür, 2021, s. 268). Nitekim farklı inanç öğelerinin ve hayat tarzlarının bir araya getirilmesinden oluşan Yeni Çağ (New Age) akımları da kişisel gelişimi ve şifayı ön planda tutmaktadır (Aksel, 2022, s. 31).

Hangi coğrafyada ortaya çıkarsa çıksın yeni dini hareketlerin büyük bir bölümünde fiziksel ve ruhsal şifa uygulamalarının önemli bir yer teşkil ettiği ve söz konusu uygulamaların hem yeni taraftarlar kazanmada hem de mevcut taraftarların elde tutulmasında çok etkili olduğu bir gerçektir. Son dönemde Türkiye'de de şifa alanında faaliyet yürüten birtakım hareketlerin yükselişe geçtiği, özellikle holistik sağlık yaklaşımları, yoga, meditasyon ve diğer çeşitli uygulamaların birçok kesim tarafından ilgiyle takip edildiği ve yüksek ücretler karşılığında bu hizmetlerden yararlanma yoluna gidildiği anlaşılmaktadır. Bu çerçevede şifa hareketlerinin, uygulamalarının ve şifacı liderlerin giderek artan popülaritesi ile çeşitli kesimlerden birçok insanın bu tür hareketlere katılımı, söz konusu oluşumlar ve uygulamalarının araştırılması ve ortaya konulmasının önemini gözler önüne sermektedir. Literatürde konuya ilişkin çok az araştırmanın bulunduğu anlaşılmaktadır. 2024 yılında

yayınlanan ve konuya ilişkin en geniş kapsamlı çalışma olan Özlem Uluç Küçükcan'ın *Şifa Peşinde* kitabı da dahil olmak üzere mevcut çalışmaların genellikle Yeni Çağ (New Age) akımlarında yer alan şifa uygulamalarını sosyolojik açıdan konu edindikleri görülmektedir. Bu çalışmada biz, bizatihi şifa uygulamaları ile öne çıkan hareketler, sergiledikleri şifa uygulamaları ve bunların insanlar üzerindeki etkilerine odaklanarak konuyu dinler tarihi perspektifinden ele almayı amaçlıyoruz. Dünya genelinde on binlerce yeni dini hareketin faaliyet yürüttüğüne ve bunların çoğunda maddi ve manevi şifa dağıtmaya yönelik çeşitli uygulamalara yer verildiğine daha önce işaret etmiştik. Bu bağlamda bir sınırlamaya gitme zorunluluğu kaçınılmaz bir durumdur. Nitekim bu doğrultuda konuyu en iyi tasvir edeceğimizi düşündüğümüz Branhamizm, Tüm İnsanlar İçin Birleşik Dua Evi (United House of Prayer for All People), Silva Metodu (Silva Method), Beyaz Kartal Locası (White Eagle Lodge), Bütünsel Sağlık Hareketi (Holistic Health Movement) ve El Niño Fidencio hareketleri gibi temel örneklerle yetinmeye çalışacağız. Çalışmamızda, öncelikle tespit edebildiğimiz kadarıyla şifa uygulamaları ile öne çıkan YDH'leri çeşitli şekillerde sınıflandırma yoluna gideceğiz. Ardından yukarıda isimlerine yer verdiğimiz temel örnekler üzerinden YDH'lerdeki şifa uygulamalarını fiziksel ve ruhsal olarak sınıflandırarak örneklerle ortaya koymaya çalışacağız. Son olarak da söz konusu uygulamalar ve bu uygulamalarda yer verilen temel tekniklerin potansiyel üyeler ve insanlar üzerindeki etkilerine dair tespitleri paylaşacağız. Böylelikle hem yeni dini hareketlerin önemli bir yönüne ışık tutmayı hem de konuya ilişkin yeni araştırmalara bir basamak oluşturmayı amaçlıyoruz.

1. Şifa Uygulamaları İle Öne Çıkan Ydh'ler

Dünya genelinde faaliyet yürüten on binlerce yeni dini hareket arasında şifa uygulamaları ile öne çıkanları tespit edebildiğimiz kadarıyla beslendikleri dinler, doğdukları coğrafya ve sağladıkları şifa türleri açısından çeşitli şekillerde sınıflandırmaya çalıştık. Beslendikleri dinler açısından yapılan tasnifte senkretik karakterdeki hareketlerin çoğunlukta olduğunu söyleyebiliriz. Söz konusu hareketlere Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1. Şifa Uygulamaları ile Öne Çıkan Senkretik Kökenli YDH'ler

Aetherius Cemiyeti	Guru Jâra'nın Yolu
Aladura	Hacer'in Evrensel Ruhani Kilisesi
Antroposofi	Hō No Hana Sanpōgyō
Arcanum Nama Şivaya Hindu Misyonerliği	İvanovizm
Astara	Johane Masowe'un Apostolik Kilisesi
Astral Karate	Kendini Gerçekleştirme Derneği
Azizlerin Yolu	Kutsal Mans Düzeni
Barquinha	Modekngai
Beyaz Kartal Locası	Peyote Kültü
Beyaz Tapınak Kardeşliği	Rabbin Kilisesi
Bütünsel Sağlık Hareketi	Santa Muerte
Candomble	Sukyo Mahikari
Chen Tao	Synanon Kilisesi
Chrislam	Tenrikyo
Çiftlik	Vale Do Amanhecer
Daheşizm	Yaşama Davet
Evrensel Ruh Hareketi	Yeni Çağ Hareketleri
Fiat Lux	Zar Kültü
Gedatsu-kai	

Senkretik karakterdeki hareketlerden sonra Tablo 2’de isimlerine yer verdiğimiz üzere Hristiyanlık kökenli hareketlerin geldiğini, Hristiyanlık kökenli hareketleri ise Hint, Çin ve İran kökenli hareketlerin takip ettiği söylenebilir.

Tablo 2. Şifa Uygulamaları ile Öne Çıkan Hristiyan Kökenli YDH’ler

Arkeosofi	Kerubim ve Serafim Kiliseleri
Azusa Sokağı Uyanışı	Kimbanguizm
Basilio Bilim Okulu	Kırmızı Çadır Tapınak Hareketi
Branhamizm	Kutsal Kalp Kilisesi
C3 Kilisesi	Kutsal Musa Dağı Ailesi
El Niño Fidencio	Mesih Apostolik Kilisesi
Fadia İbrahim	Nihai Yargı Süreç Kilisesi
Haç ve Yıldız Kardeşliği	On İki Havari Kilisesi
Hristiyan Bilimi	Sayentoloji
Hristiyan ve Misyoner İttifakı	Silva Metodu
İlahi Işığın Elçileri	Tanrı’nın Temel İnancı
İnsan Anlayışı Vakfı	Tüm İnsanlar İçin Birleşik Dua Evi
İsa’nın Ruhu Kilisesi	Unarius
Karizmatik Hareket	Yoido Sunbogeum
Kazananlar Şapeli	

Tablo 3. Şifa Uygulamaları ile Öne Çıkan Hint, Çin ve İran Dinleri Kökenli YDH'ler

Afrika Hindu Manastırı	Reiki
Agni Yoga Topluluğu	Sağlıklı Hayat Yolu
Aim True Yoga	Sahaja Yoga
Ammachi	Sih Dharma
Ananda Marga	Transandantal Meditasyon
Anusara Yoga	Sathya Sai Baba
Baba Ram Dass	Kurozumikyō
Brahma Kumaris	Sekai Kyusei Kyo
Ciji Gongde Hui	Shinji Shumeikai
Hòa Hảo	Tan Woltu
Mükemmel Özgürlük Kilisesi	Amorc
Rajneesh	Mazdaznan
Ramakrişna Misyonu	

Tablodaki hareketlere ek olarak şifa uygulamaları ile öne çıkıp hiçbir dini kökeni olmayan Aletheia Psiko-fiziksel Vakfı, Braco Hareketi ve Yaad'ın Dünyası gibi YDH'lerin varlığını da hatırlatmak gerekir.

Coğrafi kökenlerine göre bir tasnif yapmaya çalışıldığında ise Amerika'da doğan hareketlerin çoğunlukta olduğunu; Uzak Doğu'da gelişen hareketlerin bunu takip ettiğini söylemek mümkündür. Tespit edilen hareketlerin çoğunda fiziksel ve ruhsal şifa uygulamaları bir arada bulunmaktadır. Bu nedenle söz konusu hareketlerde yer alan şifa uygulamalarını fiziksel veya ruhsal şifa olarak ayırmak zordur. Ancak yine de daha çok fiziksel veya ruhsal şifa üzerine odaklanan hareketlerden yola çıkarak

bir sınıflandırma yapmak mümkündür. Bu doğrultuda şifa uygulamaları ile öne çıkan yüzlerce hareketi büyük oranda vurguladıkları şifa türüne göre fiziksel, ruhsal ve her ikisinin de aynı oranda öne çıktığı fiziksel-ruhsal şifa olmak üzere üçlü bir sınıflandırma yapılabilir. Bu sınıflandırma sonucunda şifa ile öne çıkan YDH'lerin çoğunda fiziksel ve ruhsal şifa uygulamalarının aynı oranda önemli olduğu söylenebilir. Bu hareketler Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. Fiziksel ve Ruhsal Şifa Uygulamaları ile Öne Çıkan YDH'ler

Afrika Hindu Manastırı	Candomble	Kurozumikyō
Agni Yoga Topluluğu	Chrislam	Kutsal Kalp Kilisesi
Aladura	Ciji Gongde Hui	Kutsal Musa Dağı Ailesi
Aletheia Psiko-fiziksel Vakfi	El Niño Fidencio	Mazdaznan
Ammachi	Fadia İbrahim	Mükemmel Özgürlük Kilisesi
Amorc	Fiat Lux	On İki Havari Kilisesi
Anusara Yoga	Gedatsu-kai	Peyote Kültü
Arcanum Nama Şivaya Hindu Misyonerliği	Hacer'in Evrensel Ruhani Kilisesi	Rabbin Kilisesi
Azizlerin Yolu	Haç ve Yıldız Kardeşliği	Reiki
Azusa Sokağı Uyanışı	Hristiyan Bilimi	Sağlıklı Hayat Yolu
Baba Ram Dass	Hòa Hảo	Santa Muerte
Barquinha	İsa'nın Ruhu Kilisesi	Sekai Kyusei Kyo

Basilio Bilim Okulu	Johane Masowe'un Apostolik Kilisesi	Sukyo Mahikari
Beyaz Tapınak Kardeşliği	Karizmatik Hareket	Tenrikyo
Braco Hareketi	Kazananlar Şapeli	Vale Do Amanhecer
Bütünsel Sağlık Hareketi	Kerubim ve Serafim Kiliseleri	Yaşama Davet
C3 Kilisesi	Kırmızı Çadır Tapınak Hareketi	Yeni Çağ Hareketleri

Tespit edebildiğimiz kadarıyla fiziksel şifa uygulamaları ile öne çıkan YDH'ler ruhsal şifa uygulamaları ile öne çıkan YDH'lerden daha az görünmektedir.

Tablo 5. Ruhsal Şifa ile Öne Çıkan YDH'ler

Aetherius Cemiyeti	Nihai Yargı Süreç Kilisesi
Aim True Yoga	Rajneesh
Ananda Marga	Ramakrişna Misyonu
Antroposofi	Sahaja Yoga
Arkeosofi	Sayentoloji
Astara	Shinji Shumeikai
Astral Karate	Sih Dharma
Beyaz Kartal Locası	Silva Metodu
Brahma Kumaris	Synanon Kilisesi

Daheşizm	Tanrı'nın Temel İnancı
Evrensel Ruh Hareketi	Tan Woltu
Guru Jâra'nın Yolu	Transandantal Meditasyon
İlahi Işığın Elçileri	Unarius
İnsan Anlayışı Vakfı	Zar Kültü
Kendini Gerçekleştirme Derneği	

Tablo 6. Fiziksel Şifa ile Öne Çıkan YDH'ler

Branhamizm	Kutsal Mans Düzeni
Chen Tao	Mesih Apostolik Kilisesi
Çiftlik	Modekngai
Hristiyan ve Misyoner İttifakı	Sathya Sai Baba
Hō No Hana Sanpōgyō	Tüm İnsanlar İçin Birleşik Dua Evi
İvanovizm	Yaad'ın Dünyası
Kimbanguizm	Yoido Sunbogeum

2. Ydh'lerdeki Şifa Uygulamaları ve Kullanılan Teknikler

Yukarıda yer verilen sınıflandırmalardan anlaşılacağı üzere şifa uygulamalarıyla öne çıkan YDH'ler sayıca oldukça fazladır ve uygulamalar da çeşitlilik göstermektedir. Bu çalışmada şifa türleri açısından yukarıda yaptığımız üçlü sınıflandırmadan yola çıkarak fiziksel şifa uygulamaları başlığı altında Branhamizm ve Tüm İnsanlar İçin Birleşik Dua Evi; ruhsal şifa uygulamaları başlığı altında

Silva Metodu ve Beyaz Kartal Locası; fiziksel ve ruhsal şifa uygulamaları başlığı altında ise Bütünsel Sağlık Hareketi ve El Niño Fidencio üzerinden konuyu ele alacağız. Bu hareketlerin ortaya koyduğu yaklaşımlar diğerleriyle büyük oranda benzer olmakla birlikte hem konuyu daha çarpıcı bir şekilde gözler önüne sereceği hem de örneklerin çarpıcılığı dikkate alınarak bunlar tercih edilmiştir.

2.1. Fiziksel Şifa Uygulamaları

YDH'lerde çoğunlukla kendisine karizmatiklik atfedilen liderlerin, tekerlekli sandalyeye mahkûm kişileri yürütme, kanserli hastaları iyileştirme ve görme engellilerin gözlerini açma gibi uygulamaları ve buna karşılık katılımcıların baygınlık geçirip olağandışı tepkiler vermesi zaman zaman kaynaklarda yer bulan ya da söz konusu çevrelerde aktarılan hususlar arasında zikredilebilir. Daha çok kişiyi etkileyebilmek amacıyla stadyumlar gibi büyük alanlarda kalabalıklara yönelik düzenlenen bu tür şifa ritüellerine çaresiz ve şifa arayışında olan binlerce insanın katılım gösterdiği bir vakıadır (Koenig, 2012, s. 57). Örnek olarak seçtiğimiz Branhamizm, fiziksel şifa uygulamaları ile öne çıkan YDH'lerden biridir. Hareket, William Marrion Branham (1909-1965) tarafından Amerika'da kurulmuştur. Branham, İkinci Dünya Savaşı sonrası kurtuluş ve şifa hareketinin yükselişe geçmesi ile öne çıkan ünlü inanç şifacılarından birisidir (Burgess & van der Maas, 2010, ss. 1140-1142). Hareketin hızla büyümesini sağlayan en önemli etken Branham'ın şifa dağıtma iddiası olmuş ve harekette fiziksel şifaya yönelik birçok uygulama gerçekleştirilmiştir. Branham'ın iddiasına göre, sol elindeki titreşimler Rabbin Meleği tarafından ona verilen şifa dağıtma armağanını gösteren ilk işaret olmuş (Harrell, 1978, s. 37); melek ona eli aracılığıyla bütün hastalıkları tespit ve tedavi edebilmeyi bahşetmiştir (Yorulmaz, 2024, s. 201). Yine Branham'ın iddiasına göre melek ona görünmüş ve hastalar için samimi şekilde dua ettiği takdirde kanserin bile önüne geçebileceğini söylemiştir ("William Branham", t.y.). Buna göre Branham, şifa uygulaması sırasında hastanın sağ elini tuttuğunda tüm hastalıklarını tespit edebilecek; bu esnada fiziksel titreşimler hissedecek ve dua ettiğinde hasta şifa bulmuş olacaktır (Yorulmaz, 2024, s. 201).

Fiziksel şifa uygulamaları barındıran bir diğer hareket Tüm İnsanlar İçin Birleşik Dua Evi'dir. "Şeker Baba" ya da "Lütuf Baba" olarak da anılan Portekiz kökenli Marcelino Manuel da Grace (1884-1960) tarafından kurulan bu hareket Amerika merkezlidir. Fiziksel tedaviye ilişkin tartışmalı bir duruş

sergileyen hareket, hastalıkların tıbbi müdahaleye gerek duyulmadan ilahi şifa ile tedavi edilebileceğini savunmaktadır. Hareketin lideri olan Grace, şifa seansları düzenleyerek ün kazanmış ve bu şekilde birçok insanı harekete çekmeyi başarmıştır (Özcan, 2024, ss. 917-918). Çeşitli yöntemler geliştiren ve mucizeler gerçekleştirdiğini iddia eden Grace, Amerika'nın güneyinde çadır toplantılarına başlamadan önce Afro-Amerikan gazetesi *Savannah Tribune*'de kendi fotoğrafının olduğu bir ilan yayınlamıştır. Bu ilan, İsa'nın ölmediğini ve sonsuza kadar yaşayacağını vaaz etmek üzere Kudüs'ten geleceğini duyurmaktadır. Bunun yanında söz konusu ilan, Grace'i hem uluslararası bir dini figür olarak tanıtmakta hem de onun tıpkı İsa gibi iyileştirme gücüne sahip olduğu mesajını insanlara vermektedir (Dallam, 2007, s. 47). Grace, şifa dağıtırken çeşitli yöntemler kullanmıştır. Bu bağlamda Grace'in kişisel olarak sunduğu şifa, kutsal nesnelere aracılığıyla verdiği şifa ve kilisede satın alınabilen çeşitli Grace ürünlerinin kullanımıyla sağlanan şifadan söz edilebilir (Dallam, 2007, s. 68). Yılda birkaç kez çıkan ve kilisenin resmi yayını olan *Grace Magazine* de şifa aracı olarak kullanılmaktadır. Bu dergi fiziksel şifa için vücuda sarılabilmekte ve şifa hakkında bilgilenecek için de kullanılabilir. Asıl dikkat çekici olan ise bazı insanların bu dergiden iksirler yapması ya da dergiyi suya batırıp içerek şifa bulacağına inanmasıdır (Dallam, 2009, s. 411). Bunun yanında Grace'in, kutsal mendiller ile de şifa dağıttığı bilinmektedir (Dallam, 2007, s. 70). Hareketin satılmak üzere ürettiği şifalı ürünler arasında sabun, kırtasiye malzemeleri, çay, kahve, kurabiye, diş macunu, krem ve talk pudrası sayılabilir ("United House of Prayer for All People", 2024). Söz konusu ürünler hem hastalığa karşı önleyici hem de hastalığı giderici olarak satışa sunulmaktadır. Bu ürünler maddi bir gelir kaynağı olmalarının yanı sıra daha çok kişiye şifa hizmetinin ulaştırılması noktasında da oldukça önemli görülmektedir (Sigler, 2005, ss. 75-76).

2.2. Ruhsal Şifa Uygulamaları

YDH'lerin hedefleri arasında ruhsal olarak iyileştirme veya mevcut durumdan daha sağlıklı bir ruhsal duruma ulaştırma önemli bir yer tutmaktadır (Atkins, 2014, s. 284). Bu bağlamda ruhsal şifa verme hedefinde olan ve bu yönde vaatlerde bulunan onlarca YDH mevcuttur. Bu tür hareketlerde şifa kavramı bireysel ve toplumsal ilerleme için bir tür reçete olarak görülmektedir. Engelleri ortadan kaldırmak ve gelişmek isteyen her bireyin tıbbi veya psikolojik durumları ne olursa olsun şifaya ihtiyacı olduğu da yine bu tür hareketler tarafından vurgulanmaktadır (Cengiz vd., 2021, s. 284).

Silva Zihin Kontrol Metodu, ruhsal şifaya dönük uygulamalar içeren hareketlerin başında sayılabilir. Hareketin kurucusu Meksikalı bir Amerikalı olan José Silva (1914-1999)'dır. Silva Metodu'nun amacı beynin daha fazla kullanımını öğretmek zihnin gizli yeteneklerini geliştirmektir. Aynı zamanda insanın doğasında bulunan potansiyelinin uyanması ve gelişmesini de sağlamaktır ("Silva Metodu Nedir?", t.y.). Unutulmuş gibi görünen şeyleri hatırlama, acıyı kontrol etme, iyileşmeyi hızlandırma, istenmeyen alışkanlıklardan vazgeçme ve sezgiyi harekete geçirme gibi yetenekleri geliştirmek yine hedefler arasında sayılabilir. Silva Zihin Kontrolü, hipnoz ve görselleştirme tekniklerini içeren bir eğitimidir ve 40-48 saat içinde insanlara iletilir. Hareketin reklam broşüründe zihnin 48 saat içinde istenilen her şeyi yapmak için kullanabileceği iddia edilmektedir (Wallis, 2003, s. 44). Bu metod uygulanırken katılımcılara meditatif düzeye ulaşmaları için bir egzersiz verilmektedir. Bu egzersiz derin bir rahatlama sağlayarak katılımcıyı uyku halinden daha derin bir hale sokmaktadır. Metodu uygulayanlar bu durumu "kendi seviyenize gitmek" veya "Alfa'ya gitmek" olarak adlandırmaktadır. Bir de "Beta"da olma durumu, yani dış bilinç içinde olma söz konusudur ki iş yaşamında çalışırken ve başarı elde ederken bu bilinç içinde olduğu kabul edilir. Hayal kurarken, uyumak üzereyken ya da uyanmak üzereyken ise "Alfa"da, yani iç bilinç seviyesinde olduğuna inanılmaktadır. Bu çerçevede Silva Zihin Kontrolü, istenildiği zaman Alfa seviyesine erişilip tamamen uyanık kalılabileceğini iddia etmektedir. Beta seviyesindeyken, yani tamamen uyanıkken insan pek çok karşıt hisler içerisinde olabilir ancak Alfa seviyesine ulaşma ile uyumadan bilinçli kalınarak beynin sağ lobunda işlevsel olunabilmekte ve zihni kontrol etme öğrenilmektedir. Buradan hareketle çoğu insan Silva Zihin Kontrolü'ne psişik iyileşme gücü, rahatlama, uykusuzlukla mücadele, baş ağrısından kurtulma, sigarayı bırakma, kilo verme, hafızayı güçlendirme ve daha etkili çalışma gibi çeşitli zorlukların üstesinden gelme gibi amaçlarla başvurmaktadır (Miele, 1978, ss. 17-21).

Ruhsal şifa dağıtma iddialarında bulunan ve bu maksatla birçok uygulamaya yer veren YDH'lerden birisi de Beyaz Kartal Locası'dır. Hareket 1934 yılında İngiltere'de, "Minesta" olarak bilinen Grace Cooke (1892-1979) ve "Sadık Kardeş" olarak anılan eşi Ivan Cooke tarafından kurulmuştur (Melton, 2009, s. 768). 85 yılı aşkın süredir ruhsal şifa eğitimi ve hizmetleri sunan bu hareket insanlara, hayvanlara ve doğal dünyaya şifa dağıttığını iddia etmektedir ("Healing", t.y.). Şifa dağıttığı iddiasında olan diğer hareket liderleri gibi Grace Cooke da olağanüstü deneyimler yaşayarak şifa

dağıtmak üzere görevlendirildiğini iddia etmiştir. İlk vizyonunu çocukluk yıllarında yaşadığını söyleyen Cooke, bir gece yatağının başında gördüğü Kızılderili şefi Beyaz Kartal'ın, kendisini temel ruhların olduğu yere götürmesiyle her şeyin başladığını iddia etmiştir (Aslanoğlu, 2024, s. 179). Yaşadığını iddia ettiği olağanüstü tecrübelerden sonra Beyaz Kartal'ın kendisini görevlendirdiğine inanan Cooke, ruhların iyileştirilmesi ve teselli edilmesi için işe koyulmuştur. Bu bağlamda Cooke, şifa dua grupları başlatarak öğrencilerini ruhsal gelişim konusunda eğitmiş ve onlara şifa çalışmalarında önderlik etmiştir. Aynı zamanda hastaların rahatsızlıklarının nedenini teşhis ederek tedavide psikişik merkezlere veya çakralara yönlendirilecek renkleri de belirlemiştir. Tüm bunlardan sonra Beyaz Kartal ve onun medyumunu olan Cooke'un birçok insanı ruhsal olarak şifalandırdığına inanılmıştır (Hodgson, 1983, ss. 1-2). Söz konusu hareket, fiziksel iyileşmenin öncelikle ruhsal iyileşmeden geçtiğine inandığı için ruhsal iyileşme öncelikli konumdadır. Bu amaçla hareket, loca denilen topluluk merkezlerinde yapılan grup ritüelleri, meditasyon, el koyma törenleri ve terapiler yoluyla şifa sağlamayı hedeflemektedir. Doğayla ve ilahi sevgi yasasıyla uyum içinde yaşamayı öğütleyen harekette şifa uygulamaları için doğal ilaçlar, renkler, kokular ve müzik gibi birçok şey kullanılmaktadır. Harekette kullanılan tekniklerden biri olan enerji aktarımında şifacılar, kişinin üzerine ellerini veya bedenlerini yerleştirerek enerji aktarımı yapmakta, böylece kişinin enerji merkezlerini dengeleyerek vücudun kendi kendini iyileştirme sürecini teşvik etmektedirler (Guiley, 1991, s. 645). Kullanılan bir diğer teknik olan renk terapisi ise hareketin en ayrıcı özelliklerinden biri olabilir. Renklerin, ruhu büyük ölçüde etkilediği kabul edilir ve ışık titreşimleri aracılığıyla psikişik merkezler uyarılarak ruhun şifa bulduğuna inanılır. Bu süreçte şifacılar tarafından çağırılan şifa meleklerinin hastanın içindeki enerjileri harekete geçirerek şifanın gerçekleşmesine katkıda bulunduğu; Mesih'in meleklerinin de bu sürece katıldığı ileri sürülmektedir (*The Living Word of St. John*, 2010, s. 52).

2.3. Fiziksel ve Ruhsal Şifa Uygulamaları

YDH'ler incelendiğinde bazısının, insanlara hem fiziksel hem de ruhsal şifa sunma vaadinde bulunarak yaklaştıkları ya da bu tür uygulamalara başvurarak insanları etkilemeye çalıştıkları anlaşılmaktadır (Bkz. Turan, 2022, s. 57). Bütünsel Sağlık Hareketi bu bağlamda örnek verilebilecek hareketlerden biridir. Son zamanlarda yalnızca tıbbi bilgilerle sınırlı kalmayan bir sağlık anlayışından

doğan bu hareket alternatif tıp tekniklerini ve dini boyutları bünyesinde buluşturmaktadır (Temiztürk, 2024, ss. 209-210). Hareketin ismini oluşturan holistik sağlık, insanı bütünsel bir varlık olarak ele alan bir yaklaşımı ifade etmektedir. Yani bu yaklaşım yalnızca fiziksel sağlıkla değil, aynı zamanda ruhsal, zihinsel ve sosyal durumlarla da ilgilenmektedir (Mattson, 1982, s. 9). Puttick, Bütünsel Sağlık Hareketi'nin farklı alanlardan beslenerek birçok farklı yaklaşımı uygulamaya koymasının hareketin başarısında etkili olduğuna dikkat çekmektedir (Puttick, 2006, s. 272). Amerika merkezli ortaya çıkan bu hareketin belli bir kurucusu olmamasına karşın İngiliz botanikçi Nicholas Culpeper'in çalışmaları ve Alman doktor Friedrich Samuel Hahnemann'ın geliştirdiği *homeopathy* denilen tedavi yöntemi hareketin gelişiminde dönüm noktası olmuştur (Temiztürk, 2024, s. 210). Harekette fiziksel ve ruhsal şifa için birçok teknik kullanılmaktadır. Hareketin gelişmesinde de çok etkili olan *homeopathy* tekniğinde, kullanılan maddeler seyreltilerek vücudun kendi kendini iyileştirmesi hedeflenmekte; hastalıktan ziyade kişinin tedavi edilmesi amaçlanmaktadır (Withoulkas, 1978, ss. 87-89). Kullanılan teknikler arasında Çin tıbbından alınan *akupunktur* da ilk sıralarda sayılabilir. Geleneksel Çin tıbbında, akupunktur meridyenleri boyunca dolaştığı düşünülen *Chi* enerjisi sağlık için çok önemlidir. Bu enerjinin dolaşımının engellenmesi ile organların dengesi bozulacağından hastalıklar oluşabilir. Bu bağlamda akupunktur tekniği, enerjinin dengesinin sağlanması için vücuttaki özel noktalara iğne batırılarak rahatsızlıkların giderilmesi için kullanılmaktadır (Kroening, Volen, & Bresler, 1979, s. 432). Harekette fiziksel ve ruhsal şifa için uygulanan *laying on of hands* (el koyma) tekniğinde ise eller beden üzerine koyularak iyileşme sağlandığına inanılmaktadır (Glendinning, 1978, ss. 180-182). Bir geribildirim uygulaması olan *biofeedback training* tekniğinde kişiler, makineler aracılığıyla içsel varlığının durumu hakkında anlık geri bildirim alabilmektedirler. Bu tekniği deneyimleyenler, makineler aracılığıyla gerginlik ve gevşeme tepkilerini öğrendikten sonra makine kullanmadan bu değişiklikleri kontrol etmeyi öğrenmektedirler. Tedavi kadar hastalığı önleme açısından da önemli addedilen bu uygulama Bütünsel Sağlık Hareketi'nin temeli olarak kabul edilmektedir (Mattson, 1982, s. 49). Hareket içinde uygulanan bir diğer şifa uygulaması ise vücudun esnekliğini ve doğal liflerini yeniden kazanmasına yardımcı olan *rolfing* tekniğidir. Özel bir masaj ve fizik tedavi yöntemi olan bu teknik genellikle on seansta uygulanmaktadır (Pierce, 1978, ss. 197-200). Enerji aktarımı ile ruhsal şifa vermeyi hedefleyen *reiki*, kristalize taşlarla iyileştirme anlamına gelen *crystal healing*, el ve ayaklardaki sinir uçlarına baskı uygulanarak çeşitli rahatsızlıklara yönelik olarak yapılan *reflexology*, biyolojik ve psikolojik hareketleri birleştiren *kinesiology*, eklemlere nazik dokunuşlarla uygulanan *craniosacral therapy* yine harekette yer verilen çeşitli tekniklerdendir (Temiztürk, 2024, s. 210). Sinirsel-optik refleksleri yorumlayarak sağlık analizi yapmayı amaçlayan *iridology* (Brint,

1978, s. 155), suyla ağrının giderilmesine dayanan *hydrotheraphy*, kemik kas sistemi tedavisine yönelik uygulanan *osteopathy* ve *chiropractic*, Japon geleneksel masajı *shiatsu* ve bitkisel tedaviye dayanan *herbal medicine* yanında dans, müzik ve renk terapisi, meditasyon ve yoga gibi tekniklerin kullanıldığını da söylemek mümkündür (Temiztürk, 2024, ss. 210-211). Bu sayılan teknikler ile birlikte bireyin kendi hastalığının sorumluluğunu üstlenmesi Bütünsel Sağlık Hareketi'nin düşüncesinin merkezinde yer almakta ve buna bağlı olarak tüm şifa uygulamalarında bireyselliğe vurgu yapılmaktadır (Tighe & Butler, 2007, s. 418).

Ruhsal ve fiziksel şifa uygulamaları söz konusu olduğunda atıfta bulunulması gereken bir diğer hareket El Niño Fidencio'dur. José Jesús Fidencio Constantino Síntora (1898-1938) tarafından Meksika, Espinazo'da kurulmuştur. 1898 yılında dünyaya gelen Fidencio, küçük yaşlardan itibaren nahif ve ince sesli olduğu için "küçük oğlan çocuğu" anlamında *el niño* olarak anılmıştır. Fidencio'nun 7 yaşından başlamak üzere arkadaşlarının da şahit olduğu iddia edilen bazı olağanüstü davranışlar gösterdiği söylenmektedir. Hatta henüz 8 yaşındayken annesinin kırık kolunu iyileştirerek ilk şifa dağıtma uygulamalarından birini gerçekleştirdiği iddialar arasındadır (Gergin, 2024, s. 309). Fidencio'nun Espinazo'da spiritüalizmin öncüsü olarak kabul edilen Allan Kardec'in öğrencisi Teodoro von Wernich'in çiftliğinde çalışmaya başlaması ve hazırladığı karışımla Wernich'i bacağındaki rahatsızlıktan kurtarmasının hareketin başlangıcını oluşturduğu ifade edilmektedir. Şifa bulan Wernich, Fidencio'nun bölgede doktor gibi faaliyet göstermesini sağlamış ve ünlenmesinde büyük rol oynamıştır (Villarreal, 2015, s. 35; Gergin, 2024, s. 309). Fidencio, ilahi bir emirle şifa verdiğine inanarak mütevazı ve şefkatli bir şifacı profili çizmiş ve birçok şifa ritüeli gerçekleştirmiştir. Yaşamı boyunca çeşitli vizyonlar geçirdiğini söyleyerek bazılarının İsa Mesih tarafından onaylandığını bile iddia etmiştir (Zavaleta, 1998, s. 99). Şifa uygulamalarına şahit olanlar o esnada Fidencio'nun sıklıkla transa girdiğini bildirmiştir. Fidencio, hastaları iyileştirirken çeşitli tekniklere müracaat etmiştir. Bazen bitkisel kürler kullanmış, bazen vahşi hayvanlar ile korkutarak hastaları iyileştirmiş, bazen de bahçesindeki salıncakta hastalarla birlikte sallanarak şifa sağlamaya çalışmıştır. En ilginç olanı da sadece bir cam parçası kullanarak ve anestezi olmadan hastalar üzerinde onlarca ameliyatlar gerçekleştirmesidir (Gergin, 2024, s. 310). Şöhretinin artmasına bağlı olarak 1928'in sonunda 30.000'den fazla insanın Espinazo çiftliğine, basının deyimiyle "Sağlık Mekkesi"ne ya da "Acı Alanı"na akın ettiği belirtilmektedir (Agostoni, 2018, ss. 230-231). Fidencio'nun, İsa'nın havarileri gibi on iki müridinin olması ve meditasyon yapmak için sık sık yakındaki bir dağa gitmesi

İsa'nın Getsemani Bahçesi'ndeki haline benzetilmiştir (Torres, 2006, s. 42). Bu sebeple takipçileri tıpkı İsa gibi onun da 33 yaşında öleceğini düşünmüş, hatta öldüğünde onun ölümden dirileceğini beklemişlerdir (Zavaleta, 1998, s. 108). Onun ölümüyle hareketin şifa hizmeti sona ermemiştir. Nitekim Fidencio ölmeden önce takipçilerine, ölümünden sonra kendileriyle *materia* denilen özel takipçileri aracılığıyla iletişim kuracağını söylemiştir. Bu doğrultuda materialar, Fidencio'ya hizmet etmek için bir çağrı aldıklarını iddia ederek çeşitli ruhsal ve fiziksel şifa uygulamaları gerçekleştirmektedirler (Cantú & Ramírez, 2002, ss. 135-136). Materiaların gerçekleştirdikleri şifa ritüellerinden biri olan *Curación*, kadınların duası ile başlamakta; uygulamaya konu olan kişiler, üzerinde mumların, İsa, azizler ve Fidencio'nun resimlerinin olduğu bir masanın önünde konumlanmaktadır. Dua bittiğinde materiaların esnemeye başlaması ve bu esnemenin öksürüğe dönüşmesi ile Fidencio'nun ruhunun ona geçtiğine inanılmaktadır. Bu transformasyonun tamamlandığının işareti olarak "Ave Maria" duası okunmaktadır (Gergin, 2024, s. 311). Bazen on dakika boyunca devam eden bu dua ile *materia* bir şekilde uyarılmakta ve ritmik sallanmalarla kendinden geçerek transa girmektedir. Trans hali sonrasında materiaların tatlı bir ruh haline büründüğü, ritüel cübbesi ile şapkasının giydirilmesiyle de şifa vermeye hazır hale geldiğine inanılmaktadır (Carrasco & Sagarena, 2008, ss. 232-234).

3. Şifa Uygulamalarının İnsanlar Üzerindeki Etkisi

İster fiziksel isterse ruhsal olsun şifa uygulamalarının bireysel veya toplu seanslar şeklinde gerçekleştirildiği, bazı hareketlerin bireysel bazılarının ise toplu uygulamalara önem atfettiği görülmektedir. Söz konusu oluşumların taraftar kazanmasında toplu seansların daha etkin bir rol oynadığı bir vakiydir. Hem daha çok insana hitap etme hem de şifa dağıtma uygulamalarının kalabalıklar üzerinde daha etkili olabileceği ve insanların birbirini etkileme ihtimali dikkate alınarak hareket edilmektedir. Nitekim bu uygulamalara tanık olan birçok insanın şifa bulma umuduyla bu tür oluşumlara yöneldikleri, yine kişisel deneyim ve tanıklıkların yanı sıra söz konusu ilginç uygulamaları ve bunlara dair haber ve iddiaları gündeme taşıyan basın ve sosyal medyanın insanları bu tür hareketlere yönlendirdiği söylenebilir.

Daha önce şifa uygulamalarına işaret ettiğimiz Branhamizm hareketinin lideri Branham, Tanrı tarafından şifa dağıtmak üzere gönderilmiş bir adam olarak ünlenmiş ve şifa dağıtmak amacıyla Avrupa'yı üç kez turlamıştır. Kanser ve diğer tüm hastalıkların çaresi olduğunu iddia ettiği reçete için dünyanın dört bir yanından insanlar, şifa bulmak için Amerika'ya seyahat etmiştir. Branham'ın 1951 yılında, eski bir senatör olan ve uzun yıllardır koltuk değneğine bağlı yaşayan William D. Upshaw'ı iyileştirmesi en çok ses getiren şifa dağıtma hikayelerinden birisi olmuştur (Weaver, 2000, s. 57). Hareketin web sayfasında yer verilen bilgilere göre Upshaw, babasının çiftliğinde çalışırken düşme sonucu yaşadığı omurilik yaralanması ile hayatının geri kalanını yürüyemez halde geçirmiştir. 1951 yılında Los Angeles, Calvary Tapınağı'nda bir gecede hayatının değiştiğini anlatan Upshaw, Branham sayesinde şifa bulduğunu iddia etmiştir. Üç bini aşkın kişinin olduğu şifa ayininde Branham, dua ederken herkesin ellerini sevdiğinin üzerine koymasını istemiştir. Dinleyicilerden yükselen dua sesleri sırasında bitkin düşen Branham kürsüden alınarak bir odaya götürülmüş, bunun üzerine Calvary Tapınağı'nın papazı LeRoy Kopp kürsüye gelerek Upshaw'm iyileştiğini müjdelemiş ve Upshaw koltuk değneklerini bir kenara fırlatarak şifa bulmuştur ("Congressman Upshaw", t.y.).

Şekil 1-2: William D. Upshaw'ın 59 Yıl Sonra Koltuk Değneklerini Atarak Calvary Tapınağı'nda İyileşmesine Dair Gazete Haberi (The Los Angeles Times Mon, Feb 19, 1951)

Branham'ın buna benzer birçok iyileştirmeye imza attığı iddia edilmektedir. Mesela bir toplantıda dokuz tane sağır ve dilsizi iyileştirdiği, bir başka toplantıda ise dinleyiciler arasından çağırdığı

kadının, adını öğrendikten sonra midesinde iki ur olduğunu söylediği ve hatta ölü bir adamı dirilttiği anlatılanlar arasındadır (Harrell, 1978, ss. 30-38).

Şekil 3-4: Branham'ın Toplu Şifa Seanslarından Görüntüler
(<https://branham.org/en/pictures>)

Branham'ın şifa uygulamalarına çok sayıda insanın tanıklık ettiği iddia edilmektedir. Bu tanıklıkların bazısına Branham'ın öğretilerinin kaydedilip dağıtıldığı bir organizasyon olan *Voice of God Recordings*'in web sitesi¹² aracılığıyla erişilebilmektedir. Aynı zamanda bu site aracılığıyla Branham'ın vaazlarının kayıtlarına, kitaplarına ve diğer materyallerine de erişim sağlanabilmektedir.

Tüm İnsanlar İçin Birleşik Dua Evi hareketinde lider Grace'in; cüzzamlıları, körleri, sakatları iyileştirebileceği ve hatta ölüleri bile diriltebileceği ileri sürülmektedir. Bu kapsamda Grace'in, doktorların öldüğünü ilan ettiği öz kız kardeşi Jennie'yi dirilttiği savunulmuştur (Dallam, 2007, ss. 68-69). Kalabalık seanslarda şifa deneyimi yaşayan insanların verdikleri tepkiler, deneyimi gözlemleyen diğer kişilerin Grace'e olan güvenini daha da artırmıştır. Clark, şifa deneyimleyen insanlarda uygulamanın ilk aşamasında ritmik olarak sallanma, gözlerin yukarıya kilitlenmesi ve anlaşılamayan bir dilde anlamsız mırıltılar duyulması; sonraki aşamada kişinin yere yığılması ile trans

¹² <https://branham.org/en/home>, Erişim: 28 Ağustos 2024.

veya koma hali; son aşamada ise seğirmelerle birlikte bilincin geri dönmesi ve birtakım nöbetlerin geçirilmesi gibi durumlar yaşandığını belirtmektedir (Clark, 1949, ss. 123-124).

(<https://artsandculture.google.com/entity/marcelino-manuel-da-graca/m05h2krq>)

Şekil 7-8: Şifa Uygulamalarının İnsanlar Üzerindeki Etkilerinden Görüntüler

(<https://artsandculture.google.com/entity/marcelino-manuel-da-graca/m05h2krq>)

Örneklerde görüldüğü üzere bazı hareketlerin sunduğu ve neticede başarı elde ettiği ileri sürülen şifa uygulamaları tıp yoluyla şifa bulamayan ya da farklı arayışlar peşinde olan insanların ilgisini çekmekte ve bu tür oluşumların taraftar sayısının artmasını sağlamaktadır. Örneğin Bütünsel Sağlık Hareketi'nin büyümesinde bu durumun etkili olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Bütünsel Sağlık Hareketi'ndeki şifa uygulamalarını deneyimleyen bireyler üzerinde yapılan bir araştırma, katılımcıların çoğunun bilimsel tıbbın etkisiz kaldığı durumlara dikkat çektiklerini ve bu durumdan duyulan memnuniyetsizlik üzerine bu tür yönelimlere giriştiklerini ortaya koymuştur. Bu araştırma kapsamında görüşleri alınan bir kadın, kocası ve kendisinin kanserle mücadele ettiğini, çocukluğu boyunca hastanelere girip çıktığını ancak bir çare bulamadığını üzülen dille getirmektedir. Hastane sisteminde yaşadığı olumsuz deneyimlerin kendisini Bütünsel Sağlık Hareketi'ne yönelttiğini vurgulayan kadın, kanserini tedavi edemese bile acısını dindirmek ve yaşamının sonuna doğru daha rahat etmek için hareketin şifa uygulamalarına yöneldiğini ifade etmektedir (Deierlein, 1994, ss. 177-182).

Benzer yorumlar ve açıklamalar Silva Zihin Metodu'nu uygulayan farklı insanlar tarafından da dile getirilmektedir. Hareketin web sitesinde Silva Zihin Metodu ile ulaşılan birçok başarı ve şifa deneyimine yer verilmektedir. Örneğin onlarca yıldır alkolle mücadele eden birinin Silva Metodu ile alkolü bırakması, iki yıllık yoğun kanser tedavisi gören birinin ilk kez bu metot sonrasında uyuyabildiğini söylemesi, bir yarış pilotunun bu metotla birçok yarışı kazandığını ve bunu kişisel güçlendirme tekniklerine borçlu olduğunu anlatması gibi birçok kişisel deneyimden söz edilmektedir ("Success Stories", t.y.).

 <p>Richard Bach En Çok Satan "Martı Jonathan Livingston" Yazar ★★★★★</p> <p>Yaratıcı Görselleştirme Silva Yönteminin arkasında yatan şeydir. Görselleştirin ve Gerçekleştirin. Buraya kaydolduktan sonra en çok satan kitabımı tamamladım.</p>	 <p>Ed van der Werk Öğrenci ★★★★★</p> <p>Bana göre Silva Metodu, yatırım yaptığım en iyi programlardan biri. Yoksa Silva'nın bana yatırım yaptığını mı söylemeliyim?...Silva Metodu, istediğimiz hayatı, iyi hissettiren hayatı yaratmak için güçlü bir araçtır.</p>
 <p>Robert Stiller Green Mountain Kahve Kavurma Makineleri Başkanı ve CEO'su ve 2001 Yılın Girişimcisi - Forbes Listesi ★★★★★</p> <p>Silva Metodu'nu çalışanlarıma sunmak, onlara Zihin Gücünün kilidini açmaları için sınırsız fırsatlar verdi.</p>	 <p>Barbara İpekstone Yazar - komik Wendy Darlin Capers dahil 40 roman ve kısa roman ★★★★★</p> <p>Kursu yirmi yıl önce almıştım. Yanımda durdu ve hiç beklemediğim zorlukların üstesinden gelmeme yardım ederek kalbimde dinlendi. Çoğu zaman kendimi şaşırttım. Silva beni olduğum gibi bir kaplan yaptı.</p>

Şekil 9: Silva Metodu Web Sitesinde Yer Alan Deneyimlerden Birkaç Örnek
(<https://silvamethod.com/success-stories>)

Fidencio hareketi insanları hem fiziksel hem de ruhsal olarak etkileyerek büyük takipçi kitlesi kazanmış bir hareket olarak dikkatleri çekmektedir. Hareketin en çok ses getiren ve Fidencio'nun şifa kariyerinin en önemli olayı 1928 yılında gerçekleşmiş ve Fidencio, Meksika devlet başkanı Plutarco Elías Calles'i iyileştirmiştir (Vidaurre, 2002, s. 135).

Fidencio, kendi doktorlarının bir türlü iyileştiremediği cilt rahatsızlığı bulunan Meksika devlet başkanını altı saat süren tedavi sonrasında iyileştirmiş ve bu olay sonucunda büyük şöhret bulmuştur (Gergin, 2024, s. 310). Bunun üzerine kızamık, zatürre ve cüzzamdan tutun da konuşamayan ve yürüyemeyenlere kadar çok farklı hastalıklara sahip binlerce insan şifa aramak için Espinazo'ya akın etmiştir (Agostoni, 2018, s. 230). Calles'in şifa bulması o denli ses getirmiştir ki Castillo ve Abraham (2016, ss. 89-90), bu nedenle tren raylarının yönünün doğrudan Fidencio'nun yaşadığı eve çevrildiğini ve bu sayede takipçileri tarafından oranın kutsal bir yer olarak görüldüğünü aktarmaktadır.

Şekil 10: Şifa Bulma Amacıyla Trenle Espinazo'ya Akın Eden İnsanların Görüntüsü

(<https://revista.drclas.harvard.edu/el-nino-fidencio-healing-power-of-the-afflicted/>)

Fidencio'nun hastaları ya da çeşitli arayış içinde olanları salıncakta sallayarak şifa dağıtması da ilginç bir uygulama olarak hatırlatılabilir. Akıl hastalarını, sinir krizi geçirmek üzere olanları veya depresyon gibi çeşitli psikolojik sorunları olanları salıncak ile iyileştirdiği iddia edilmektedir. Hastaların salıncağa bindiklerinde ağlamaya başladıkları ve Fidencio'nun salıncağı sallayarak onlara şifa verdiği söylenmektedir (Villarreal, 2015, ss. 171-172). Dahası Fidencio'nun konuşamayan bir adamı salıncakta sallayarak iyileştirdiği anlatılmaktadır (Torres, 2006, s. 44). Villarreal (2015, ss. 171-172), Fidencio'nun ölümünden sonra da salıncağın şifa amaçlı kullanılmaya devam ettiğine dikkat çekmektedir.

Şekil 11-12: El Niño Fidencio Takipçilerinin Espinazo'daki Salıncağa Ziyaretlerinden Görüntüler (<https://www.milenio.com/sociedad/celebran-fiestas-nino-fidencio-espinazo-nl>)

Havai fişek kazası sonucu görme yetisini kaybeden 2 yaşındaki bir çocuğun, Fidencio tarafından gözlerine yapılan masaj ve gözlerinin mendille kapatılması üzerine görmeye başlaması ve yine özellikle akıl hastalarının “Conchita” adı verilen dağ aslanı ile iyileştirilmesi grup üyeleri tarafından en çok anlatılan olaylardır (Villarreal, 2015, ss. 171-172; A. N. Zavaleta, 1998, ss. 101-102). Yukarıda aktarılan hususların yanında Fidencio'nun cerrahi alet olarak yalnızca kırık bir cam parçası kullanarak anestezi olmadan operasyonlar gerçekleştirmesi ve hiçbir hastanın ameliyat esnasında acı duymadığını bildirmesi de insanları hayrete düşürmüştür. Anestesi kullanılmadan sadece kırık bir cam parçasıyla cerrahi müdahalelerin yapıldığı iddiasının gerçeklik değeri tartışmasını bir kenara bırakırsak, Fidencio'nun çıkardığı doku ve tümörlerle dolu çok sayıda şişenin hala Espinazo'da sergilendiği ve buraya gelen ziyaretçilerin burada gördüklerinden hayli etkilendikleri ya da bir başka ifadeyle bütün bu anlatı ve sergilenen materyallerle insanların gruba ilgilerinin artırılmaya çalışıldığı aktarılmaktadır (T. Zavaleta, t.y.).

((<https://drtonyzavaleta.com/nino-fidencio-photo-gallery/>)

Şekil 15-16: Fidencio'nun Şifa Uygulamalarından Görüntüler (<https://drtonyzavaleta.com/nino-fidencio-photo-gallery/>)

SONUÇ

Birtakım fiziksel hastalıkları iyileştirme ve manevi şifa dağıtma iddiaları yeni dini hareketlerin birçoğunda karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Uzakdoğu ve Hint kökenli hareketlerin insanları cezbetme yollarından biri de sağlıklı yaşam, kişisel gelişim ve alternatif tedavi yolları önermeleridir. YDH'lerin birçoğu başlangıçta potansiyel olarak kendileriyle ilgilenen insanlarla onların ilgilerini çekecek yoga dersleri, meditasyon seansları, halka açık konuşmalar, şifa dağıtma, vb. hizmetler sunarak temasa geçmektedir. Bu hizmetler ilgilenen kişileri çekmek için önemli bir araç olarak görülmektedir.

YDH'lerde insanlara sunulan ve şifa sağladığına inanılan uygulamaların bazen çok ses getirdiği ve insanları etkilediği de bir vakiadır. Şifa dağıtma yönü ile öne çıkan YDH'lerdeki uygulamalar insanların fiziksel ve ruhsal ihtiyaçlarını dikkate aldığı için bu doğrultuda arayışta olan birçok insan bu tür hareketlere katılım gösterebilmektedir. YDH'lerin katılımcıları üzerinde yapılan bazı araştırmalar bilhassa bilimsel tıpta aradığı şifayı bulamayan bazı insanların bu hareketlere yöneldiklerini göstermektedir.

Kalabalık mekanlarda sergilenen ve birçoğu önceden planlanmış izlenimi uyandıran uygulamaları bizatihi canlı olarak izleyen birçok kişinin gördüklerinden etkilenmesi oldukça muhtemeldir. Bazı hareketlere dair yapılan araştırmalar bu durumu destekler mahiyettedir. Nitekim El Niño Fidencio hareketinde tanıklıklar hareketin taraftar kazanmasında oldukça etkili olmuştur.

Şifa uygulamalarını deneyimleyip memnun kalan insanların bu deneyimlerini başkaları ile paylaşması taraftar kazanmada önemli bir rol oynamaktadır. Günümüzde sosyal medya aracılığıyla kişisel deneyimlerin geniş kitlelere ulaştırılması çok daha kolay bir hale gelmiştir. Silva Metodu ve Branhamizm gibi bazı hareketlerin, web sitelerinde yer verdikleri olumlu kişisel deneyimler üzerinden insanları etkilemeye ve sundukları uygulamalara iştirak etmeye çağırdıkları görülmektedir.

KAYNAKLAR

- Agostoni, C. (2018). Ofertas m3dicas, curanderos y la opini3n p3blica: El Niño Fidencio en el M3xico posrevolucionario. *Anuario Colombiano de Historia Social y de la Cultura*, 45(1), 215-243. <https://doi.org/10.15446/achsc.v45n1.67557>
- Aksel, H. S. (2022). *Yeni aę Dini: Ezoterik Geleneğin Pop3ler K3lt3re D3n3ş3m3*. Ankara: Eskiyesi Yayınları.
- Aslanoğlu, A. (2024). Beyaz Kartal Locası. İçinde S. Turan & E. Battal (Ed.), *Yeni Dini Hareketler Ansiklopedisi* (2. bs, ss. 179-181). İstanbul: Okur Akademi.
- Atkins, G. G. (2014). *Modern Religious Cults and Movements*. New York: Routledge.
- Brint, A. Ian. (1978). Iridology. İçinde E. Bauman, A. Ian Brint, L. Piper, & P. Wright (Ed.), *The Holistic Health Handbook* (ss. 155-164). San Francisco: And/Or Press.
- Burgess, S. M., & van der Maas, E. M. (Ed.). (2010). *The New International, Dictionary of Pentecostal Charismatic Movements*. Michigan: Zondervan.
- Cant3, N. E., & Ram3rez, O. N. (Ed.). (2002). *Chicana Traditions: Continuity and Change*. Urbana: University of Illinois Press.
- Carrasco, D., & Sagarena, R. L. (2008). The Religious Vision of Gloria Anzald3a: Borderlands/La Frontera as a Shamanic Space. İçinde G. Espinosa & M. T. Garc3a (Ed.), *Mexican American Religions: Spirituality, Activism, and Culture* (ss. 223-241). Durham: Duke University Press.
- Castillo, R., & Abraham, O. (2016). El niño Fidencio: De curandero a santo. *Reforma Siglo XXI*, (88), 88-91.
- Cengiz, K., K33kural, 3., & G3r, H. (2021). *T3rkiye'de Spirit3el Arayışlar* (1. bs). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Clark, E. T. (1949). *The Small Sects in America* (Revised Edition). New York: Abingdon Press.
- Congressman Upshaw. (t.y.). Geliş tarihi 02 Mayıs 2024, g3nderen Voice Of God Recordings website: https://branham.org/en/articles/1192015_CongressmanUpshaw

- Crawford, S. J. (2006). Religion, Healing and the Body. İçinde L. L. Barnes & I. Talamantez (Ed.), *Teaching Religion and Healing* (ss. 29-46). New York: Oxford University Press.
- Dallam, M. W. (2007). *Daddy Grace: A Celebrity Preacher and His House of Prayer*. New York: New York University Press.
- Dallam, M. W. (2009). United House of Prayer for All People. İçinde A. B. Pinn (Ed.), *African American Religious Cultures* (ss. 405-411). Santa Barbara, California: ABC-CLIO.
- Deierlein, K. (1994). Ideology and Holistic Alternatives. İçinde W. Kornblum & C. D. Smith (Ed.), *The Healing Experience: Readings on the Social Context of Health Care* (ss. 177-187). Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall.
- Gergin, H. (2024). El Niño Fidencio. İçinde S. Turan & E. Battal (Ed.), *Yeni Dini Hareketler Ansiklopedisi* (2. bs, ss. 309-311). İstanbul: Okur Akademi.
- Glendinning, C. (1978). Laying On of Hands. İçinde E. Bauman, A. Brint, L. Piper, & P. Wright (Ed.), *The Holistic Health Handbook* (ss. 180-182). San Francisco: And/Or Press.
- Guiley, R. E. (1991). *Harper's Encyclopedia of Mystical Paranormal Experience*. New York: Castle Books.
- Harrell, D. E. (1978). *All Things Are Possible: The Healing and Charismatic Revivals in Modern America*. Bloomington: Indiana University Press.
- Healing. (t.y.). Geliş tarihi 17 Mayıs 2024, gönderen White Eagle Lodge website: <https://www.white-eagle.org.uk/what-we-offer/healing/>
- Hodgson, J. (1983). *A White Eagle Lodge Book of Health and Healing*. New Land: The White Eagle Publishing Trust.
- Koenig, H. G. (Harold G. (2012). *Handbook of religion and health*. Oxford ; New York : Oxford University Press. Geliş tarihi gönderen <http://archive.org/details/handbookofreligi0000koen>
- Kroening, R. J., Volen, M. P., & Bresler, D. (1979). Acupuncture: Healing the Whole Person. İçinde H. A. Otto & J. W. Knight (Ed.), *Dimensions in Wholistic Healing* (ss. 427-439). Chicago: Nelson-Hall.

- Mattson, P. H. (1982). *Holistic Health in Perspective*. California: Mayfield Publishing Company.
- Melton, J. G. (2007). Introducing and Defining the Concept of a New Religion. İçinde D. G. Bromley (Ed.), *Teaching New Religious Movements* (ss. 29-40). New York: Oxford University Press.
- Melton, J. G. (2009). *Melton's Encyclopedia of American Religions* (Eighth Edition). Detroit: Gale.
- Miele, P. (1978). Using More of Your Mind in Special Ways. İçinde J. Silva & P. Miele, *The Silva Mind Control Method* (ss. 17-21). New York: Pocket Books.
- Özcan, Ş. (2024). Tüm İnsanlar İçin Birleşik Dua Evi. İçinde S. Turan & E. Battal (Ed.), *Yeni Dini Hareketler Ansiklopedisi* (2. bs, ss. 917-918). İstanbul: Okur Akademi.
- Pierce, R. (1978). Rolfing. İçinde E. Bauman, A. Brint, L. Piper, & P. Wright (Ed.), *The Holistic Health Handbook* (ss. 197-200). San Francisco: And/Or Press.
- Puttick, E. (2006). Holistic Health Movement. İçinde P. B. Clarke (Ed.), *Encyclopedia of New Religious Movements* (ss. 271-273). Londra: Routledge.
- Saliba, J. A. (2007). Disciplinary Perspectives on New Religious Movements: Views from the Humanities and Social Sciences. İçinde D. G. Bromley (Ed.), *Teaching New Religious Movements* (ss. 41-63). New York: Oxford University Press.
- Shterin, M. (2012). New Religious Movements in Changing Russia. İçinde O. Hammer & M. Rothstein (Ed.), *The Cambridge Companion to New Religious Movements* (ss. 286-302). Cambridge: Cambridge University Press.
- Sigler, D. B. (2005). Daddy Grace: An Immigrant's Story. İçinde K. L. Leonard, A. Stepick, M. A. Vásquez, & J. Holdaway (Ed.), *Immigrant Faiths: Transforming Religious Life in America* (ss. 67-78). Walnut Creek: CA: AltaMira Press.
- Silva Metodu Nedir? (t.y.). Geliş tarihi 15 Mayıs 2024, gönderen Silva Metodu website: <https://www.silvametoduturkiye.com/silva-metodu.php>
- Success Stories. (t.y.). Geliş tarihi 16 Mayıs 2024, gönderen The Silva Method in Great Britain website: <https://silvamethodgb.com/success-stories/>

Temiztürk, H. (2024). Bütünsel Sağlık Hareketi. İçinde S. Turan & E. Battal (Ed.), *Yeni Dini Hareketler Ansiklopedisi* (2. bs, ss. 209-211). İstanbul: Okur Akademi.

The Living Word of St. John: White Eagles Interpretation of the Gospel (Fourth Edition). (2010). Liss, Hampshire, England: The White Eagle Publishing Trust.

Tighe, M., & Butler, J. (2007). Holistic Health and New Age in Britain and the Republic of Ireland. İçinde D. Kemp & J. R. Lewis (Ed.), *Handbook of New Age* (ss. 415-434). Leiden: Brill.

Torres, E. (2006). *Healing with Herbs and Rituals: A Mexican Tradition* (T. L. Sawyer, Ed.). Albuquerque: University of New Mexico Press.

Turan, S. (2022). *Abusionem: Yeni Dini Hareketlerin İstismar Dünyası*. İstanbul: Okur Akademi.

Turan, S., & Battal, E. (Ed.). (2024). Giriş: Yeni Dini Hareketler. İçinde *Yeni Dini Hareketler Ansiklopedisi* (2. bs, ss. 13-18). İstanbul: Okur Akademi.

United House of Prayer for All People. (2024, Mayıs 3). Geliş tarihi 11 Mayıs 2024, gönderen Encyclopedia Britannica website: <https://www.britannica.com/biography/Charles-Emmanuel-Grace>

Vidaurre, C. L. (2002). Las Que Menos Quería el Niño: Women of the Fidencista Movement. İçinde N. E. Cantú & O. N. Ramírez (Ed.), *Chicana Traditions: Continuity and Change* (ss. 133-142). Urbana: University of Illinois Press.

Villarreal, J. M. (2015). *The Devotion to a Living Santo and His Religious Healing: An Interdisciplinary Study of El Niño Fidencio And His Religious Movement* (Doctoral Dissertation). Michigan State University, East Lansing, Michigan.

Voice Of God Recordings. (t.y.). Geliş tarihi 28 Ağustos 2024, gönderen <https://branham.org/en/home>

Wallis, R. (2003). Three Types of New Religious Movement. İçinde L. L. Dawson (Ed.), *Cults and New Religious Movements: A Reader* (ss. 36-58). Malden: Blackwell Publishing.

Weaver, C. D. (2000). *The Healer-Prophet William Marrion Branham: A Study of the Prophetic in American Pentecostalism*. Georgia: Mercer University Press. Geliş tarihi gönderen <http://archive.org/details/healerprophetwil00weav>

William Branham. (t.y.). Geliş tarihi 27 Nisan 2024, gönderen Voice Of God Recordings website: <https://branham.org/en/williambranham>

Withoukka, G. (1978). Homeopathy. İçinde E. Bauman, A. Brint, L. Piper, & P. Wright (Ed.), *The Holistic Health Handbook* (ss. 87-93). San Francisco: And/Or Press.

Yalvaç Arıcı, H. (2021). Modern Şifacılık Yönelimleri. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (19), 291-324.

Yorulmaz, S. (2024). Branhamizm. İçinde S. Turan & E. Battal (Ed.), *Yeni Dini Hareketler Ansiklopedisi* (2. bs, ss. 200-204). İstanbul: Okur Akademi.

Zavaleta, A. N. (1998). El Niño Fidencio and the Fidencistas. İçinde W. W. Zellner & M. Petrowsky (Ed.), *Sects, Cults, and Spiritual Communities: A Sociological Analysis* (ss. 95-115). Westport, Connecticut: Praeger Publishers.

Zavaleta, T. (t.y.). El Niño Fidencio. Geliş tarihi 23 Mayıs 2024, gönderen Curanderismo Research website: <https://drtonyzavaleta.com/el-nino-fidencio/>

Türkiye'deki Yatılı Kur'an Kursları Erving Goffman'ın Total Kurum Kategorisine Girer mi?

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Süheyl ÜNAL*

Ege Üniversitesi Birgivi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Anabilim Dalı

suheyl.unal@ege.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9867-5476

Öz

Bu araştırma, Türkiye'deki yatılı Kur'an kurslarının Erving Goffman'ın "total kurum" adını verdiği kavram çerçevesinde değerlendirilip değerlendirilemeyeceğini incelemektedir. Goffman için "total kurum", toplumun genelinden oldukça uzun bir süre için koparılmış benzer durumda olan çok sayıda bireyin, kurum tarafından kuşatılıp resmi surette düzenlenmiş bir yaşam döngüsü sürdürdüğü bir ikamet ve çalışma yeri olarak tanımlanır. Goffman'a göre total kurumların beş türü vardır. Bunlardan dördüncüsü olan askerî kışlalar, gemiler, yatılı okullar, çalışma kampları, sömürgeci yerleşkeler gibi "işe benzeyen görevlerin daha iyi yerine getirilmesi için kurulduğu söylenen ve kendilerini yalnızca bu araçsal dayanaklar üzerinde meşrulaştıran kurumlar", yatılı Kur'an kurslarıyla en ilgili olanıdır. Bu çalışmanın ana problemi, Türkiye'deki yatılı Kur'an kurslarının bu tanıma ne ölçüde uyduğunu ortaya koymaktır. Araştırmanın amacı, Türkiye'deki yatılı Kur'an kurslarının Goffman'ın "total kurum" kriterlerine göre analiz edilmesidir. Bu bağlamda, literatürde bu konuda çalışma yapılmadığı için önemli bir boşluk bulunmaktadır. Makalemiz, bu boşluğu doldurmaya katkı sağlamayı ve yatılı Kur'an kurslarının toplumsal yapı içindeki yerini anlamayı hedeflemekte, ayrıca Goffman'ın teorik çerçevesini kullanarak, Türkiye'deki yatılı Kur'an kurslarının işleyişini ve öğrencilerin deneyimlerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmadan elde edilen kuramsal ve empirik temelli verilerden hareketle 20 soruluk bir pilot açılımlı çalışmaya hazırlanmış ve konunun uzmanı üç katılımcıya bu sorular sorularak görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Sonuçta Türkiye'deki yatılı Kur'an kurslarının, total kurum özellikleri taşıdığı görülmüştür. Öğrencilerin gözetim altında olmaları ve katı kuralların varlığı, bu kursların total kurum özellikleri taşıdığına işaret

etmektedir. Ne var ki konu sadece bir kurumun total bir kurum olup olmaması değil, ne kadar total bir kurum olduğudur. Total bir kurum, bünyesindeki insanların bireyliğini zayıflatma potansiyeli taşır. Yatılı Kur'an kurslarında disiplinin sağlanması, sadece katı kurallarla ve öğrencilerin bireyliklerinin zedelenmesi yoluyla olmak zorunda değildir; onlara içinde buldukları kurumu sevdirek sahiplenmeleri sağlanmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Total Kurum, Erving Goffman, Yatılı Kur'an Kursları, Simgesel Etkileşimcilik.

Do Boarding Qur'an Courses In Türkiye Fall Into Erving Goffman's Total Institution Category?

Abstract

This research examines whether Turkish boarding Qur'an courses can be considered within the framework of what Erving Goffman calls the "total institution". For Goffman, a "total institution" is defined as a place of residence and work in which a large number of similarly situated individuals, cut off from the general society for a fairly long period of time, are surrounded by the institution and maintain a formally regulated life cycle. According to Goffman, there are five types of total institutions. The fourth of these, such as military barracks, ships, boarding schools, labor camps, colonial settlements, "institutions that are said to have been established for the better performance of work-like tasks and that legitimize themselves solely on these instrumental grounds", is the most relevant to Qur'an boarding courses. The main problem of this study is to determine the extent to which boarding Qur'an courses in Türkiye fit this description. The aim of the study is to analyze the Qur'an boarding courses in Türkiye according to Goffman's criteria of "total institution". In this context, there is an important gap in the literature as no study has been conducted on this subject. Our article aims to contribute to filling this gap and to understand the place of boarding Qur'an courses in the social structure, and also aims to analyze the functioning of boarding Qur'an courses in Türkiye and the experiences of students by using Goffman's theoretical framework. Based on the theoretical and empirically based data obtained from the study, a pilot exploratory study with 20 questions was prepared and interviews were conducted with three participants who are experts in the field. The results showed that boarding Qur'an

courses in Türkiye have the characteristics of total institutions. The supervision of students and the existence of strict rules indicate that these courses have the characteristics of total institutions. However, the issue is not only whether an institution is a total institution, but also how total it is. A total institution has the potential to undermine the individuality of the people within it. Maintaining discipline in boarding Qur'an courses does not only have to be done through strict rules and undermining the individuality of the students; it must be ensured that they love and embrace the institution they are in.

Keywords: Sociology of Religion, Total Institution, Erving Goffman, Boarding Qur'an Courses, Symbolic Interactionism.

GİRİŞ

Erving Goffman -kendisi kabul etmek istemese de- (Ünsaldı, 2022) sosyoloji kuramcıları tarafından simgesel (sembolik) etkileşimcilik okulundan kabul edilir. Mikro-sosyoloji yaklaşımlarından birisi olan simgesel etkileşimcilik (Wallace & Wolf, 2012, ss. 315-331) toplumun/toplumların büyük kuramları yerine bireyler arası ilişki ve etkileşimler ile gündelik hayatı inceler. Goffman'ın eserlerine baktığımızda da bu bakış açısını görebiliriz (2018, 2021a, 2021b, 2021c, 2022a, 2022b, 2023). Goffman, gündelik hayat içerisinde yaşayan bireyin çoğunlukla farkına varmadığı sosyal ilişkileri ve bunların oluşturduğu düzenlilikleri inceler. Onun öne çıkarttığı kavramlardan biri de araştırmamızın ilk ayağı konumundaki "total kurum"dur. Özellikle *Timarhaneler* adlı eserinde total kurum kavramının ayrıntılarına girmiş ve hangi kurumların total kurum kabul edilebileceğinden ve bu kurumların özelliklerinden bahsetmiştir.

Araştırmamızın diğer ayağı olan yatılı Kur'an kursları, Türkiye'de Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı olarak yürütülen yaygın eğitim kurumları arasında görülmektedir. Goffman okumalarımız esnasında yatılı okulların veya yurtların da total kurum sayılabileceğine dair ifadelerle karşılaşınca yatılı Kur'an kurslarının total kurum sayılıp sayılmayacağı, eğer sayılırsa ne ölçüde sayılabileceği soruları zihnimize belirdi. Bu makale, söz konusu soruların cevabını bulmak amacıyla kaleme alınmıştır. Her ne kadar yerli ve yabancı literatürde Kur'an kursları dışındaki başka kurumların Goffman'ın total

kurum kavramıyla ilişkisi üzerine araştırmalar bulunsa da,¹³ yatılı Kur'an kursları ile total kurum kavramı arasındaki ilişki üzerine yapılmış herhangi bir çalışmaya rastlayamadık. Makalemiz, bu konudaki açığı kapatma yönünde atılmış bir adım olarak değerlendirilebilir. Anlayıcı/yorumlayıcı sosyoloji yönteminin takip edileceği çalışmamızda literatür taraması tekniğinin yanısıra elde edilen verilerin sınındığı, konunun uzmanı üç katılımcıyla görüşülerek bir nitel fenomenolojik pilot açımlayıcı çalışma da yapılmıştır. İlk olarak makalemizin merkezinde yer alan “total kurum” kavramını açıklamalıyız. Acaba Goffman geliştirdiği bu kavrama nasıl bir anlam vermektedir? Ayrıca Goffman yorumcularının konuya dair farklı bakış açıları ve katkıları nelerdir?

1. Goffman'ın “Total Kurum” Kavramı

Erving Goffman, hastaneye kapatılmış birisinin toplumsal dünyası hakkında, onun bu dünyayı öznel olarak deneyimlediği haliyle bilgi edinmeye çalışmak amacıyla 1954-57 yılları arasında bir akıl hastanesinde “kapatılmış” kişilerin davranışlarını katılımcı gözlem yoluyla incelemiştir. Daha sonra, bu incelemesini kaleme aldığı 1961 tarihli *Asylums* (Türkçesi: *Tımarhaneler*) adlı eserinde “total kurum” terimini ilk kez detaylı bir şekilde açıklamıştır (Goffman, 2023, s. 7). Goffman'a göre “*total kurum, toplumun genelinden oldukça uzun bir süre için koparılmış ve benzer bir durumda olan çok sayıda bireyin, kurum tarafından kuşatılmış ve resmi surette düzenlenmiş bir yaşam döngüsü sürdürdüğü bir ikamet ve çalışma yeri olarak tanımlanabilir.*” (Goffman, 2023, s. 11). Bu tanım, makalemizin mihenk taşı olacaktır. Dikkat edilirse bu tanımda geçen kurum kavramı, “modern toplum” anlayışında yer aldığı haliyle işlerin ayrılaştırılarak icra edilmesi şeklinde değil, tam tersine her işin bir arada, kapsayıcı ve tek otorite altında yürütülmesine göndermede bulunmaktadır (Davies, 1989, s. 78). Dolayısıyla total kurum kavramı, temelde özerklik ve bağımsızlık gibi merkezî değerleri önceleyen modern “birey” yaklaşımıyla da uyumlu görünmemektedir (Ünal, 2011, s. 41 vd.). Goffman'ın total kurumlar kavramının kapsamı konusunda tartışmalar olsa da üzerinde ittifak edilen yönü “resmî olarak yönetilen yaşam döngüsü”dür (Davies, 1989, s. 82).

¹³ Bahsi geçen araştırmalara yeri geldikçe atıf yapılacaktır.

Goffman, *Timarhaneler*'in yaklaşık üçte birini oluşturan ilk bölümünü, total kurumların özellikleri üzerinde ayrıntılı olarak durmaya ayırmıştır. “Total kurum” anlayışı buradan yola çıkılarak anlatılacaktır.

Her kurum, üyelerinin zamanından ve menfaatlerinden birazını çalar ve onlara bir dünya sunar. Kurumlar genel olarak kuşatıcılık vasfını haiz olmakla birlikte bazı kurumlar, diğerlerine göre daha kuşatıcıdır. Fiziksel anlamda da üyeleri fazlaca engelleyici özellik sergileyen bu yapılara “total kurumlar” adı verilir. Goffman, total kurumları beş türe ayırır:

- 1) Engelli, yaşlı, yetim ve muhtaçlar gibi aciz ve zararsız insanların bakımı için kurulanlar,
- 2) Tüberküloz sanatoryumları ve akıl hastaneleri gibi kendilerine bakamayan ve istemeden de olsa topluma tehdit oluşturanlar için kurulanlar,¹⁴
- 3) Hapishaneler, ıslahevleri, esir kampları, toplama kampları gibi topluluğu topluluğa karşı kastî tehlikelerden korumak için kurulanlar,
- 4) Askerî kışlalar, gemiler, yatılı okullar, çalışma kampları, sömürgeci yerleşkeler gibi “işe benzeyen görevlerin daha iyi yerine getirilmesi için kurulduğu söylenen ve kendilerini yalnızca bu araçsal dayanaklar üzerinde meşrulaştıran kurumlar”,
- 5) Zaviyeler, tekkeler, manastırlar ve diğer uzlet mekanları gibi dinî inzivaya çekilme yerleri olarak tasarlanmış kurumlar (Goffman, 2023, ss. 16-17).

Görüldüğü üzere bu total kurum türlerinden dördüncüsü bizi diğerlerine göre daha çok ilgilendirmektedir; çünkü ileride inceleyeceğimiz “yatılı Kur’an kursları”, buradaki örneklerden en çok “yatılı okullar”la ilişkilidir.

Modern toplumda bireyler uyuma, eğlenme ve çalışma faaliyetlerini farklı yerlerde, farklı insanlarla ve çeşitli otoriteler altında, akılcı bir plana gerek kalmadan gerçekleştirirler. Oysaki total kurumlarda bu üç faaliyet aynı yerde ve tek bir otoritenin altında yürütülür ve benzer durumdaki kişilerle hep birlikte sürdürülür. Günlük etkinliklerin her aşaması detaylıca programlanmış olup bunlar resmi görevliler tarafından kurallar çerçevesinde

¹⁴ Total kurum olarak hastaneleri ele alırken Goffman’a eleştirel değerlendirmelerde bulunan bir çalışma için bk. (Jenkins, Burton vd., 2022).

dayatılır. Farklı zorunlu etkinlikler, kurumun resmi amaçlarını hayata geçirmek maksadıyla oluşturulmuş tek bir akılcı plana dönüştürülür (Goffman, 2023, ss. 17-18). Total kurumda kalan kişiler, gözetleyici ve/veya denetleyici personel tarafından idare edilirler. Dolayısıyla oradaki “kapatılmış kişiler”¹⁵ ile personel arasında bir uçurum bulunur. Kapatılanların dış dünya ile iletişimleri sınırlıdır. Personel ise dış dünya ile toplumsal anlamda bütünleşir. Kapatılanlar ile personel, birbirlerini ötekileştirirler. Goffman’a göre “bu kurumlar, kişileri değiştirmeye yönelik seralardır.” (Goffman, 2023, ss. 18-24). Kuruma kapatılanlar, geldikleri dünyada başka kültürlere sahiptirler. Onların kapatılma süresi uzadıkça hem dış dünyayla bağlantıları zayıflar hem de eski ortamlarında kazandıkları yetkinlikler ve alışkanlıklar kaybolmaya başlar. “İçeride olmak” ile “dışarıda olmak” arasında hep bir gerilim bulunur. Total kurumlar bu durumu insanları idare etmek için stratejik bir güç olarak kullanabilir.

Kişi “içeri” girdikten sonra eskiden alışageldiği benliği, strateji gereği alçaltılır ve küçük düşürülür. Total kurumlar, kişilerin alışageldikleri rol programlarını bozup eski rollerini kaybetmelerini sağlarlar. Bu amaçla kişilerin dış dünyadakilerle sosyal ilişkilerini de kısıtlayabilirler. Kişi kuruma kendi rızasıyla gelmişse zaten eski rollerini kısmen gözden çıkarmıştır; eğer dış dünyaya geri döne(bili)rse yaşadığı rol kayıplarını acı bir şekilde deneyimler (Goffman, 2023, s. 27). Total kuruma giren herkes tek tipleştirilerek “hizaya getirilir”. Kabul edilenler “kırpma” ya da “programlama” işlemine tabi tutularak yeniden biçimlendirilip kodlanırlar (Goffman, 2023, ss. 28-29).

Personel, kapatılmışlardan her zaman saygılı ve yumuşak başlı olmalarını bekler. Yeni gelenlerin (çömezler/çaylaklar) yeni ortama göre “sosyalleştirilerek” kuralları öğrenmeleri sağlanır. Adları kullanılmayarak ve tek tip kıyafet verilerek benlikleri devre dışı bırakılır; “kişisel tahrif”e maruz kalırlar. Kapatılmış kişiler aşağılamalara ve saygısızlıklara muhatap olurlar. Mahrem alanları çok kısıtlı hale gelir. Şahsi eşyalarının denetlenmesi de onların özel alanlarını ihlal eder. Dahası fiziksel kirlilikle ve hijyensizlikle karşılaşma ihtimalleri çok

¹⁵ Goffman, hangi türden olursa olsun total kurumlarda personel dışında yer alan ve o total kurumun kuruluş gayesinin kendileri üzerinde uygulandığı edilgen konumda kalanlar için “kapatılmış kişiler/kapatılmışlar/kapatılanlar (*inmates*)” ifadesini kullanmaktadır.

yüksektir. Goffman buna George Orwell'in yurttaki kirliliği gerçekçi bir şekilde betimlediği yatılı okul anılarını örnek vermektedir (Goffman, 2023, s. 38).

Toplumsal denetim, total kurumlarda fazlasıyla kısıtlayıcıdır. Bazen kapatılmış kişi, yetkililerin baskısından ve kısıtlamaların çepeçevre saran ağından hemen kaçamayabilir ve kendi başına yapabileceği çok basit bir iş için bile izin istemek zorunda kalabilir. Bu duruma genellikle "sıkı disiplin" adı verilir (Goffman, 2023, s. 52). Bütün total kurumlar için geçerli olmasa da bir kimse kendi iradesiyle bir total kuruma girdikten sonra pişman olup vaz geçebilir veya kendi iradesinden feragat edip orada kalabilir.¹⁶

Kurum, yoksunlaştırıcı süreçler uygulayarak kişinin kendi benliğine bağlılığını sarsar. Böylece "ayrıcalık sistemi" aracılığıyla bireyin kişiliği yeniden yapılandırılır.

Ayrıcalık sisteminin üç temel unsuru:

- 1) Kapatılmış kişinin davranışlarını düzenleyen resmi kurum kuralları. Bu kurallar, kişinin gündelik rutinlerini kuruma göre uydurur.
- 2) Kapatılmış kişilere personele itaat etmeleri karşılığında açıkça tanımlanan az sayıda "ödül" ya da "ayrıcalık". Bu mükâfatların çoğu, kişinin önceki serbest hayatında yapabildiği şeylerdir. Bu küçük ayrıcalıklar etrafında bir dünya inşa etmek, kapatılmış kişi kültürünün belki de en önemli özelliğidir.
- 3) Kuralların ihlali durumunda ayrıcalıklardan mahrumiyet cezası. Total kurumlardaki cezalar, sivil dünyadakilerden daha ağırdır.

Ayrıcalık sistemiyle ilgili bazı özel nitelikler:

- 1) Cezalar ve ayrıcalıklar, total kurumlara özgü örgütlenme şekilleri sunarlar. Uygulanan cezalar, genelde sivil dünyada hayvanlara ve çocuklara uygulanır.
- 2) Bazı eylemler, total kurumdaki kalış süresini artırabilir veya azaltabilir.
- 3) Kapatılmışların davranışlarına göre onların çalışma ve uyuma yerleri değiştirilebilir ya da onların başına ceza olarak belli personeller verilebilir (Goffman, 2023, s. 62).

¹⁶ Bu çerçevede Kur'an kurslarında öğreticilik yapanların yine Kur'an kursu mezunlarından olması normaldir. Makalemizin dördüncü başlığında bu konuya tekrar dönülecektir.

Goffman'ın katılımcı gözlemle total kurumlarda tespit ettiği ve konumuzla ilgili bir başka kavram “ikincil ayarlamalar”dır. “Bu, personeli doğrudan zorlamayan ancak kapatılmış kişilerin yasak tatminlere ulaşmalarına ya da izin verilen tatminleri yasaklanmış araçlarla elde etmelerine göz yumulan pratiklerdir.” (Goffman, 2023, s. 65). Dalavereler, bir işin yolunu yordamını bilme, görmezden gelme, hileler, anlaşmalar ve içeriden bağlantılar kurma davranışları bu tür uygulamalardır. İkincil ayarlamalar sayesinde kapatılan kişi kısmen de olsa “başına buyruk”luğunu ispatlamış olur ve bazen bunlar kişi için bir sığınak veya teneffüs işlevi görür.

Kuruma kapatılanlar, aralarında ortak değerler geliştirip dayanışma içine girebilirler. Nitekim kuruma yeni gelen kişi, ilk zamanlar diğer kapatılmışlara yönelik olumsuz bir tutum içindeyken zamanla onların da ‘sıradan iyi insanlar’ olduklarını fark eder, onları kabullenir ve aralarına dahil olur. Kapatılanlarda dış dünyaya karşı öfke ve kendilerine yönelik adaletsizlik duygusu artar. Böylece “içerisi” ile “dışarı” arasındaki uçurum da büyümüş olur. Bazen kapatılmışlar, aralarında bir dayanışma oluşturarak slogan atma, yuhalama, tepsiye vurma, yemeği topluca reddetme veya küçük kundaklamalar gibi eylemlerle kitlesel bir meydan okuma yaratabilirler. Bu tür durumlarda, aralarındaki dostluk ve ahbablık daha da güçlenebilir. Ancak, zaman zaman aralarında düşmanca tavırlar da yaşanabilir (Goffman, 2023, ss. 69-70).

Goffman, kapatılmış kişilerden bazılarının özgür kalmak istemeyip kurumda yaşamaya devam etmeyi tercih edebileceğini belirtir ve kapatılanların total kurum hayatından sonra hayatlarında nasıl bir değişim meydana gelebileceğini merak ederek “kapatılmış kişi total kurumdan salıverilirse ne olur” sorusunu sorar. Dışarı çıkan kişi özgürlüğün tadını çıkarır ve zamanla normal hayata uyum sağlar. İçinden çıkılan yer okul veya isteyerek içinde bulunulan bir yer ise oradan çıktıktan sonra gurur duyar. Ama eğer orası hapishane veya akıl hastanesi gibi bir yer ise artık çıkan kişi “damgalanmış”¹⁷ olur ve ötekileştirilebilir (Goffman, 2023, ss. 82-83). Bu noktada kapatılan kişinin total kurumu nasıl bir yer olarak

¹⁷ Goffman'ın toplumda “damgalanmışlık” üzerine yazdığı başyapıt için bk. (Goffman, 2022a)

algıladığı da önemlidir. Eğer kaldığı yer yatılı okul olduğu halde kişi orayı bir hapisane gibi düşünüyorsa, çıktığında kendisini “damgalı” hissedebilir.

Goffman’ın total kurum kavramını farklı açılardan irdeleyen Davies ise bir kurumun “total kurum” olması için 3 özelliğe sahip olması gerektiğini belirtir. Bunlar:

- 1) Kurumun açıklık ya da kapalılık derecesi,
- 2) Kurumun -belirsizlikler içerse de- açık resmî bir amaca sahip olması,
- 3) Kapatılmışların algıladığı şekliyle personelin uyguladığı baskın uyum sağlama yolları (Davies, 1989, s. 83).

Davies’e göre bu özellikleri taşıyan her total kurumun totalite derecesi aynı değildir. Bazı total kurumlar diğerlerine göre *daha total* olabilirler (Davies, 1989, s. 84). Dolayısıyla bir kurumun total bir kurum olup olmadığının yanı sıra total bir kurum ise *ne kadar total* olduğunun da sorgulanması gerekebilir. Davies’in bu tasnifi yapmasının amacı, Goffman’ın total kurum analizindeki belirsizlikleri bertaraf edip kavramı daha net ve anlaşılır hale getirmektir. Davies’in total kurum analizlerine yaptığı bu katkı bizim için de önem arz etmektedir. Nitekim yatılı Kur’an kurslarının total kurum olup olmamasını tartışırken “ne kadar total?” sorusu, çalışmamızın da önünü aydınlatacaktır.

Goffman, total kurumlara dair analizlerinde sadece kapatılmışlardan bahsetmez, aynı zamanda bu kurumlarda çalışanları da inceler. Bazı total kurumlarda kapatılmışlar olsun, personel olsun herkesin aynı zorluklara maruz kalması mümkündür. Örneğin yatılı okullarda hem öğrenciler hem öğretmenler hem de idari personel benzer şartlarda yaşamaktadırlar.¹⁸ Yani Goffman’a göre bir total kurumda ikili bir hiyerarşi vardır: Personel ve kapatılanlar. Kurumun açıklık ve kapalılık derecesine dair bilinmesi gereken iki husustan birincisi, kapatılan kişilerin kuruma istemeden/gönülsüz mü geldikleri yoksa seçerek/gönüllü mü geldikleri ve kuruma girdikten sonra kendi istekleriyle kurumdan çıkıp çıkamayacaklarıdır. Nitekim total kurumlara girenlerin bir kısmı gönüllü, bir kısmı yarı-gönüllü, bir kısmı da

¹⁸ Bir total kurum olarak kiliseye bağlı yatılı okullarda da durumun benzer olduğuna dair bk. (McGuire, 2006, s. 50).

gönülsüz gelmektedirler (Goffman, 2023, s. 130). İkinci husus, total kurumları homojenlikten uzaklaştıran bir özellik arz eden iç hiyerarşinin statüler arasında değişikliğe açık olup olmadığıdır. Yani, örneğin “kapatılan” statüsündeki bir kişinin, uğraşp çabalayarak “personel” olup olamayacağıdır. Her total kurum, bu statü çıkışlarına (ya da yukarı yönlü dikey hareketliliğe) açık değildir. Örneğin, kibbutzlar (Gökalp Yılmaz, 2020), kereste kampları veya ticarî gemiler gibi açık total kurumlarda girip çıkmak serbesttir ve hiyerarşideki bütün statüler en azından kâğıt üzerinde herkese açıktır. Ancak, bir akıl hastanesinde yatan bir hasta, hastanede yatarken çaba göstererek psikiyatrist olamayacağı gibi; hapishanedeki bir mahkûm da çok çalışıp gardiyan olamaz. Davies’e göre açık ve kapalı total kurumların arasında yer alan “ara” total kurumlar da olabilir. Örneğin manastırlar ne tam açık ne tam kapalı total kuruma örnek verilebilir. Yatılı okullar da Davies’e göre açıklık-kapalılık derecesi bakımından aynı manastırlar gibi “ara total kurum” sayılmalıdır (Davies, 1989, s. 86).

Açıklık-kapalılık derecesinden sonra gelen özellik total kurumların “amaç”larıyla ilgili demiştik. Davies, total kurumları amaçlarına göre üçe ayırmaktadır: Kapatılanların toplumdaki tecrit edilmesi gibi kendi içerisinde bir gayesi olan total kurumlar, ekonomik veya askerî anlamda haricî faydacı görevleri olan total kurumlar ve insanları dönüştürüp eğitmeyi hedefleyen total kurumlar. Davies’e göre yatılı okullar üçüncü alt kategori olan “insanları dönüştürüp eğitmeyi hedefleyen” total kurumlardır (Davies, 1989, s. 88).

Davies’in total kurumlara yönelik üçüncü özelliği olan “personelin uyguladığı baskın uyum sağlama (itaat) yolları” da Etzioni’ye atıfla kendi içinde üçe ayrılmaktadır: Zorlayıcı, ücretli ve normatif. Davies yatılı okulları “normatif” kategorisinde değerlendirmektedir (Davies, 1989, s. 90).

Goffman’ın total kurumları anlattığı *Timarhaneler*’in ilk bölümü, kitabın adından da anlaşılacağı üzere temelde akıl hastanelerindeki sosyal durumu ön planda tutmaktadır. Fakat Goffman total kurumlar kavramını sadece akıl hastaneleri için değil, daha önce de bahsettiğimiz gibi, hapishaneler, yatılı okullar, sanatoryumlar gibi pek çok örneği de içine alacak şekilde kullanmaktadır. Biz de buraya kadarki ifadelerimizde Goffman’ın total kurum anlatımının özellikle bizi ilgilendirebileceğini düşündüğümüz kısımlarına odaklandık. Yani

örneğin Goffman'ın spesifik olarak akıl hastaneleri veya hapisanelerle daha ilgili anlatımlarını ikinci planda bırakarak ileride ele alacağımız yatılı Kur'an kurslarıyla ilişkilendirdiğimiz yatılı okullara dair söylem ve örneklere yoğunlaştık.

2. Total Kurum Olarak Yatılı Okullar

Bir total kurum olarak yatılı okulları incelerken Goffman'a dayanarak fikirlerini ortaya koyan bir araştırmacı olan Finnan'ın görüşleri, ileride yatılı Kur'an kurslarını ele alırken işimize yarayabilir. Finnan, yatılı okullara dair dört temel özellik öne sürmektedir:

1) *Okulun öğrencilerin kimliğini ve isteklerini şekillendirmedeki rolü*: Yatılı okulların öğrencilerin kimliklerinin oluşumunda ve onların motivasyonlarını desteklemedeki gücü çok fazladır. Okul kültürü, öğrencilere belirli davranış, tutum, inanç ve değerleri aşılır. Ayrıca okul, öğrencileri kurumsal hedeflerine ulaştırma (Graham, 2012, s. 467) ve onlar için ideal bir gelecek hazırlama yolunda çaba harcar.

2) *Toplumdan tecrit*: Öğrenciler, yatılı okullarda hem dersle ilgili hem de ders dışı etkinliklere katılır, dinlenir, yemek yer ve uyur. Okul, öğrencileri dünyadan izole etmek suretiyle onların her türlü faaliyetleri ve eğitimleri üzerinde bütüncül ve kapsayıcı bir etkiye sahip olur. Okulun değerleri ve misyonu, artık dış etkilerden uzak kalan öğrencilerin kendi bakış açıları haline gelir.

3) *Seçim ve sadakat, yani okula devam etme ve orada yatılı kalma konusunda öğrencinin gönüllü ve istekli olup olmaması*: Çocuklarını yatılı bir okula gönderen aileler, çoğunlukla o okulun çocukları için en iyi seçenek olduğunu umarak böyle bir tercihte bulunurlar ve fedakarlıklar yaparlar. Bazı aileler ve çocuklar için ise yatılı okul "zorunlu" bir tercihtir ve geleceğe dair bazı ideallere ulaşmanın yegâne yolu yatılı okuldan geçmektedir.

4) *Gündüzlü ve yatılı okullarda düzenin korunmasına yönelik sistemler*: Düzeni koruyan sistem, yatılı okulda öğrencilerin ve çalışanların, geçici bir süreliğine de olsa, bütün hayatlarını kapsayabilir. Özellikle öğrenciler tam zamanlı bir etki altındadırlar ve onların okulun beklenti ve kurallarına her daim uymaları beklenir. Yatılı okulların düzeni sağlama tarzları kurumdan kuruma farklılık gösterir. Bazıları öğrencileri aşığılama ve küçük düşürme yolunu tercih ederken diğerleri öğrencilerin okulun geleneğini ve mirasını

sahiplenmelerine güvenebilir. Bir kısım kurumlar da -hedefleri ve yolları gerçekçi olsun veya olmasın- kurumsal dönüşüm projelerini izleyebilirler (Finnan, 2020, ss. 31-32).

Total ve total olmayan kurumlar üzerine yapılan çalışmalara dair eleştirilerde bulunan McEwen ise konuya Finnan'dan biraz daha detaylı bakmakta ve total kurumların -kimisi Finnan'ın ortaya koyduğu özelliklerle kesişen- yedi boyutundan bahsetmektedir:

- 1) “Dışarı”yla sosyal ilişkinin önünde engellerin bulunması,
- 2) Gönülsüz üyelik,
- 3) Bürokratik yapı,
- 4) Öğrencilerin kurum tarafından gözetilmesi,
- 5) Kurumsal hiyerarşideki gruplar arasında mesafe,
- 6) Kurumun hedefleri ve uygulamaları üzerinde uzlaşma derecesi,
- 7) Hiyerarşik otorite yapıları (McEwen, 1980).

Bu 7 boyutun çoğunun yatılı okullar için geçerli olduğu kabul edilebilmekle birlikte “dışarıyla sosyal ilişkinin önünde engellerin bulunması” ve “gönülsüz üyelik” maddelerinin durumu tartışılabilir. Örneğin günümüzdeki internet ve akıllı telefonlar gibi iletişim teknolojileri düşünüldüğünde “dışarı” ile sosyal ilişkilerin önünde pek engel kalmadığı hemen söylenebilir. Yine de yatılı okulların dışarıyla her istendiğinde rahatlıkla sosyal ilişki içine girilmesine sıcak bakmayacağını göz önünde bulundurmalıyız. Yatılı okul bina veya kampüslerinin etrafını çevreleyen ağaç veya duvar gibi fiziksel ayırıcıların da bu “tecrit”i simgelediği kanaatindeyiz. Ağırlıklı olarak ortaokul ve lise çağındaki öğrencilerin kaldığı yatılı okullarda giriş çıkışların, bir hapisane veya akıl hastanesi kadar olmasa da, herhangi bir eğitim kurumundaki giriş çıkışlardan daha farklı olduğunu belirtmek gerekir. Ayrıca McEwen'ın yedi boyutu ve Finnan'ın 4 özelliği içinde yer alan “gönülsüz/isteksiz üyelik” meselesiyle ilgili olarak öğrencilerin kaçta kaçının bir yatılı okula gönülsüz gittiğinin de araştırılmasında fayda vardır.¹⁹

¹⁹ Öğrencinin gönülsüz katılımının da yer aldığı pek çok sebep üzerine bir çalışma için bk. (Şekerci & Çakmak, 2023).

Yatılı okulları diğer eğitim kurumlarından ayıran en önemli özelliklerden biri hem öğrencileri hem de personeli kapsamıdır. Yatılı okulların, üyelerinin yaşamlarını diğer okullardan daha fazla kapsayıcı olması, onların total kurum sayılabileceğinin ilk kanıtıdır. Bu durumu vurgulayan ve total kurum olarak kiliseye bağlı yatılı okulları inceleyen bir araştırmacı olan McGuire, yatılı okulların hem öğretmen hem öğrencilerin deneyimlerinin bütününe nasıl hitap ettiğini şöyle detaylandırmaktadır:

- 1) Yemek yeme, uyuma, oyun oynama, ders çalışma gibi tüm faaliyetler aynı mekânda gerçekleşir,
- 2) Herkes bu faaliyetlere birlikte katılır,
- 3) Bu faaliyetler için disiplinli bir program vardır ve sıkı bir şekilde takip edilir,
- 4) Tüm faaliyetler kurumun misyonunu devam ettirmek üzerine tasarlanmıştır (McGuire, 2006, s. 51).

Yatılı okullar, diğer eğitim kurumlarından farklı olarak çeşitli özelliklere sahiptir. “Yatılı okulların ne farkı var?” sorusuna cevaben, öğrenciler için tam bir yaşam deneyimi sağlayan, günde 24 saat, haftada yedi gün süren bir hayat sundukları ifade edilebilir. Bu kapsamlı deneyimi sağlayan öğretmenler ve personel aynı zamanda bu deneyimin bir parçası olarak yer alırlar. Nitekim çalışanların da öğrenciler gibi bu kurumlarda 7/24 kalmaları ve sadece kalmaları değil “çalışmaları” da söz konusudur. Bu çalışma saatleri, personelin özgürlüğünü kısıtlamaktadır. Şüphesiz, bu deneyim yatılı olmayan okullara kıyasla daha kapsamlıdır. Goffman, total kurumların doğasını “kuşatıcı” olarak tanımlamıştır ve yatılı okulların hem öğretmenler hem de öğrenciler için “her şeyi kuşatıcı” doğası, literatürde sıkça vurgulanmaktadır. Yatılı okullar, diğer eğitim kurumlarıyla aynı amaçlara sahip olsalar da “farklı zaman ve mekân boyutlarında faaliyet gösterirler.” Bu boyutlar, daha “yoğun” bir ortam yaratma eğilimindedir. Bu yoğun ortamın nedeni yatılı okulların “son derece kuralcı” ve “titizlikle organize edilmiş” doğasıdır. Çoğu yatılı okulda, günlük faaliyetler sıkı bir şekilde planlanır. Yalnızca sınıf etkinlikleri değil, yemek, oyun zamanı, çalışma zamanı gibi tüm aktiviteler de bu planlamaya dahildir. Ayrıca birçok okulda, okul üyelerinin davranışları, kıyafetleri, fiziksel hareketleri ve hatta cinsellikleri de sıkı bir şekilde kontrol edilmektedir. Bu gibi pek çok nedenden dolayı, yatılı okulların ortamları genellikle “total”

veya “yoğun” olarak tanımlanmaktadır. Bu yönleriyle yatılı okullar, total bir kurumun özelliklerini barındırmaktadır (McGuire, 2006, ss. 52-53).

Acaba Goffman’ın total kurumu durumundaki yatılı okul dinî bir hüviyete sahipse ne olur? Şüphesiz, o durumda işin içine maneviyat da girecek, hem öğrencilerin hem de öğretmenlerin derunî yaşamlarının düzenlenmesi meselesi önem kazanacaktır. Bir kurum, barındırdığı insanların kıyafetlerinden, yeme, dinlenme ve çalışma zamanlarının planlanmasına, hatta maneviyatlarını düzenlemeye kadar gidiyorsa total bir kurum olduğu yönünde şüpheye mahal bırakmayacaktır. Öyleyse yatılı Kur’an kursları gibi dinî yatılı okullar incelenirken yatılı okulun total kurum oluşunun yanı sıra maneviyat unsurunu da göz önünde bulundurmak gerekecektir. Yatılı bir dinî okulda manevî meseleler, kurumun misyonunun bir parçası olacaktır. Dolayısıyla manevî kapsayıcılık meselesi sadece öğrenciler değil, öğretmenler ve kısmen diğer personel için de geçerlidir. Öğrencilere manevî değerleri aşılacak olanlar, öncelikle kurumun öğretmenleridir. Dinî bir yatılı okulda öğretmen olmakla başka bir eğitim kurumunda öğretmen olmak aynı şey değildir. Çünkü dinî bir yatılı okulda öğretmenlerle öğrencilerin ders dışında da dinî ve manevî değerler bakımından tam bir entegrasyon ve uyum içinde olması beklenir. Öğretmenler ders içinde ve dışında, hafta sonlarında, akşam dinlenme saatlerinde vs. de öğrencilerden sorumlu oldukları için personelin özel hayatı ile okul hayatını birbirinden ayıran çizgiler belirsizleşmiştir. Yatılı okul personeli olmak zordur ve genellikle buralarda çalışmak sadece bir “iş” değil, bir hayat tarzı haline de gelebilmektedir.

Şu durumda dinî bir yatılı okul personelinden tam bir dinî/manevî bağlılık beklenmesini doğal karşılamak gerekir. Çünkü bu kurumlarda çalışanların öğrencilere davranış, tutum ve yaşam tarzı gibi hususlarda rol model olması umulur. Bu noktada öğretmenlerle öğrenciler arasındaki etkileşim ve iletişim daha da önem kazanmaktadır. Öğretmenlerin ve personelin öğrencilerle hem sınıf içinde hem de sınıf dışında etkileşim içinde olması beklendiğinden ve bu etkileşim yemek yeme, eğlenme ve ibadet etme gibi konularda “7/24” gerçekleşebildiğinden, yatılı okul hayatı personel için her şeyi kapsar. Dinî bir okulda bu etkileşimler maneviyatın paylaşıldığı, iletildiği ve hayata geçirildiği araçlar olarak öne çıkar (McGuire, 2006, ss. 57-58).

3. Yatılı Kur'an Kursları

Bu yazı çerçevesinde Goffman'ın "total kurum" anlayışının "yatılı okullar"a dair kısmına odaklanacağımızı belirtmiştik. Genelde total kurumların, özelde yatılı okulların barındırdığı kişileri çoğunlukla dış dünyadan kopartan, onları korkutan, belki de aşağılayan baskıcı kurumlar oldukları yönünde düşünmeye sevk eden bir eğilimden bahsedilebilir. Nitekim total kurumlardaki yaşamın destek, karşılıklı saygı ve umut yerine asimilasyonu, baskıyı, tecrit etmeyi ve zorla kurumsallaşmayı gerektirdiğini varsaymak yönünde yaygın bir kanaat vardır (Finnan, 2020, s. 29; McEwen, 1980). Bahsi geçen eğilim ve kanaatlerin *sebepleri* üzerinde ayrıca durulması gerekmektedir; ne var ki bu çalışmanın sınırlarını aşacağından dolayı o tartışmaya girilmeyecektir. Acaba yatılı Kur'an kursları da total kurum mudur ve onlar için de bu varsayımlar geçerli midir? Bu sorulara cevap vermeden önce yatılı Kur'an kurslarının ne olduklarından bahsetmeliyiz.

Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Eğitim ve Öğretimine Yönelik Kurslar ile Öğrenci Yurt ve Pansiyonları Yönetmeliği Madde 4-e'ye göre "Kur'an kursu: Kur'an-ı Kerim okumak, anlamını öğrenmek, hafızlık yapmak ve din eğitimi almak isteyen vatandaşlara verilen eğitim ve eğitim yerini" ifade etmektedir (Diyanet İşleri Başkanlığı, t.y.-c). Bu tanım hem gündüzlü hem yatılı her türlü Kur'an kurslarını içermektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Eğitim ve Öğretimine Yönelik Kurslar ile Öğrenci Yurt ve Pansiyonları Yönergesi Madde 4-j'ye göre "Yurt ve pansiyon: Kur'an kursu öğrencilerinin barınma, beslenme ve bu Yönergede belirtilen diğer sosyal ihtiyaçlarının karşılandığı yeri" ifade etmektedir (Diyanet İşleri Başkanlığı, t.y.-b). Görebildiğimiz kadarıyla "Kur'an kursu" ile "yatılı"lığı ifade eden "yurt ve pansiyon" ibareleri, ilgili yönetmelik ve yönergelerde aynı maddelerde ve yekpare değil, farklı yerlerde geçmektedir. Bununla birlikte gerekli bilgiyi muhtevadan çıkarmamız mümkündür. Ayrıca buralarda görev yapan eğitici personele yine aynı resmi yönetmelik ve yönergelerde "öğretici" dendiğini de ifade etmeliyiz. İlgili yönergenin 5. Maddesi, Kur'an kurslarını dört gruba ayırmakta, A ve B gruplarını "yatılı" sınıfına, C ve D gruplarını "gündüzlü" sınıfına almaktadır. Yurt binalarında hem öğrenciler hem de öğretmenler için kalınacak odalar, yataklar, yemekhaneler, tuvaletler, banyolar ve bunlara dair teknik her türlü detay, ilgili yönergede yazılıdır. Yurtlara giriş ve çıkış saatleri idare tarafından belirlenmiş olup, öğrencilerin etüt, yemek ve yatış saatleriyle yurt kapanış saatlerine riayet

etmeleri mecburi tutulmuştur (Madde 12). Yurt ve pansiyonlarda öğreticilerin tutacakları gece nöbetlerine dair detaylar da belirtilmiştir: Madde 17'ye göre yatılı Kur'an kurslarında nöbet, yurt ve pansiyonda kalınacak şekilde tutulur. Madde 18'de de nöbetçi öğreticinin görevleri net bir şekilde belirlenmiştir. Madde 19'da ise öğrencilerin "evci çıkma"ları ve yurttan çıkış izni almalarına yönelik şartlar şöyle belirtilmiştir:

"MADDE 19 - (1) Öğrenciler tatil günlerinde, kendi evlerine veya yasal temsilcisinin muvafakat ettiği kişilerin yanına evci çıkabilirler. Öğrencilerin evci çıkması, yurt ve pansiyon yöneticisinin, yöneticinin olmaması halinde ise nöbetçi öğreticinin iznine bağlıdır.

(2) Evcı çıkacak öğrencilerin velilerine önceden bilgi verilir. Kursu dönüşlerinde ise yanında kalınan kişi tarafından, evde kaldıklarına dair imzalanmış bir belgeyi yurt ve pansiyon yönetimine vermeleri zorunludur.

(3) Öğrenciler, velilerinin yazılı izni olmaksızın geceyi yurt ve pansiyon dışında geçiremezler. Aksine hareket edenler hakkında bu Yönergenin disiplin hükümleri uygulanır.

(4) Sosyal, kültürel ve sportif faaliyetler için öğrencilere (18 yaşından küçüklerin velilerinden muvafakat alınmak kaydı ile) yurt ve pansiyon yöneticisi izin verebilir."

Görüldüğü gibi öğrencilerin yurttan evci çıkmaları oldukça sıkı kurallara bağlanmıştır. Öğreticinin görevleri de üç farklı statüde (Kur'an kursu öğreticisi, Kur'an kursu uzman öğreticisi ve Kur'an kursu başöğreticisi) detaylı olarak Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönetmeliği Madde 37, 38 ve 39'da (Diyanet İşleri Başkanlığı, t.y.-a) ve Yurt ve Pansiyonlara dair yönergenin 24. Maddesinde kayıt altına alınmıştır. Bu maddelere göre Kur'an kursu öğreticileri, kendilerine verilen her türlü eğitim-öğretim görevlerini Diyanet'in yaygın din eğitimi anlayışına göre yerine getirir, kursun temiz ve düzenli tutulmasını sağlar, öğrencilerin ilgi ve yeteneklerinin geliştirilmesine rehberlik eder, nöbet tutar, kurs yöneticisinin talimatlarına göre izin kullanabilir.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın konumuzla ilgili yönetmelik ve yönergelerinden anladığımız kadarıyla yatılı Kur'an kurslarında bulunan öğrenciler ve personelin, Goffman'ın total

kurumlar için dediği gibi (Goffman, 2023, s. 52) orada “kapsayıcı”, “kısıtlayıcı” ve “disiplinli” bir hayat sürmesi beklenebilir. Öğrenciler öğretmenlerle devamlı etkileşim halindedirler ve günlerinin tamamını kurslarında geçirmektedirler. Ne var ki bu nitelikteki bir yaşam, herkese uygun gelmeyebilir. Nitekim bazı öğrencilere bu hayat “sıkıcı” gelmekte ve bu “monoton” işleyişe dayanamayanlar Kur’an kurslarını terk edebilmektedirler. “Yatılı Kur’an kursu terki” üzerine yapılan bir araştırma (Şekerci & Çakmak, 2023) bize bu konuda sahadan nitel ve fenomenolojik veri sunmaktadır. Şekerci ve Çakmak, öğrencilerin Kur’an kursunu terk sebeplerini 4 başlık altında gruplandırmışlardır: Öğreticiden, öğrenciden, aileden ve kurstan kaynaklanan sebepler. Her birini detaylarıyla çözümleyen çalışma, kurstan kaynaklı terk sebeplerinden bahsederken hafızlık yapılan yatılı Kur’an kurslarının, öğrencilerin ilgi ve ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalmalarından dolayı öğrencilerin kursu terk ettiklerini ifade etmektedir. Kendileriyle mülakat yapılan öğrenciler, kursu terk etme sebepleri arasında kurs donanımındaki eksiklikleri ve bu eksikliklerin sebebiyet verdiği durumları dile getirmişlerdir. Ayrıca resmî tatiller hariç öğrencilerin sürekli kursta kalmalarının yanı sıra hafızlık eğitiminin tekdüze ve “rutin” hale gelmesi, öğrencilerin sıkılıp bunalmalarına yol açabilmektedir. Kursu terk eden bir öğrencinin şu ifadesi durumu gayet net biçimde gözler önüne sermektedir: “Kursta biraz özgürlük olması lazım. Cezaevi gibiydi. Kursa girince cezaevine girmiş gibi hissediyordum. Bunun değişmesi lazım.” (Şekerci ve Çakmak, 2023, ss. 383-384)

Bu “sıkıcı” durumun düzeltilmesi adına resmi düzenlemeler mevcuttur.²⁰ Bununla birlikte öyle anlaşılıyor ki uygulamalardan, uygulayıcılardan veya başka sebeplerden kaynaklanan yetersizlikler görülebilmektedir.

4. Yatılı Kur’an Kurslarının Total Kurum Olup Olmamasına Dair Bir Pilot Çalışma

Bugüne kadar yatılı Kur’an kurslarının Goffman’ın total kurum kavramı ile ilişkisinin kurulmasına dair bir çalışmanın bulunmaması, bu konu üzerinde kalem oynatmayı

²⁰ Öğrencilerin hafızlık eğitimi dışında çeşitli sosyal etkinlikler ve sportif faaliyetler gerçekleştirmelerine imkan tanıyan resmi düzenlemeler için bk. (DİB Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü & Hafızlık Eğitimi Daire Başkanlığı, t.y., s. 15)

zorlaştıran bir etkidir. Konunun hem kuramsal hem empirik olarak daha derinlemesine araştırılması gerekmektedir. Biz de ileride yapılacak nitel saha araştırmalarına zemin hazırlamak amacıyla bu makale çerçevesinde fenomenolojik bakış açısıyla bir pilot çalışma gerçekleştirdik. Bilindiği gibi nitel araştırmalarda pilot ve açılımlayıcı çalışmalar; fikirleri, yöntemleri ve olası sonuçları araştırıp test etmek için tasarlanırlar. Ön açılımlayıcı çalışmalar olmadan tasarımların pek çok yönü belirlenmemektedir. Netleştirilmesi gereken kavramlar varsa pilot bir çalışma tasarlanması faydalı olacaktır (Maxwell, 2022, ss. 66-67; Sertel & Günbayı, 2021, s. 117). Biz de bu gereklilikten hareketle, birbirlerinden farklı şehirlerde yatılı Kur'an kursu deneyimine bizzat sahip olan, 45-50 yaş aralığında, ilahiyat öğretim üyesi 3 katılımcıyla görüştük. Makalemizin bundan önceki kısımlarında elde ettiğimiz veriler, sorduğumuz sorulara rehberlik etmiştir. Böylece buraya kadar öncelikle Goffman'ın, daha sonra onun total kurum kavramsallaştırması üzerine yorum ve değerlendirmelerine başvurduğumuz Davies, Finnan, McEwen ve McGuire'in bu makalede ele aldığımız görüşleri merkeze konumlandırıldı. Kavramsal zeminden hareketle oluşturduğumuz sorulara katılımcıların verdikleri cevaplar, her ne kadar o konudaki genel kanaat anlamına gelmesede, okuyucuya ve bu konuda araştırma yapmak isteyenlere bir fikir verecek ve ileride yapılacak çalışmalara katkı sağlayacaktır. Katılımcıların kimliklerini gizlemek amacıyla onlara atıfta bulunurken A, B ve C kodları kullanılmıştır.

Total kurum kavramsallaştırmasını yatılı Kur'an kurslarına uyarlayarak oluşturduğumuz ilk sorumuz, hem Goffman (2023, ss. 17-18), hem de Davies'e (1989, s. 78) dayanarak sorduğumuz "Yatılı Kur'an kursunda her işin bir arada, kapsayıcı ve tek otorite altında yürütüldüğü doğru mu? Orada 'resmi olarak yönetilen bir yaşam döngüsü' var mı?" olmuştur. Katılımcıların üçü de bu soruya olumlu cevap vermişlerdir. Katılımcı B, bu konuyu şöyle özetlemiştir:

"...bütünlüklü bir yaşam döngüsünün olduğunu söylemek mümkün. Yani günün başlangıcından, gün içerisindeki işlemlere ve günün sonunda yapılacak işlemler, gece dinlenme zamanının tespiti ve bunun süresi, sabah kalkış ve yeni gün döngüsünün başlangıcı. Tüm bunlar belki görünürde tek bir otorite tarafından yürütülüyor ama bütünlüklü olarak tek bir otoritenin veya bir ortak aklın farklı alt otoritelere yetkinin devredilerek belli program çerçevesinde sonuna kadar

takip edildiği, yürütüldüğü ve bunun da başı sonu belli, çok da esnetilme imkânı olmayan bir döngü olduğunu söyleyebiliriz.”

İkinci sorumuz total kurum kuramcılarına dayanmadan, ama “total”lik ile negatif ilişkisellik içinde olduğu düşüncesiyle “Yatılı Kur’an kursundaki öğrencilerin “özerk”likleri ve “bağımsız”lıkları hakkında ne düşünüyorsunuz? Öğrenciler “birey” olarak varlıklarını ortaya koyabiliyorlar mı?” şeklinde soruldu. Katılımcılar bu soruya yine ittifakla ama bu sefer -beklendiği üzere- olumsuz cevap vermişlerdir. Bu hususu açmak adına Katılımcı C’nin şu ifadelerine bakılabilir:

“Öğrenciler birey olarak varlıklarını çok az sürdürebiliyorlar, çünkü birtakım yasaklar var. Örneğin bizim okuduğumuz zamanlarda onların belirlediği kitapların dışında kitap okumamak, hatta hafızlık yapıyorsan hafızlık dışında hiçbir şeyle ilgilenmemek, ilgiyi dağıttığı için kitaptır, romandır, başka hususların hepsi yasaktı. Dolayısıyla kişinin kendini geliştirmeye yönelik birey olarak varlığını sürdürmesi pek mümkün değil.”

Üçüncü olarak Goffman’a (2023, ss. 18-24) dayalı oluşturulan “Yatılı Kur’an kursunda öğrencilerin gözetleyici/denetleyici personel tarafından yönetilmesi hakkında ne düşünüyorsunuz?” sorusuna katılımcılar farklı açılardan cevaplar vermişlerdir. Örneğin Katılımcı A, soruda bahsedilen durumu şöyle yorumlamıştır: “Öğrencilerin sistemli olarak eğitilmesi için olumlu; formasyon ve çocuk gelişimi bilgisi olmadan bağıra çağıra bu işi yapmak olumsuz.”

Katılımcı B, üçüncü soruyla ilgili olarak konuya temkinli yaklaşmakta, öğrencilerin faydası için bir kontrol mekanizmasının gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Ayrıca bir denetleme olmadan kurumun hedeflerine ulaşmasının da mümkün olamayacağını belirtmektedir. Katılımcı C de A gibi denetlemenin belli şartlar altında olduğu takdirde faydalı olabileceğini, ama öğreticilerin pedagojik formasyon eksikliğinin birtakım sıkıntılara yol açabildiğini ifade etmektedir.

Katılımcılara dördüncü soru olarak Goffman'a (2023, s. 27) dayanmak suretiyle “‘İçeride’ olma süresi uzadıkça toplumdan kopma artıyor mu?” sorusu sorulmuştur. Katılımcı A, toplumdan kopmanın yatılı Kur’an kurslarına mahsus olmayıp çağın hastalığı olduğunu, ama kursların “total” yapısından kaynaklı bir kopuşun da görmezden gelinemeyeceğini ifade etmektedir. Katılımcı B ise öğrencilerin kurslara gönderildiği onlu yaşların ilk yarısının pedagojik açıdan çok erken ve orada kalınan sürenin uzun olduğunu düşünmektedir. Katılımcı C de -kuruma göre değişen- 3-6 yıllık bir total eğitimin toplumdan ciddi anlamda kopukluğa sebebiyet verdiğini vurgulamaktadır.

Beşinci soru Goffman'a (2023, s. 27) dayanarak, yatılı Kur’an kurslarında öğrencileri küçük düşürme ve aşağılamanın olup olmadığını sormaktadır. Katılımcı A, personel-öğrenci arasındaki duruma değinmemiş, öğrenciler arasında küçük düşürme ve aşağılamanın söz konusu olduğunu söylemiştir. Katılımcı B'nin cevabı dikkat çekicidir:

“...özellikle bu kurumlardaki görevlendirilenlerin niteliklerinin yeterliliğinin sorgulanacağı düzeyde eğitimlerinin olması sebebiyle burada hem çocukların birbirlerini aşağılamaları, birbirilerine zarar vermeleri, psikolojik baskı uygulamaları olduğu gibi yetkililerin de çok sıklıkla başvurdukları bir kendilerini rahatlatma yöntemi mi diyeyim veya kontrol yöntemi mi diyeyim, kullandıkları bir yöntem olduğunu söyleyebilirim küçük düşürmenin, aşağılamanın.”

Katılımcı C bu konuya biraz farklı bir açıdan bakmakta ve yatılı Kur’an kurslarında küçük düşürme ve aşağılamanın var olduğunu, ama bunun kasıtlı veya bilinçli yapılmadığını, orada çalışanlar için eğitimin rutininin veya normalinin bu olduğunu belirtmektedir.

Yine Goffman'dan (2023, ss. 28-29) ilham alınarak yöneltilen altıncı soruda “öğrencileri ‘hizaya getirme’, ‘kırpma’, ‘programlama’, ‘yeniden kodlama’ anlamında ‘tek tipleştirme’ var mı?” diye sorulmuştur. Katılımcı A, kişisel farklılıklara bakılmaksızın tek tip hafız yetiştirme amacı güdüldüğünü, önemli olanın en kısa sürede hıfzı bitirtmek olduğunu belirtmektedir. Katılımcı B, bu durumun, yatılı Kur’an kurslarına mahsus olmayıp bizim genetik yapımıza sinmiş genel bir toplumsal problem olduğuna vurgu yapmaktadır.

Katılımcı C, öğrencilerin kendiliğinden, hayatın akışı içerisinde tek tipliliklerini söylemekte ve şöyle devam etmektedir:

“O kurslarda yetişenler -her kurs aynı olmamakla birlikte- o kursu yöneten kişilerin veya o kursun egemenliği altında bulunan kişilerin zihniyeti neyse genel olarak o zihniyete bürünüyorlar kendiliğinden ve olaylara onlar gibi bakıyorlar. Örneğin filancıların kursunda yetişen bir kişiyle Diyanet kursunda ya da tarikat kursunda yetişen bir kişinin bakış açısı aynı olmuyor. Herkes kendi yetiştiği kurstaki bakış açısına sahip oluyor. Bunu zihniyet olarak değil, kılık kıyafet olarak da düşünebiliriz. Dışarı çıktığında da hep o tarzda bir kıyafet giyiliyor. Bu sadece sarık, şalvar, cübbe gibi değil, gördüğünüzde anlıyorsunuz bu kişinin tarzını; saç kesiminden, bıyığından...”

“‘Özel hayat’ ve ‘özel alan’ kısıtlanıyor mu? Mesela öğrencilerin özel eşyaları denetleniyor mu?” şeklinde sorulan ve Goffman’dan (2023, s. 38) ilham alan yedinci soruya katılımcılar olumlu cevap vermişlerdir. Katılımcı B, öğrencilerin kendilerine özel dolap ve masa gibi eşyalarının bulunduğunu ve bunların mutlaka denetlendiğini, hatta bunun gerektiğinde baskın yapılarak ve kilitler kırılarak bile gerçekleştirildiğini ifade etmektedir. Öğrencilerin kendilerine ait “özel alan”larının çok kısıtlı olduğuna vurgu yapan Katılımcı C, denetleme yapmaya gerek bile kalmadığını, çünkü pek bir özel eşyalarının bulunmadığını, ama bunun kendi okuduğu zaman için geçerli olduğunu, şimdi durumun nasıl yürüdüğünü bilmediğini belirtmektedir. Bu da bize son dönemlerde yatılı Kur’an kursunda eğitim alanlarla da bir çalışma yürütülmesinin ve eski ile yeninin karşılaştırmalı ve boylamsal çalışılmasının gerekliliğini hissettirmektedir.

Sekizinci sırada Goffman’dan (2023, s. 52) ilhamla yatılı Kur’an kurslarındaki baskı, denetim ve kısıtlayıcılığı öğrenmek istediğimiz “kendi başına yapılabilecek bir iş için bile izin istemek gerekiyor mu?” sorusuna cevaben katılımcılarımız genel olarak günlük rutinlerin düzenliliğinden, bütün günün programlı oluşundan ve her işin gözetim ve denetim altında yapılmasından dolayı öğrencilerin izin almadan örneğin tuvalete bile gidemeyeceklerinden veya ders saatindeyken uyumaya çıkamayacaklarından bahsetmektedirler. Ama bunu ‘despotik’ bir tarzda değil de işlerin düzeninin başka türlü

sağlanamayacağını düşündüklerinden, yani disiplin gereği kabul etmektedirler. Katılımcı C'nin ifadesine göre oradaki düzene alıştıktan sonra o düzenin dışında bir şey istemek zaten öğrencilerin aklına bile gelmemektedir.

Katılımcılara dokuzuncu olarak yine Goffman'dan (2023, s. 52) esinlenerek “Öğreticilerin ne kadarı yatılı Kur'an kursu mezunu? Mezunlar giderken arkalarına bakmadan kaçıyorlar mı, yoksa öğretici olarak kursa geri dönmek istiyorlar mı?” diye soruldu. Katılımcı A, bu kurslardaki öğretmenlerin tamamının yine kurs mezunları olduğunu, çünkü onlar için en makul ve makbul işin bu olduğu genel telakkisini belirtmektedir. Katılımcı B'nin şahsî kanaati dikkat çekicidir:

“...mezun olduğum Kur'an Kursu'nu mezun olduktan sonra ziyaret ettim. Hocamı da ziyaret ettim, kursu da ziyaret ettim. Hemen kaçıp bir daha geri dönmek üzere ayrılmadım ama geri dönüp orada görev yapar mıyım? Hayır. Çünkü bugün itibariyle ben bu tip kurumların çok doğru yapılandırılmadığını düşünüyorum. Ve de çok da sevimli bir ortamı karşıladıklarını düşünmüyorum. Bu sadece buradaki uygulamadan değil, aynı zamanda hayat ile bağlantısının da sorgulandığının işaretidir diye düşünüyorum.”

Onuncu soruda katılımcılara -Goffman'ın “ayrıcılık sistemi” (Goffman, 2023, s. 62) diye adlandırdığı- personele ve kurallara itaat karşılığında öğrenciye ödül ve ayrıcalıkların; ama itaatsizlik karşılığında da ayrıcalıklardan mahrumiyet cezasının verilmesi durumunun yatılı Kur'an kurslarında geçerli olup olmadığı soruldu. Katılımcıların ifadelerinden anladığımızı göre kurslarda hem ödül hem de cezayı kapsayan böyle bir sistem kesinlikle mevcuttur. Katılımcı C'nin ifadeleri konuyu epeyce aydınlatıcı mahiyettedir:

“Ayrıcalık sistemi var. Yani ödevlerini, görevlerini yaparsan daha gözde tutulan bir öğrenci oluyorsun. Örneğin -bunlar her yerde de böyledir muhtemelen diye düşünüyorum tabi bizim zamanımızda- sesin güzelse ...mevlitlere veya hatim okumalara dışarıya götürülebiliyorsun, sesi güzel olanlar özellikle. Böylece Kur'an kurslarında mevlitlere, hatim okumalara götürülmek ayrıcalık oluyor. Hem dışarı çıkmış oluyorsun hem farklı kültür hem farklı yemek yemiş

oluyorsun, o bile bir ayrıcalık yani. Orada yapılan yemeğin dışında bir yemek yemiş oluyorsun, bir de sana ufak tefek paralar veriliyor. Bu anlamda bir ayrıcalık var. Ceza var bir kere. Ceza kesinlikle var. Ayrıcalığın ceza bölümü çok fazla. Görevini yapmazsan ceza almak çok fazla var. Ama görevini yapanları ödüllendirme çok fazla yok. O sadece sesi iyi olanların dışarı götürülmesi olarak düşünülebilir. Ödül-ceza sisteminde ceza ön planda diyebiliriz. Ama burada şu çok önemli bence: ...ayrıcalık sistemi daha çok eğer gelen kişi orada bulunan hocaların meşrebinden mezhebenden, bazen orada bulunan hocaların memleketindense, bazen ailesindense onlara ayrıcalık yapılıyor. Görevlerini yapmadıklarında bile, problem olduğunda bile onlar bir şekilde kayırılıyor. Ayrıcalık değil de kayırma var.”

On birinci soruda Goffman’ın “ikincil ayarlamalar”ının (Goffman, 2023, s. 65) tanımı verilerek bu durumun kurslarda bulunup bulunmadığı öğrenilmek istenmiştir. Verilen cevaplar yatılı Kur’an kurslarında ikincil ayarlamalara başvurulduğunu göstermektedir. Örneğin Katılımcı B bunu şöyle belirtmektedir:

“...kapalı yapılarda kontrol altında olmanın her zaman bu kontrolleri aşma ve bu kontroller dışına çıkma güdüsünü de barındırdığını söyleyebiliriz ve bu durum Kur’an kurslarında da söz konusudur. Öğrenciler bunları her zaman - bizler de dahil olmak üzere- kullanmışlardır. Bu yeter ki açık bir disiplinsizlik oluşturmaz ama bu tip tutumlar her öğrencinin başvurduğu yollar arasındadır.”

Bu konuda Katılımcı C’nin verdiği örnekler meseleyi daha da somutlaştırıcı niteliktedir:

“... Göz yumulan pratikler -buradaki cümlelerle ifade edeceksek- bazı yasaklar biliniyor; mesela bizim okuduğumuz zamanlarda futbol oynamak yasaktı. Çoraplardan futbol topu yapardık; aslında bunu idareciler biliyor, onlar yasak diye arada bir ses çıkartıyorlar ama aslında izin veriyorlar. Akşamları bazı kişiler ufak tefek çikolata satardı, ne bileyim, **** satardı, kendi aralarında bir şeyler satılırdı öğrenciler arasında. Çünkü kantin yoktu bizim yaşadığımız yerde eskiden. Dolayısıyla bunlar normalde yasak şeyler, isteseler bunu öğrenebilirler,

bilebilirler ama ufak tefek şeylere problem çıkartmadığı müddetçe ses çıkartmıyorlar. Zaten problem olacak şeyler de olmuyor öğrenciler arasında.”

On ikinci soru Goffman’ın “kapatılmışların kendi aralarında dayanışma grubu oluşturması” (Goffman, 2023, ss. 69-70) fenomeninden hareketle “Öğrenciler, aralarında dayanışma grupları oluşturuyorlar mı? Evet ise bazen bu gruplar kurs yönetimine karşı birlik oluşturma şeklinde eylemde bulunabiliyor mu?” diye soruldu. Katılımcılar, onlu yaşlarının başındaki öğrencilerin ne aralarında bir dayanışma grubu kurmak, ne de idareye başkaldırmak gibi eylemlerin akıllarına bile gelmeyeceği yönünde hemfikirdirler. Ne var ki normal eğitim süresi olan üç yıldan daha uzun süre kursta kalanlar ve yaş itibariyle de daha ileride olanlar için kısmen bir dayanışma grubu kurma ve yönetime karşı tavır almaya yönelmenin olabileceği, ama bunun da pek eyleme geçmeyeceği doğrultusunda görüş beyan etmişlerdir. On üçüncü soruda yine Goffman’ın (2023, ss. 69-70) temel ayrımlarından biri durumundaki, bir total kurumun “içi” ile “dışı” arasındaki farkın fazla oluşunun yatılı Kur’an kurslarında da geçerli olup olmadığını sorgulamak üzere “‘İçerisi’ ile ‘dışarı’ arasındaki farkın fazla olduğunu düşünüyor musunuz?” denildi. Katılımcıların tamamı böyle bir farkın kurslardaki varlığını kabul etmişlerdir. Katılımcı A, söz konusu farkı olumlulamakta ve bunu gerekli görmektedir:

“İçerisi her ne kadar sıkıntılı, disiplinli bir ortam olsa da çocuğun dinî değerleri sahiplenmesinde de olumlu oranda etkilidir. Dışarıda çoğu aile çocuğuna bazı değerleri vermekte zorlanırken/ver(e)mezken burada hem idareci ve hocalardan hem de arkadaşlardan gördüğü izlenimlerle çocuğun ahlaki yapısı da muhafazakâr bir seviyede kalmaktadır.”

Katılımcı C ise konuya başka bir açıdan bakmakta, “fark”ı vurgulamakta ve olumlulamamaktadır:

“İçerisi ile dışarı arasında tamamen farklı. İçerisinde örneğin kadın veya kadına ait, cinselliğe ait her şey, ya da sosyalleşmeye ait her şey, modern dünyaya ait hemen hemen her şeye olumsuz gözle bakılıyor. ... yani bir inzivaya çekilmiş, uzlet hayatı gibi. Hafta sonlarında dışarı çıktığında çocuk gidiyor geliyor ya da

ailesinden dolayı bunları biliyor ama tamamen içerisiyle dışarı -bizim zamanımız için söylüyorum- keskin biçimde birbirinden ayrı. Yani modern dünyanın hiçbir nimetinden faydalanamıyorsun; ne teknolojik olarak, ne yiyecek olarak, ne giyecek olarak, ne ilişki olarak...”

On dördüncü soruda Goffman’ın (2023, ss. 82-83) hem total kurum anlayışına hem de “damga” kuramına göndermede bulunarak “Mezun olunca öğrenci ne hissediyor? Gurur mu duyar, ‘damgalanmış’ mı hissediyor?” diye sorulmuştur. Katılımcılar, öğrencilerin mezun olunca hissedecekleri duyguların ortama göre değişeceği kanaatinde oldukları. Dinî bir ortamda iken kendilerinin destekleneceğini ve dolayısıyla gururlanacaklarını, ama seküler bir ortamda bu duyguyu yaşama ihtimallerinin azalabileceğini, “dışarıdaki” “özgür” ortamın onlarda ikilemler yaratabileceğini ifade etmektedirler. Katılımcı C, mezun olunan Kur’an kursunun köklü ve nitelikli bir kurum olup olmamasının bu gururda payı olduğunu belirtmekte ve konuyu şöyle açmaktadır:

“...bence burada şöyle bir şey var çoğu kimsenin dikkat etmediği, gurur duyanlar dahil, buradaki durum şu: Ben yedi yılımı verdim, üç yılımı verdim, bu kadar zeki bir öğrenciydim, burada bulundum, evet buradan bunları bunları öğrendim ama aslında bu üç yıl daha profesyonel, daha düzgün bir şekilde yönetilseydi ve benimle daha iyi bir şekilde ilgilenilseydi, bir Einstein olurum, diye düşünüyor oradakiler. Çünkü sistemden dolayı, evet hafızlıkta, Kur’an kursunda başarılı olunabiliyor, üniversitede, İlahiyat’ta, Diyanet’te başarılı olabiliyorsun. Fakat ben bu kadar kalite ve kapasite varken bu kadar zamanı bir başkasına ayırsam bu da olurum, aslında daha başarılı olmalıydım, ne bileyim yabancı dilim gelişmiş olmalıydı, ne bileyim yurtdışına bazı yerlere gidip gelmiş olmalıydım gibi kişilerin kendilerinin aslında yeterince geliştirilmediğini içten içe düşünüyorlar. O gururun arkasında orada bulunanların bu kadar zamanda bu öğrencilerle ilgilenirken yeteri kadar, yani kendi çapları bu kadar olduğu için o çaplarının getirdiğinin dışında bir yere evrilemediğini, öğretmediğini düşünüyorlar.”

On beşinci soru Davies'in "ne kadar total?" (Davies, 1989, s. 84) sorusundan ilham aldı ve "Yatılı Kur'an kursu gibi bütüncül kurumların bütüncüllük/her şeyi kapsayıcılık dereceleri kurumdan kuruma değişmekte midir? Mesela Diyanet'in kurslarıyla cemaat/vakıf kursları arasında sizce fark var mı?" şeklinde ifade edildi. Bütün katılımcılar, kurumdan kuruma kesinlikle fark olduğunu, cemaat/tarikat/vakıf kurslarının totallik derecesinin Diyanet kurslarına oranla çok daha fazla olduğunu ittifakla vurgulamaktadırlar. Katılımcı C ayrıca farklı dinî grupların kurslarının her birinin kendi görüşlerine uygun öğrenciler yetiştirdiklerini, bu anlamda da farklılaştıklarını belirtmektedir. Dolayısıyla totallik derecesi, kurstan kursa değişmektedir, denebilir.

Bundan sonraki sorular, daha önce bahsi geçen kuramcılarının total kurum ile yatılı okul ilişkisine dair kategorizasyonlarının, tasniflerinin yatılı Kur'an kursları için geçerli olup olmadıklarını sınamaya yönelik olmalarından ötürü önceki sorulara göre biraz daha çok-boyutludurlar. Örneğin on altıncı soru Davies'in total kurumlar için ortaya koyduğu üç özelliği (Davies, 1989, s. 83) içermektedir:

"Aşağıdaki tasnif hakkında ne düşünüyorsunuz? Sizce yatılı Kur'an kursları için geçerli mi veya ne kadar geçerli?"

Yatılı Kur'an kurslarının da içinde yer aldığı kurumların 3 özelliği:

1) Kurumun açıklık-kapalılık derecesi, yani:

a) Öğrenciler kuruma gönüllü mü gönülsüz mü geldiler? İstediklerinde çıkabilirler mi? (Gönüllü iseler veya istediklerinde çıkabiliyorlarsa kurum "açık"tır; gönülsüz veya istediklerinde çıkamıyorlarsa kurum "kapalı"dır.)

b) Hiyerarşide statüler arası geçiş mümkün mü? (Öğrenci çalışıp öğretici olabilir mi? Olabilirse kurum "açık"tır; olamazsa "kapalı"dır.)

c) Açıklık-kapalılık derecesi konusunda "ara" derecede kurumlar da olabilir.

2) Kurumun açık resmi bir amacı vardır,

3) Personelin uyguladığı baskın uyum sağlatma (itaat) yolları vardır.

Katılımcılar birinci özelliğin (a) bendi için genel olarak öğrencilerin yaşı ne kadar küçükse o derecede aileye bağımlı olarak kursa geldiklerini düşünmekte, bununla birlikte öğrencilerde gönülsüzlük yönünde bir kanaate sahip olmadıklarını veya gönüllü gelenlerin

gönülsüzlere göre daha fazla olduğunu belirtmektedirler. Katılımcılar (b) bendi için hiyerarşide statüler arası geçişin mümkün olduğunu, yani kurstan mezun olan birinin yine bir Kur'an kursu öğreticisi olabilmesinin normal olduğunu, hatta bunun son derecede beklenen bir durum olduğunu ifade etmektedirler. (c) bendine ilişkin olarak da yatılı Kur'an kurslarının "ara" derecede kurumlar olarak nitelendirilebileceğini belirtmektedirler. İkinci özellik olan "resmî amaç" konusunda katılımcıların üçü de yatılı Kur'an kurslarının resmi amaçlarının bulunduğu hususunda hemfikir görünmektedirler. Ancak Katılımcı C bu konuyu şöyle açmıştır:

"Kurumların resmi amacı tamamen Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından belirlenmiştir, bunu resmi olarak söylerler. Ama Kur'an kurslarının 1400 yıllık gelenek içinde söylenen hafızlık, bunun önemi, din, dini ayakta tutma anlamında bir amacı var. Bunun dışında bir de kendi meşrep ve mezheplerinin görüşlerini bunun üzerinden gerçekleştirme amacı var. Yani iç dünyada söylenen, dillendirilen amaçlar ayrı, resmi olarak dillendirilen amaçlar ayrı. Resmi olarak dillendirilen amaçlarla örtüşüyor ama ona ilaveler var, söylenmeyenler var."

Davies'in bahsettiği üçüncü özellik konusunda da bütün katılımcılar yatılı Kur'an kurslarının baskın itaat ettirme yollarının olduğunu, aksinin düşünülmemeyeceğini, bunlar olmadan disiplinin sağlanamayacağını söylemektedirler. Ancak Katılımcı C, öğrencilerdeki itaatin biraz da kendiliğinden oluştuğunu, bir öğrencinin diğer öğrencileri ve onların düzene uyumlarını gördükçe sosyal psikolojideki "sosyal uyum"un gerçekleştiğini eklemektedir. On yedinci soru, Finnan'ın yatılı okullara izafe ettiği 4 temel özelliği (Finnan, 2020, ss. 31-32) barındırmaktadır:

"Sizce aşağıdaki 4 özellik yatılı Kur'an kursları için geçerli midir? Ne kadar?"

- a) Kurs öğrencinin kimliğini ve isteklerini şekillendirir.
- b) Kurs toplumdaki tecrit eder.
- c) Öğrencinin gönüllülüğü ve istekliliği önemli değildir.
- d) Düzenin korunması önemlidir. (Bazı kurumlar düzeni korumak için öğrencileri aşağılar, bazıları okulun mirasını öğrencilerin sahiplenmesine güvenir.)"

Katılımcıların tümü (a) maddesinin yatılı Kur'an kursları için geçerli olduğunu belirtmişlerdir. (b) maddesi konusunda Katılımcı A "Kısmen" cevabını vermiş, Katılımcı B "Doğrudur" demiş ve Katılımcı C de bütün maddeler için "Bizim zamanımızdaki kurslar için büyük ölçüde geçerlidir" şeklinde ifade bulunmuştur. (c) maddesine gelince, Katılımcı A bu maddeye de "Kısmen" derken Katılımcı B önemli olanın programın uygulanması olduğunu, gönüllülüğün çok da önem arz etmediğini belirterek bu maddeyi de onaylamıştır. (d) maddesine dair katılımcılar düzenin korunmasının kesinlikle çok önemli olduğunu belirtmişlerdir. Böylece Finnan'ın yatılı okullar için düşündüğü özellikler, katılımcılara göre yatılı Kur'an kursları için de büyük ölçüde geçerlidir.

McEwen'in total kurumlara ait düşündüğü yedi özellik (McEwen, 1980) on sekizinci soruda şöyle ifade edilmiştir:

Bir başka araştırmacının tespit ettiği aşağıdaki 7 özellik sizce yatılı Kur'an kursları için geçerli midir? Ne kadar?

- a) Dışarıyla sosyal ilişkilerin önünde engeller bulunmaktadır.
- b) Gönülsüz üyelik vardır.
- c) Bürokratik yapı güçlüdür.
- d) Öğrenciler kurum tarafından gözetilmektedir.
- e) Hiyerarşide gruplar (öğreticiler X öğrenciler) arası mesafe fazladır.
- f) Kurumun hedefleri ve uygulamaları üzerinde uzlaşma önemlidir.
- g) Hiyerarşik otorite yapıları önemlidir.

Katılımcılar (a) maddesini olumlu bulmaktadırlar. Bu konuda Katılımcı B şöyle demektedir:

"Dışarıyla sosyal ilişkilerin önünde engeller bulunmaktadır. Kesinlikle bu, kapıdan başlar, pencerelere kadar sirayet eder. Olabildiğince dışarıyla temas kesilir. Dışarıyla ilişkilerin mümkün olduğunca buzdolabına konulması beklenir."

(b) maddesi için katılımcılar önceki sorularda da “gönüllülük” konusunda verdikleri cevapları tekrar belirtmişler, gönülsüz üyeliğin kısmen geçerli olduğunu ifade etmişlerdir. (c) maddesinde belirtilen bürokratik yapının söz konusu kurslarda güçlü olduğunu veya mahiyetinin kurstan kursa değiştiğini vurgulamışlardır. (d) maddesine gelince, Katılımcı A ve B bu maddeyi desteklemekte, Katılımcı C ise desteklememektedir. (e) maddesinde belirtilen öğrencilerle öğretmenler arasındaki hiyerarşik mesafenin fazla oluşuna Katılımcı A ve C kısmen katılmakta, Katılımcı B tamamen katılmaktadır. (f) maddesinde belirtilen hususa Katılımcı A katılmamakta, Katılımcı B söz konusu uzlaşmanın öğrencilerle öğretmenler arasında geçerli olmasının anlamsız olduğunu, belki kurum idarecileri arasında düşünülebileceğini ifade etmiş, Katılımcı C de Katılımcı B ile büyük ölçüde benzer yorumlarda bulunmuştur. (g) maddesine geldiğimizde ise katılımcıların tamamı olumlu cevaplar vermişlerdir.

McGuire’in kiliseye ait yatılı okullardan hareketle ortaya koyduğu ve bu kurumların hem personelin hem de öğrencilerin bütün hayatlarını kapsayıcı oluşuna yönelik ifade ettiği 4 özellik, (McGuire, 2006, s. 51) on dokuzuncu soruda şöyle sorulmuştur:

“Yatılı Kur’an kurslarının hem öğretici hem öğrencilerin “bütün hayatlarını kapsayıcı” olmasına yönelik aşağıdaki hususlara katılıyor musunuz?

- a) Bütün faaliyetler kursta gerçekleşir.
- b) Herkes bu faaliyetlere birlikte katılır.
- c) Sıkı disiplin vardır.
- d) Bütün faaliyetler kurumun misyonunu devam ettirmeye hizmet eder.”

McGuire’in belirttiği ilk maddeye katılımcılar kısmen katılmaktadır. Katılımcı B konuyu şöyle açıklar:

“Bu Kur’an kurslarında öğretmenlerin bir kısmı bu döngünün içerisinde kısmi zamanlı yer alır. Bu öğretmenlerin bir kısmının ailevi hayatları da söz konusudur, sosyal hayatları da söz konusudur. Kursta belli zaman dilimi içerisinde bulunurlar. Kimisi de burada 24 saatini kapsayacak şekilde bulunur. Bu

çerçevede öğrenciler, evet, bütün faaliyetlerini kursta gerçekleştirir. Haftanın sadece çok az bir zaman dilimi, işte bir cumartesi günü öğlenden sonra, pazar öğlene kadar gibi, gece ve yemeklerde yurtta olmak şartıyla bir serbest zamanı vardır. Bunun dışındaki tüm zaman dilimleri kursun içerisinde ve kursun sağladığı imkanlarda karşılanmaya çalışılır.”

Katılımcı C, (a) maddesine yönelik olarak bütün faaliyetlerin kursta olmasa da “kurs kontrolünde” gerçekleştiğini belirtmekte, bu argümanını kursun, öğrencileri pikniğe veya denize götürmesini örnek vererek desteklemekte, geri kalan maddelerin de tamamına katıldığını söylemektedir. Katılımcı A, (b) maddesine kısmen katılmakta, Katılımcı B ise tamamen katılmaktadır. (c) ve (d) maddelerini de bütün katılımcılar onaylamışlardır. Böylece McGuire’in yatılı dinî okullarla ilgili ortaya koyduğu 4 özellik de bizim için kullanışlı görünmektedir.

Bu araştırma çerçevesinde sorulan son soru, yine McGuire’in bir önceki soruda sorulan “bütün hayatı kapsayıcılık” konusuna ait kabul edilebilir (McGuire, 2006, ss. 57-58). Ama burada vurgu, yatılı okulun dinî/manevî bir renkte olmasınadır:

“Aşağıdaki ibareye katılıyor musunuz?

‘Yatılı okullar, diğer eğitim kurumlarından farklıdır; çünkü hem öğretmenlerin hem öğrencilerin bütün hayatlarını kapsar. Hele dinî bir kurumsa daha da kapsayıcıdır; çünkü yine hem öğretmenlerin hem öğrencilerin (seküler hayatlarına ilaveten) manevî hayatları da işin içine girer.’”

Katılımcı A, bu ifadeye tamamen katıldığını belirtmiştir. Katılımcı B, yatılı dinî okulların hepsinin aynı olmadığını, örneğin yatılı İmam-Hatip Liseleri ile yatılı Kur’an kurslarının farklılaştığını, yatılı Kur’an kurslarının diğerlerine göre çok daha kapsayıcı olduğunu belirterek sonuçta en azından yatılı Kur’an kursları için bu ifadeyi olumluştür. Katılımcı C de bu ibareyi kesinlikle desteklediğini şöyle dile getirmektedir:

“Maddeye [ifadeye] kesinlikle katılıyorum. Manevi hayatları da işin içine girer.

Bir de buna ilave olarak manevi hayatla beraber o manevi hayatı başkalarına

aktarma ve anlatma, tebliğ, son din, ekmel din... yani bunu durup dururken yapmıyorlar. Bütün bunları kapsıyor ve kapsadıktan sonra bir başkasına aktarma, öğretme, bunun doğru olduğunu, bundan başka doğru bulunmadığını kabullenme gibi duygular da var.”

Buraya kadar katılımcıların söylediklerinin tamamından anlaşılıyor ki hem Goffman'ın kendisine hem de ondan mühlhem olarak total kurum analizi yapan diğer kuramcılara dayanarak Goffman'ın total kurumlar kavramını yatılı Kur'an kursları için teorik zemine oturtup sahaya dahil etmemiz -pilot çerçevede- mümkün görünmektedir.

SONUÇ

Makalemizin başlığında sorduğumuz soruya dönecek olursak anlaşılabilir ki Türkiye'deki yatılı Kur'an kursları, Goffman'ın dördüncü tür²¹ dahilinde ifade ettiği total kurum anlayışı içerisinde çok net biçimde yer bulabilir. Türkiye dışında bulunan yatılı Kur'an kurslarındaki durum, çalışmamızın sınırları dışında yer aldığı için o konuda bir hüküm veremeyiz, ama elbette bir başka araştırma, ülkeler ve kültürler arası karşılaştırmalı bir çalışmayı gerçekleştirmelidir. Öte yandan bu kursların “ne kadar total” olduğu hususu, Davies'in dediği gibi, konuyu siyah-beyaz dikotomisinden alıp, farklı renk tonlarına da yer verilmesini gerektiren çok renkli bir yaklaşıma getirmektedir. Bir total kurum olarak yatılı okulların ortak ve genel özelliklerinden sayılan “kurumun açıklık ve kapalılık derecesi” ve “personelin uyguladığı itaat ettirme yolları” yatılı Kur'an kursları için hangi seviyededir? Acaba her kurs aynı durumda mıdır? Doğrudan doğruya Diyanet İşleri Başkanlığı'nın uhdesindeki kurumlarla çeşitli özel vakıf ve derneklerin kursları arasında fark var mıdır? Makalemiz dahilinde gerçekleştirdiğimiz pilot çalışma, bu ve benzeri sorulara birtakım cevaplar sunuyor gibi görünse de o cevaplar bir araştırmanın nihai bulguları gibi değerlendirilmemeli, ileride gerçekleştirilecek sistematik nitel empirik araştırmalara zemin oluşturmak maksadıyla sunuldukları göz önünde bulundurulmalıdır.

²¹ Askerî kışlalar, gemiler, yatılı okullar, çalışma kampları, sömürgeci yerleşkeler gibi “işe benzeyen görevlerin daha iyi yerine getirilmesi için kurulduğu söylenen ve kendilerini yalnızca bu araçsal dayanaklar üzerinde meşrulaştıran kurumlar”.

Makale kuramsal ve literatür taraması ile elde edilen veriler üzerine kurulu olmakla birlikte bu alt yapı üzerinde ve nitel empirik araştırmalar için gerçekleştirilmiş fenomenolojik bir pilot çalışmayı da içermektedir. Bu çalışma, Kur'an kursları üzerine yapılmış bazı empirik araştırma verilerinden yararlanılmış olmakla birlikte spesifik olarak total kurum kavramı merkeze alınarak gerçekleştirilecek saha çalışmalarına ihtiyaç bulunmaktadır. Sadece kuramsal çıkarımların hakikate ulaşmada yeterli olmayacağı bir gerçektir. Nitekim kuramsal bilgiler sahadan elde edilecek empirik verilerle desteklenince bilimsel hakikate ulaşma ihtimali artacaktır. Yatılı Kur'an kurslarında kalan öğrenciler ve oradaki idari ve öğretici personelle yapılacak mülakatlardan elde edilecek verilerin hermenötik fenomenolojik araştırma deseniyle yorumlanmasının nesnel bilgilere ulaşılması için gerekli olduğu kanaatindeyiz. Çünkü bizce insanların öznel anlam dünyaları ne kadar iyi anlaşılabilirse nesnel bilgiye o derecede tam ulaşılır.

Acaba Erving Goffman, total kurumları son tahlilde olumlu mu yoksa olumsuz mu görmektedir? Bu sorunun, değeryargısallık/normatiflik içeren, metodolojik anlamda tehlikeli bir soru olduğuna şüphe yok. Bilimlerin ve özelden sosyal bilimlerin normatif konuşma lüksüne sahip olmadığı, dolayısıyla herhangi bir fenomen için "iyi/kötü", "doğru/yanlış" ya da "olumlu/olumsuz" gibi değer yargılarını yüklememesi gerektiği tartışmasına bu yazı içerisinde girilmesi yersizdir. Ne var ki Goffman her ne kadar eserlerinde son derecede nesnel bir dil kullanmaya dikkat etse de *Timarhaneler* okunduğunda "gizli" bir eleştiri hissedilmektedir (Becker, 2003, s. 663). Satır aralarından total kurumların bireylerin bireyliklerine ve benliklerine zarar verme potansiyeline sahip kurumlar olduğu anlaşılabilir. Bu da elbette bizi bireysel ve toplumsal değerlerin hangisinin öncelikli olduğu tartışmasına sevk edebilir. "Birey" in birincil öneme sahip olduğu modern toplum anlayışında total kurumlar ve genel anlamda "totallik" pek sevilmebilecek; buna karşılık topluluğun öncelikli olduğu geleneksel anlayışta ise total kurum "tehlikeli" görülmebilecektir. En azından tehlikeli görülme ihtimalleri iki toplumsal anlayışta aynı olmayacaktır, diyebiliriz.

Her bir yatılı Kur'an kursu üyesinin dışarıyla kısıtlı da olsa iletişimi ve kurslarda varlığını sürdüren eğitim süreçleri, öğrencilerin özgürce seçim yapabilme imkanını açık tutuyor

görünse de, eğitim süreçlerinde tekrarlanıp vurgulanan kurs ilkeleri, alternatifleri kısıtlayarak, öğrencileri içinde buldukları dünyanın alternatifleriyle karşılaştırmaktan ve birey olmaktan uzak tutmaya çalışmaktadır. Ezcümle “kısıtlama” ve “kapatılma” durumu, devam etmekte ve yatılı Kur’an kurslarının total kurum özelliklerini devam ettirmesini sağlamaktadır.

Bir diğer husus, Finnan’ın yukarıda belirttiği gibi yatılı okulların düzeni sağlama tarzları kurumdan kuruma değişiklik gösterir. Bazıları günümüzün pedagojik ilkelerine uygun olmayan şekilde öğrencileri aşağılama ve küçük düşürme yolunu tercih ederken diğerleri öğrencilerin okulun geleneğini ve mirasını sahiplenmelerine güvenebilir. Türkiye’deki yatılı Kur’an kurslarının sürdürülebilirliği için ilk yol yerine ikinci yolda bahsedildiği gibi öğrencilerin kurs geleneğini severek devam ettirmelerini ve kurslarını sahiplenmelerini sağlayacak yöntemler geliştirilmesi gerektiği açıktır. Burada iş büyük ölçüde idarî mekanizmaya düşmektedir. Yatılı Kur’an kursu yöneticileri, işleyişi düzgün yönetebilirlerse, ayrıca kurslarda daha nitelikli Kur’an kursu öğreticileri istihdam edilirse öğrencilerin deneyim ve kazanımları da olumlu olacaktır. Bir kurs ne kadar iyi yönetiliyorsa öğrenciler de o derecede istekle orada bulunacaklardır. O durumda düzeni sağlamak için katı bir disiplin uygulamaya da gerek kalmayacaktır. Dolayısıyla doğru şartlar sağlanırsa yatılı Kur’an kurslarının hem sürdürülebilirliği artacak hem de daha nitelikli hale geleceklerdir.

KAYNAKLAR

Becker, H. S. (2003). The politics of presentation: Goffman and total institutions. *Symbolic Interaction*, 26(4), 659-669. doi: <https://dx.doi.org/10.1525/si.2003.26.4.659>

Davies, C. (1989). Goffman’s concept of the total institution: criticisms and revision. *Human Studies*, 12(1/2), 77-95. doi: <https://dx.doi.org/10.1007/BF00142840>

Diyanet İşleri Başkanlığı. (t.y.-a). *Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönetmeliği*. <https://www.mevzuat.gov.tr/File/GeneratePdf?mevzuatNo=19795&mevzuatTur=KurumVeKurulusYonetmeli&mevzuatTertip=5> (Erişim Tarihi: 2024, 6 Temmuz).

Diyanet İşleri Başkanlığı. (t.y.-b). *Diyanet İşleri Başkanlığı Kur’an Eğitim ve Öğretimine Yönelik Kurslar ile Öğrenci Yurt ve Pansiyonları Yönergesi*.

<https://hukukmusavirligi.diyanet.gov.tr/Detay/134/diyanet-i%C5%9Fleri-ba%C5%9Fkanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1-kur'an-e%C4%9Fitim-ve-%C3%B6%C4%9Fretimine-y%C3%B6nelik-kurslar-ile-%C3%B6%C4%9Frenci-yurt-ve-pansiyonlar%C4%B1-y%C3%B6nergesi> (Erişim Tarihi: 2024, 6 Temmuz).

Diyanet İşleri Başkanlığı. (t.y.-c). *Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Eğitim ve Öğretimine Yönelik Kurslar ile Öğrenci Yurt ve Pansiyonları Yönetmeliği*.
<https://www.mevzuat.gov.tr/File/GeneratePdf?mevzuatNo=16041&mevzuatTur=KurumVeKurulusYonetmeli&mevzuatTertip=5> (Erişim Tarihi: 2024, 6 Temmuz).

Finnan, C. (2020). Can a total institution be a castle of hope? the case of an Indian residential school for 27,000 indigenous students. *Australian and International Journal of Rural Education*, 30(2), 29-43. doi: <https://dx.doi.org/10.47381/aijre.v30i2.252>

Goffman, E. (2018). *Karşılaşmalar: Etkileşim sosyolojisinde iki çalışma* (Çev. S. Çakı). Ankara: Heretik Yayınları.

Goffman, E. (2021a). *Etkileşim ritüelleri: Yüz yüze davranış üzerine denemeler* (3. Baskı; Çev. A. Bölükbaşı). Ankara: Heretik Yayınları.

Goffman, E. (2021b). *Günlük yaşamda benliğin sunumu* (4. Baskı; Çev. B. Cezar). İstanbul: Metis Yayıncılık.

Goffman, E. (2021c). *Kamusal alanda ilişkiler: Toplu yaşamın mikro incelemeleri* (3. Baskı; Çev. M. F. Karakaya). Ankara: Heretik Yayınları.

Goffman, E. (2022a). *Damga: Örselenmiş kimliğin idare edilişi üzerine notlar* (7. Baskı; Çev. Ş. Geniş, L. Ünsaldı, vd.). Ankara: Heretik Yayınları.

Goffman, E. (2022b). *Toplum içinde davranmak: Etkileşimlerin sosyal düzenine dair açıklamalar* (3. Baskı; Çev. A. Bölükbaşı). Ankara: Heretik Yayınları.

Goffman, E. (2023). *Tımarhaneler: Akıl hastalarının ve kapatılmış diğer kişilerin toplumsal durumu üzerine denemeler* (3. Baskı; Çev. E. Arıcan). Ankara: Heretik Yayınları.

Gökalp Yılmaz, G. (2020). Goffman'ın total kurumlarına bir örnek olarak kibbutzlar ve değişen denetleme biçimleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 49, 125-136.

Graham, A. G. (2012). The power of boarding schools a historiographical review. *American Educational History Journal*, 39(2), 467-481.

Jenkins, D., Burton, C. vd. (2022). Hospitals as total institutions. *Nursing Philosophy*, 23(e12379). doi: <https://doi.org/10.1111/nup.12379>

Maxwell, J. A. (2022). *Nitel araştırma tasarımı* (Çev. M. Çevikbaş). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

McEwen, C. A. (1980). Continuities in the study of total and nontotal institutions. *Annual Review of Sociology*, 6, 143-185. doi: <https://dx.doi.org/10.1146/annurev.so.06.080180.001043>

McGuire, T. (2006). *Spiritual labor and spiritual dissonance in the total institution of the*

parochial boarding school (Doktora Tezi). University of Missouri-Columbia, ABD.

Şekerci, A. ve Çakmak, A. (2023). Hafızlık eğitiminde Kur'an kursu terki. *Hitit İlahiyat Dergisi*, 22(1), 359-392. doi: <https://doi.org/10.14395/hid.1160427>

Ünal, M. S. (2011). *Dinsel bireycilik*. İstanbul: Açılımkitap.

Ünsaldı, L. (2022). Takdim. E. Goffman, *Damga örselenmiş kimliğin idare edilişi üzerine notlar* (7. Baskı) içinde (s. 7-19). Ankara: Heretik Yayınları

Wallace, R. A. ve Wolf, A. (2012). *Çağdaş sosyoloji kuramları: Klasik geleneğin genişletilmesi* (3. Baskı; Çev. L. Elburuz ve M. R. Ayas). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Makale Yazım Kuralları

JOMELIPS Dergisi 2016 yılından itibaren iktisat, işletme, maliye, siyaset bilimi, kamu yönetimi, uluslararası ilişkiler, çalışma ekonomisi, endüstri ilişkileri, tarih, felsefe, psikoloji, sosyoloji, İslami ilimler, coğrafya gibi çeşitli bilim alanlarında yayın hayatını sürdürmektedir.

- Hakemli bir dergi olup, Haziran ve Aralık aylarında yılda iki kez yayınlanmaktadır.
- Editörlüğümüze gelen makaleler, bir ön incelemeden sonra Hakem Kurulu içerisinde konunun uzmanı olan iki, gerektiğinde üç hakemin değerlendirmesinden geçmektedir.
- Dergiye ancak başka bir yerde yayınlanmamış veya halen yayınlanmak üzere değerlendirme sürecinde olmayan yazılar gönderilebilir. Hakem değerlendirme süreci sonunda yazı yayına kabul edilirse, yazının tüm yayın hakları JOMELIPS Dergisi'ne aittir.
- Başlık makaleyi betimleyici olmalı, makalenin esas konularını teşkil etmelidir. Türkçe ve İngilizce başlıklar mümkünse 13-15 kelimeyi aşmamalıdır. Yazının başlığı büyük harflerle 14 punto ve koyu olarak yazılmalı; Özet yerine “Öz” kavramı kullanılmalıdır. Öz makalenin ana bölümlerinin her birinin kısa özetini içermeli, okuyucunun makaleyi bütünüyle okumaya karar vermesini sağlayacak bilgileri içermelidir. Öz, özet dahil tüm ana başlıklar 12 punto büyük harflerle, alt başlıklar ise küçük harflerle, koyu ve 12 punto olarak yazılmalıdır.
- Dergimize gönderilecek makaleler Türkçe veya yabancı dilde (İngilizce, Fransızca veya Almanca) olabilir. Makalenin Türkçe ve İngilizce dilleriyle hazırlanmış en çok 100-250 kelimelik özetinin de eklenmesi gerekir (İngilizce ve Türkçe başlık da yer almalıdır). Ayrıca bu özetin altında, çalışmanın alanını tanımlayabilecek Türkçe ve İngilizce “anahtar sözcükler, (keywords)” de bulunmalıdır.
- Yazılar A4 ebatlı kağıda aşağıdaki biçimde yazılmalıdır. Makale kaynakça dahil; Sayfa sayısı olarak 25 sayfayı, kelime sayısı olarak da 8000 kelimeyi geçmemelidir. Üst : 2,5 cm Sol : 3 cm Alt : 2,5 cm Sağ :2,5 cm Karakter : Times New Roman 12 punto Satır Aralığı : 1.5 (Paragraf girintileri önce ve sonra 0 nk ve blok yazım şekli yani paragraf başı için girinti yok).
- Makalede satır boşluğu bırakılması gereken yerler şöyledir; Başlıklardan önce ve sonra (1,5 satır aralığında), paragraflar arasında (1,5 satır aralığında), kaynaklar arasında (1 satır aralığında).
- Makaleyi bölümlere ayırmada ondalık sistem kullanılmalıdır. Tablo ve şekillerin hazırlanmasında derginin boyutları ve genel dizayn dikkate alınmalıdır. Şekillere ve tablolara başlık ve sıra numarası verilmeli ve sayfaya ortalanmalıdır. Başlıklar tabloların üstünde şekillerin ise altında yer almalıdır. Denklemlere sıra numarası verilmelidir. Sıra numarası parantez içinde ve sayfanın en sağında bulunmalıdır.
- Tüm yazılar; Amerikan Psikologlar Derneği (American Psychological Association, APA) tarafından yayınlanan “ The Publication manual of the American Psychological Association

(6th edition), 2001 “ isimli kaynakta belirtilen yazım ilkelerine uygun bir biçimde yazılmalıdır. Apa'nın 6. Baskısı yazarların dikkate alacağı versiyon olmalıdır.

- Bahsedilen kaynağa ilişkin internet adresi ; <http://www.apastyle.org/> ,
- http://www.muhenberg.edu/library/reshelp/apa_example.pdf
- Makale, sağ üst köşeden sisteme kullanıcı kaydı yapıp, sistem üzerinden gönderilmelidir.

Metin İçi Referanslar/Göndermeler

- Metin içi gönderme ve atıflar, parantez içi sisteme göre verilmelidir. Dipnot, kaynak bilgisi dışındaki açıklama veya bilgilerin verilmesinde kullanılmalıdır.
- Kitaplara yapılan göndermelerde, yıl bilgisinden sonra virgöl konulmalı ve sayfa numarası verilmelidir. Ancak kitabın belli bir sayfasına gönderme yapılmayıp eser hakkında genel bir değerlendirme yapılıyorsa sayfa numarası vermeye gerek yoktur.
- Başka bir metinden aynen yapılan ve kelime sayısı 40'tan az olan alıntılar tırnak içinde verilmelidir. 40 kelimedenden fazla olan aynen alıntılar yeni bir paragrafta, 10 punto ve normal metnin sağ ve sol tarafında tarafından birer cm daha içeriden yazılmalıdır.
- İki ya da daha fazla yapıta gönderme yapılıyorsa alıntı yapılan yapıtların yazarlarının soyadları, alfabeğe göre sıralanmalı ve eserler arasına noktalı virgöl konulmalıdır.
- Aynı soyadlı yazarlardan, yayını daha eski tarihli olsa bile adının ilk harfi alfabetik olarak önce gelen kaynakçada önce belirtilir.

Aydın, A. (1999). Gelişim ve öğrenme psikolojisi. Ankara: Anı.

Aydın, B. (2005). Çocuk ve ergen gelişimi. İstanbul : Atlas.

- Aynı soyadına sahip birden fazla yazara gönderme yapılıyorsa eserlerin yayın yılları farklı olsa bile cümle içinde yazarların adları da belirtilmelidir: (Çetin Semerci, 2007; Nuriye Semerci, 2006).
- Farklı yazarlara ait iki veya daha fazla çalışma aynı parantez içinde kaynak olarak verilecekse alfabetik sıralama yapılır ve kaynaklar arasına noktalı virgöl konulur: (Semerci, 2007; Ünal, 2012)
- Aynı yazarın iki veya daha fazla çalışması aynı parantez içinde kaynak olarak verilecekse yazar soyadı sadece bir kez yazılır, eserler arasına virgöl konulur: (Güneş, 2007, 2009, 2010-a, 2010-b)

• Alıntının kaynağı ikinci bir yayına dayanıyorsa “Güneş, 2007’den aktaran Ünal, 2012” şeklinde atıf verilir ve kaynakçada hem Ünal, 2012’nin hem de Güneş, 2007’nin künyesi yazılır.

• Metin içi atıf örnekleri:

Tek Yazarlı:

Güneş’e (2007) göre ...,

Güneş (2007) ...,

.... (Güneş, 2007).

.... (Güneş, 2007, s. 46).

İki Yazarlı:

Babadoğan ve Ünal’a (2011) göre ...,

Babadoğan ve Ünal (2011) ...,

... (Babadoğan ve Ünal, 2011).

İkiden Çok Yazarlı

Hırça’ya vd. (2009) göre ...,

Hırça vd.(2009) ...

.... (Hırça vd., 2009).

Kaynakların Yazımı

• Atıfta bulunulan bütün eserler, “KAYNAKLAR” bölümünde alfabetik olarak verilmelidir. Eser bilgisi, ikinci ve sonraki satırlara taşarsa bu satırlar, 1 cm daha içeriden yazılmalıdır.

• Bir yazarın aynı yılda yayımlanmış birden fazla yayını varsa bu yayınlar kaynakçada yıl bilgisinden sonra “a, b, c ...” konularak (2001a, 2001b, 2001c ... gibi) sıralanmalıdır.

• Cilt, sayı, yıl, sayfa numarası vb. bilgilerin bulunduğu elektronik dergilerin kaynakçada verilmesi, basılı dergi gibi yapılır. Bu tür yayımlar için ayrıca web adresini, erişim tarihini vermeye gerek yoktur.

• Kaynaklar bölümündeki künye bilgilerinin yazımında aşağıdaki örnekler dikkate alınmalıdır.

Tek Yazarlı Kitap

Güneş, F. (2007). Türkçe öğretimi ve zihinsel yapılandırma. Ankara: Nobel.

Kitap adının sadece ilk harfi (özel isim yoksa) büyük, sonraki kelimeler küçük harfle yazılır. Kitap adı italik yazılır.

İki Yazarlı Kitap Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2000). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin.

İkiden Çok Yazarlı Kitap Ayhan, H., Dodurgalı, A. vd. (2010). Çocuk ve Ergen Eğitiminde Anne Baba Tutumları. İstanbul: Timaş.

Kitapta Bölüm

Karaburgu, O. (2006). Cemil Meriç'in dil ve edebiyat üzerine düşünceleri. Cemil Meriç içinde (s. 185-189). Ankara: Kültür Bakanlığı.

Editörlü Kitap

Güneş, F. (Ed.) (2013). Eğitim bilimine giriş. Ankara: Pegem Akademi.

Editörlü Kitapta Bölüm

Tosun, C. ve Genç, M. (2014). Eğitimin bilimsel temelleri ve araştırma yöntemleri. Firdevs Güneş (Ed.), Eğitim bilimine giriş (2. Baskı) içinde (s. 155-166). Ankara: Pegem Akademi

Birden Çok Baskısı Olan Kitap

Özbay, M. (2009). Türkçe özel öğretim yöntemleri 1 (3. Baskı). Ankara: Öncü.

Çeviren (Çev.) / Hazırlayan (Haz.) Bilgisi Olan Kitaplar

Barzun, J. ve Graff, H. (1996). Modern araştırmacı. (Çev. Fatoş Dilber) Ankara: TÜBİTAK.

Kurum Yayını

Türk Dil Kurumu (TDK). (2005). Yazım Kılavuzu. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Makale (Çok yazarlı makalelerde, makale ve dergi isminin yazımında yandaki örnek, yazar isimlerinin yazımında ise çok yazarlı kitapların yazımı dikkate alınmalıdır.)

Semerci, Ç. (2007). Öğretmen ve öğretmen adayları için yansıtıcı düşünme eğilimi (YANDE) ölçeğinin geliştirilmesi. Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri. 7(3), 1351-1377.

- Cilt numarası italik yazılır.

- Makale adının sadece ilk harfi (özel isim yoksa) büyük, sonraki kelimeler küçük harfle yazılır.

- Dergi adı italik ve her kelimenin ilk harfi büyük.

- Varsa doi:

Basılmamış Bildiri (Çok yazarlı bildirilerde, bildiri adı ve sempozyum bilgisinin yazımında yandaki örnek, yazar isimlerinin yazımında ise çok yazarlı kitapların yazımı dikkate alınmalıdır.)

Gün, Ö. (2014). 5. sınıf matematik öğretim programındaki kazanımların revize edilmiş Bloom Taksonomisine göre sınıflandırılması: sayılar öğrenme alanı örneği. 13. Matematik Sempozyumu. Karabük Üniversitesi, 15 – 17 Mayıs 2014, Karabük.

Basılmış Bildiri (Çok yazarlı bildirilerde, bildiri adı ve sempozyum bilgisinin yazımında yandaki örnek, yazar isimlerinin yazımında ise çok yazarlı kitapların yazımı dikkate alınmalıdır.)

Balyemez, S. (2012). Bildirme ekinin dil bilgisi öğretimindeki yeri üzerine. IV. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri II. Cilt. Muğla Üniversitesi, 22 – 24 Aralık 2011, Muğla. s. 339-344.

Tezler Er, H. (2010). Sosyal bilgiler eğitimi kapsamında ilköğretim öğrencilerinin biyografi kullanımına ilişkin görüşleri. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.

Gazete / Mecmua / Bülten Yazısı

Ülsever, C. (2002, 7 Aralık). Bu bayram çocuk oldunuz mu? Hürriyet, s. 16.

İnternet Sayfası

Emre, İ. (2012, Haziran 7). Şair, Şehir ve Şiir. www.ismetemre.com (Erişim Tarihi: 2012, 15 Temmuz).